

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Факультет філології та журналістики

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ СТУДІЇ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ВИПУСК 7

Луцьк
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки
2017

УДК 81'38(05) + 821.161.2.08(05)

Л 59

Рекомендувала до друку вчена рада
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 17 від 20 листопада 2017 року)

Л 59 **Лінгвостилістичні** студії : наук. журн. / [редкол. : С. К. Богдан (голов. ред.) та ін.]. –
Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2017. – Вип. 7. – 208 с.

У виданні подано статті про особливості поліфункційного статусу української мови в синхронії та діахронії, мовностилістичні доміанти текстів різних функційних стилів і актуальні проблеми сучасної лінгвоперсонології.

Видання призначене для мовознавців – наукових працівників, викладачів, аспірантів і студентів філологічних факультетів.

Журнал є науковим виданням України, зареєстрованим у Державній реєстраційній службі України як друкований засіб масової інформації (серія КВ № 20841-10641Р від 08. 05. 2014)

*Наукове фахове видання
Затверджено наказом МОН України від 16.05.2016 № 515*

УДК 81'38(05) + 821.161.2.08(05)

© Богдан С. К., Тарасюк Т. М., 2017
© Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки, 2017
© Маліневська І. П. (обкладинка), 2017

Редакційна колегія:

Богдан С. К., кандидат філологічних наук, професор, головний редактор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Аркушин Г. Л., доктор філологічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Бабич Н. Д., кандидат філологічних наук, професор (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича).

Бартмінський Є., доктор габілітований, професор (Республіка Польща).

Данилюк Н. О., доктор філологічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Єрмоленко С. Я., доктор філологічних наук, член-кореспондент, професор (Інститут української мови НАН України).

Костусяк Н. М., доктор філологічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Ленделова В., кандидат філологічних наук (Карлів університет у Празі, Чеська Республіка).

Мареш П., доктор габілітований, професор (Карлів університет у Празі, Чеська Республіка).

Мацько Л. І., доктор філологічних наук, професор, академік НАПН України (Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова).

Межов О. Г., доктор філологічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Мірченко М. В., доктор філологічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Моклиця М. В., доктор філологічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

Скаб М. В., доктор філологічних наук, професор (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича).

Сологуб Н. М., доктор філологічних наук, професор (Національна музична академія ім. П. І. Чайковського).

Струганець Л. В., доктор філологічних наук, професор (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка).

Тарасюк Т. М., кандидат філологічних наук, доцент, відповідальний секретар (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки).

ЗМІСТ

Аркушин Григорій	
Західнополіські вставні слова для привернення уваги співрозмовників	8
Богдан Світлана	
Регулятиви <i>сад</i> і <i>квіти</i> в епістолярних текстах Лесі Українки	14
Голоюх Лариса	
Наративний синтаксис прозових текстів Є. Пашковського	32
Грицевич Юрій	
Діалектна лексика у фольклорі канадських українців першої хвилі еміграції	42
Дзера Оксана	
Джерела національних перекладів Святого Письма: англо-український контекст	51
Заєць Валентина	
Стилістичні функції конверсії в українських періодичних виданнях ХХІ ст.	61
Касянчук Наталія	
Синонімія в польській екологічній термінології	71
Костюк Юлія	
Афіксальне словотворення суспільно-політичної неолексики	78
Кузьмич Оксана	
Синтаксичні аномативи в молодіжному мовленні (на матеріалі складнопідрядних речень)	85
Локайчук Світлана	
Термінологічні питання в публікаціях академіка Агатангела Кримського	91
Микитюк Оксана	
Персоналізація текстового простору Дмитра Донцова (аспект опозиції)	101

Омельковець Руслана	
Фітономени як засіб увиразнення текстів Володимира Лиса	112
Павленко Лариса	
«Києво-Печерський патерик» як джерело пізнання мовної картини світу давніх українців	120
Приймачок Оксана	
Синонімія, дублетність та варіантність в українській літературознавчій терміносистемі	128
Скорук Ірина	
Малопродуктивні моделі прізвищ в антропоніміконі м. Луцька	137
Струганець Юрій	
Футбольна лексика української мови у спеціальній сфері функціонування	147
Струс Мирослава	
Мовний етикет дружньо-товариського листування Василя Симоненка	156
Тарасюк Тетяна, Снітко Анна	
Лексема <i>присяга</i> та її синоніми в лексикографічних джерелах	166
Фаріон Ірина	
Ідіостиль Івана Пулюя крізь призму динаміки мовної норми (за листами мислителя)	177
Яворський Андрій	
Східнополіська говірка в романі Володимира Дрозда «Листя землі»: фонетичний рівень	185

НАУКОВА ХРОНІКА

Левчук Ірина	
III Міжнародна наукова конференція «Лінгвостилістика XXI ст.: стан та перспективи розвитку» (м. Луцьк, 2–4 вересня 2017 року)	191
Відомості про авторів	195
Інформаційний лист (вимоги до оформлення статей у науковому журналі «Лінгвостилістичні студії»)	197

CONTENT

Arkushyn Hryhorii Western Polissian Parentheses Aimed at Attracting Listener's Attention	8
Bohdan Svitlana Regulatives <i>Garden</i> and <i>Flowers</i> in the Epistolary Texts by Lesia Ukrainka	14
Holojiukh Larysa The Narrative Syntax of the E. Pashkovskyi's Prosaic Texts	32
Hrytsevych Yurii Dialectic Lexical Units in the Folklore of the Canadian Ukrainians (Case Study of the First Emigration Wave)	42
Dzera Oksana The Sources of National Translations of the Holy Scripture: English and Ukrainian Context	51
Zaiets Valentyna Stylistic Functions of the Conversion in the Ukrainian Periodicals of the 21 st cent	61
Kasianchuk Nataliia Synonymous Terms in Polish Ecological Terminology	71
Kostiuk Yuliia The Socio-Political Neo-Lexemes: Affixal Word-Formation Model	78
Kuzmych Oksana Syntactic Abnormalities in the Speech of Youth (Case Study of Complex Sentences Syntax)	85
Lokaichuk Svitlana Terminology Issues in the Publications by Academician Agatangel Krymskyi	91
Mykytiuk Oksana Personalization (Personomen) Function in the Text Space of Dmytro Dontsov's Works: Opposition Aspect	101
Omelkovets Ruslana Phytonomen as a Means of Enhancing Expressiveness in the Texts by Volodymyr Lys	112
Pavlenko Larysa «Kyiv-Pechersk Patericon» as the Fountainhead of the Ancient Ukrainians' Linguistic Image of the World	120

<i>Pryimachok Oksana</i> Synonymy, Doubletness and Variability in the Ukrainian Literary Studies Terminology	128
<i>Skoruk Iryna</i> Nonproductive Models of Surnames Formation in Anthroponymicon of Lutsk Area	137
<i>Struhanets Yurii</i> Ukrainian Football Lexicon in the Specific Field of Functioning	147
<i>Strus Myroslava</i> The Epistolary language Etiquette in Vasyl Symonenko's Correspondence with Friends	156
<i>Tarasiuk Tetiana, Snitko Anna</i> Lexeme <i>oath</i> and its Synonyms in the Lexicographical Sources	166
<i>Farion Iryna</i> The Idiostyle of I. Puliui Through the Prism of the Linguistic Norm Dynamics (Case Study of the Thinker's Letters)	177
<i>Yavorskyi Andrii</i> Eastern Polissian Patois in the Novel «Leaves of the Earth» by Volodymyr Drozd: Phonetic Aspect	185
SCIENCE CHRONICLE	
<i>Levchuk Iryna</i> The Third International Scientific Conference «Linguostylistics in the 21st century: Modern Issues and Prospects For the Development» (Lutsk, September 2–4, 2017)	191
Information about the authors	195
Information letter (article formatting guidelines and requirements for registration of articles in the scientific journal «Lingvostylistychni Studii»)	197

ЗАХІДНОПОЛІСЬКІ ВСТАВНІ СЛОВА ДЛЯ ПРИВЕРНЕННЯ УВАГИ СПІВРОЗМОВНИКІВ

У зв'язному мовленні деякі лексеми, утрачаючи своє значення, перетворюються у вставні слова з різними семантичними відтінками, серед яких виділяється група лексем, уживана для актуалізації уваги слухача. Аналіз вставних слів зроблено на основі зв'язного мовлення жителів Західного Полісся усіх трьох частин – Волинського Полісся, Берестейщини та Підляшшя. Виявлено, що для привернення уваги співрозмовника частина таких лексем спільна з літературною мовою (*бачите, вірите, знаєте, чуєте*), а частина вживана лише в говірках (*виз'м'іте, в'едайте, думайте, да́їми, по'в'ірте, пон'імайете, прис'тав* та ін.).

Ключові слова: вставні слова, привернення уваги співрозмовника, українські західнополіські говірки.

Постановка наукової проблеми та її значення. Як відомо, вставні слова найчастіше вступають у смислові зв'язки з усім висловлюванням або тільки з якоюсь частиною, виявляючи ставлення автора до висловленої думки або спосіб її оформлення, вказують на джерело повідомлення та зв'язок із попередніми чи наступними думками [1, с. 45].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Дослідники слушно додають ще одне досить поширене значення – «заклик до співрозмовника для привернення, активізації його уваги» [2, с. 84], тобто творення своєрідної «діалогізації вислову» [3, с. 173], що здійснюється за допомогою таких слів: *бачите, чуєте, знаєте, погодьтесь, даруйте, м'яко кажучи* [2, с. 84], а також: *вірите, уявіть собі, можете собі уявити, зверніть увагу, зрозумійте* [3, с. 173] і ще: *скажімо, припустімо, погодьтесь, майте на увазі, признаюсь, даруйте на слові, між нами кажучи, відверто кажучи, слово честі* [4, с. 229].

Ці слова вживані здебільшого в художньому та публіцистичному стилях, тобто характерні для літературної мови. Частину з перерахованих лексем використовують діалектоносії під час спілкування, щоб привернути увагу слухача (співрозмовника). Тому і **мета статті** – характеристика таких вставних слів у діалогічному мовленні діалектоносіїв під час повідомлення певних фактів. Приклади узяті зі збірників текстів розповідей респондентів кінця ХХ – поч. ХХІ ст.: «Голоси з Берестейщини» (ГБ), «Голоси з Волинського Полісся» (ГВП) та «Голоси з Підляшшя» (ГП), тобто використані приклади з трьох найбільших говіркових груп західнополіського діалекту української мови.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що кожна з названих вище груп – волинсько-поліська, берестейська та підляська – для актуалізації уваги співрозмовника має спільні лексеми, але трапляються й «свої» специфічні засоби. Оскільки приклади взяті з мовлення діалектоносіїв, то у

збірниках текстів відсутні розділові знаки – лише скісними лініями позначені паузи, і це, як побачимо, повністю підтверджує спостереження, що «помірними (або зовсім відсутніми) є паузи перед і після вставних одиниць» [4, с. 230], хоч за нині чинним українським правописом на письмі їх обов'язково маємо виділяти комами.

Розглядувана група вставних слів, як правило, виражена лише дієсловами, що втратили лексичне значення. Звичайно, трапляється, що в одному висловлюванні двічі вжито дієслово, яке виконує роль вставного слова, а поруч виступає присудком, пор.: *аї! / вже ста/риєх л'у/деї не/ма з'найете / !молот' ни з'найє* [нововижівське арго] (ГВП, с. 246) (перше – вставне, друге – присудок).

У волинсько-поліських і берестейських говірках переважає дієслово *бачити*, майже відсутнє в мовленні жителів Підляшшя: *у !нас !бачте !м'ішаний / хах/л'ацк'ії і / і: мо !пол'с'ке слово / !разни слова* (самохарактеристика мовлення берестейців) (ГБ, с. 246); *то !бачте шо ни с!повнило'а? // с!повнило'а!* (ГВП, с. 292); і єдиний приклад з Підляшшя: *вже !бачте! кил'ко ха!тив по!рожн'і?* (ГП, с. 80).

На думку Б. Кулика, «у деяких дієсловах, що втратили своє лексичне значення і стали вставними (*бачите, бачиш, бувало, має бути* та ін.), відбулося скорочення або стягнення звуків, внаслідок чого вони змінили свою форму (*бува, бач, бачте, мабуть*)» [3, с. 172]. Тут варто зазначити, що більшість таких дієслів має форму наказового способу, і, на нашу думку, *бач* та *бачте* – це своєрідні форми наказів зі значенням 'дивись', 'дивіться', а не просте стягнення звуків. У поліських говірках внаслідок дисиміляції звук [ч] перейшов у [ш], як і в словах *рушник, соняшник*, пор.: *наш !баш'те / наш йа!зик / бул'шинст!во св'а / йа!киїс' та!киї о пуд укра!йінс'киї пуд!ходить* (ГБ, с. 334); *от !баште! / от !шо то з!рамотна л'у!диєна* (ГВП, с. 290); *ме!не !баште // йа вот в но!су ме!не о!так / то вс'і!да вав!к'і* (ГВП, с. 342); *в нас то !баште / с!к'іл'ка л'у!деї пере!хавувало'с'* (ГВП, с. 374) та ін. (у всіх прикладах вживається форма множини, очевидно, тому, що оповідачі розмовляли з незнайомим інтерв'юером старшого віку).

Близькими за значенням до попереднього є вставні слова *дивись* і *глянь*: *а тут ди!вис' вуїна и би!ду припер!ла до нас; шо на !тому с!ходи гл'ан' да !робиц':а*.

Найчастіше *знати* стоїть у формі другої особи множини теперішнього часу дійсного способу, пор. у ролі присудка: [А ваш розговор гарний?] *ну йа не з'найю / йа !од роду так гово!ру / ме!н'і зда!йец:а ну вже так* (ГБ, с. 194); пор. у ролі вставних слів: *!зето з'найете в !город'е та!кому чолов'іков'і !т'ашко !жит'і* (ГП, с. 506); *ну !ал'е йа мал'а ше бу!л'а / з'найете* (ГВП, с. 88); *йа з'найете!насла шо!ден'* (ГВП, с. 64); *ну ву!ниєз'найіте пуш!ли* (ГВП, с. 152); *а !дуже в!кусній з'найете / йа!шо зробети з уг!ра кубаску* (ГВП, с. 72). Не рідкісна і форма однини: *миє жи!ли на хуто!рах / о / на хуто!рах / по!том з'найеш там / с!тали з!носити нас*

(ГБ, с. 272); пор. з усіченням частини закінчення: **з'найє** сто'йали патру'л'і / йак го'вориц':а / и не пус'кали вж'е / во'рочали / л'уде на'зад^m (ГБ, с. 442).

Буває, що в мовленні певної особи це слово перетворюється у слово-паразит, як-от: у /нас **з'найете** ше тут од'на /ж'енщина йе / сто три /года жи'ве / сто три /года / ну вже во'на **з'найете** / йак ска'зати? / вже йї /розуму ни'має та'кого / і с'кул'ко **з'найіте** во'на переж'у'ла:! в сво'йу /ж'из'н'і (ГБ, с. 288). Зрідка таке вставне слово стає вставним реченням, уміщуючи біля себе підмет: то вун **ви'те з'найіте** / сам ро'бив /ту'ю револ'ув'фку / ка'мин':а дос'тав (ГБ, с. 294); в /р'ічку їдут' ку'пайуц':а / с'о'го дн'е // **йак ви'те хочите з'нати**е // о (ГВП, с. 172).

Переважно в берестейських та підляських говірках широко вживане синонімічне до попереднього дієслово *відати* в дійсному або в наказовому способі: то **в'єдайте** йа / вже те'перка йак за'йеду до б'елос'току / то мн'є голо'ва зачи'нає бо'л'іт'і (ГП, с. 506); во'ни ш тут / /ето не /то шо в йа'к'ім вел'ік'ім /город'і / во'ни ш /онде / во'ни пон'і'майут' у'се **в'ідаї** / а /сами го'ворат' по- /руск'і (ГБ, с. 192). Слово стало вставним, бо досить часто вживане в прямому значенні (без цього не набуло б семантики вставленості): а /йа не **в'іду** // с'кул'ко там /тийі зим'ні в /його бу'ло йа не **в'єдаїу** (ГБ, с. 158); [У скільки років ви виходили заміж?] ої! /ни **в'ідаїу** / /пос'л'а ву'їни / /пос'л'а ву'їни / не **в'іда** (ГВП, с. 268).

Близьке до попередніх і слово *понімати* 'розуміти': от та'ко **пу'м'іт'** йак во'но та'ке муз'ло /бути? (ГВП, с. 414); абу'ли та'к'і шо бо'йелис'а / **пон'і'майте**? (ГБ, с. 422); ко'ли ди'вивса **пон'і'майте** / ни во'но // йа'кас' ско'ти'ена (ГВП, с. 176); ну йа та'к'їй був ц'е'кавиї // **пон'і'майте**? (ГВП, с. 310). Очевидно, це слово запозичене з російської мови, бо в підляських говірках його не виявлено.

Уживане на Підляшші та частково на Волинському Поліссі слово *узяти* // *взяти*, крім актуалізації уваги, має ще семантичні відтінки 'порівняйте', 'зрозумійте', 'наприклад': на /шапку в нас /кажут' /ш'єпка / а в йїх /ш'іпка / ої **виз'лми** (ГП, с. 176); в нас шчо / там што / **виз'л'міте** вс'о и'начеї го'ворат (ГП, с. 298); от ос'ниц'а **вз'ату** / хл'єбⁿ [там кажуть] (ГВП, с. 358); а до ш'коли ж **воз'л'мі** / /н'є'м'єц' вс'їє ш'коли пороск'і'дав / н'є би'ло шку'л (ГП, с. 370); бу'ла та'ка по'р'є / шо на /ден' три в'лас'т'і // і вот **воз'л'міте** жиї / по'жиї (ГВП, с. 190). У множині, замість літературного *-іть*, використане широко вживане у поліських говірках закінчення *-іте*: **воз'л'міте**.

Як і до дієслів наказового способу для пом'якшення наказу може бути додана частка *но*, так і до вставного, а саме слово перетворюється в речення завдяки займеннику-підмету: з / /лаўр'ійейу аж за с'танційейу / то / то / по пу'т'і / с'к'іл'ко к'і'лометр'їў **воз'лми-но ти** / то / то / в'сен'к'її /лаўр'їў (ГВП, с. 502).

Це ж значення передає розмовне *на* 'візьми' і *нате* 'візьміть': **на ти'б'і** / т'реба вже принес'ли [наряд] // в'завтра вже / /йїхати вже вес'ти [норму](ГБ, с. 470).

Безперечно, такі дієслова, хоч і не виділяються паузами, але мають своєрідну вставну інтонацію, що впливає і на семантику всього вислову, напр., конструкція *думайу зробл'у* (ГП, с. 32) може мати значення 'я думаю, що зроблю' та 'мабуть, зроблю'. В інших зафіксованих нами прикладах вирізнені дієслова виконують роль вставних слів: *а думайте кол'іс' було тул'ко йі'йечн'і йак тел'перка / шо ї не хочут ди'в'ітис'а?!* (ГП, с. 304); [Скільки батько мав землі?] *аї с'кол'ко йа вже думайте наме'тайу туйу земн'у кул'ко?* (ГБ, с. 158); *а думайте йа з'найу ч'о'го? / думайте ми то'д'і в д'етств'і мате'р'ів ниталис'а чи бат'к'ів?* (ГБ, с. 412).

Для активнішого привернення уваги співрозмовника це дієслово може бути в наказовому способі з приєднанням префікса *по-*: *тил'ко л'іса були / га'їі були нам зна'йоми / а шо ж будинку'в нїе було // і там же тоже по'думай з'начит'...* (ГП, с. 76); *била / била ц'ерква / перебила // по'думай пол'ак спа'л'ів!* (ГП, с. 128); *по гри'би чи по йагоди / то жш'боси! / а тел'п'ер по'думайте // до су'ситки о'то там и: / и: / вибижиш боса / ої! / ої!* (ГП, с. 212); *и сестри повми'рал'і / і ше / а йа по'думайте / ш'е живу* (ГБ, с. 108).

У берестейських та підляських говірках, а зрідка й у волинсько-поліських актуалізовує увагу вставна лексема *слухайте*: *йа пере'йїхала // с'лухайте / йа слу'жила тутик'і* (ГБ, с. 380); [Чому повернулися назад на Підляшшя?] *и: / с'лухайте! / ну ч'о'го н'ташечка / летит' // і вир'тайїц'а?!* (ГП, с. 94); *ну ї с'лухайте / за'н'іс тої цу'кор* (ГВП, с. 43); *то було с'лухайте на ру'сал'нїй тижден'* (ГВП, с. 294); *в нас б'іл'ше так зб'л'їжене було до пол'... / до пол'с'кої / с'лухайте / в нас та'ка тра'диц'ї'я* (ГП, с. 28); *тут вий'онтек кат'ол'ік йе <...> / ал'е с'удї вже пуд бо'ц'к'і / за бранск / с'лухайте / та'к'і м'еснос'т' [що там є]* (ГП, с. 238). Порівняйте, як ставить запитання інтерв'юер з Берестейщини, що добре володіє українською літературною мовою: *с'лухайте / лит'вини, гиду'ни ви та'коїе чули?* (ГБ, с. 164).

Синонімічним до наказового *слухайте* виступає *чуєте* з досить відчутною питальною інтонацією: *так ме постра'дал'е / ч'уєте? / так миє постра'дал'е* (ГВП, с. 14); *от и так / ч'уєте? / до питн'ац'ити л'їет / до вус'імн'ац'ити л'їет сту'ок ко'ло до'му* (ГП, с. 392); [Русалки] *в:и'ночках ч'уєте та'к'їх / та'к'і ви'ночкиє // і прис'м'ажеч'к'і* (ГВП, с. 294). Уживанням частки *но* послаблюється наказовість і з'являється прохальний відтінок: *ну ч'уїте-но йа са'ма л'їчно сво'їїми о'чи'ма бачила // ру'салка* (ГВП, с. 296).

Такі ж семантичні відтінки передає і *вірите*: *а йа в'їрите / и пал'чиком його ни чипала; та йа в'їриш? / не був там; по'в'їрте вс'ї пере'л'акани були*. Не рідкісні випадки вживання дієслів *вбити* і *забити*: *ни помн'у в'бїте / ста'ра с'тала; от за'би а не зга'ну 'не згадаю'*.

Зрідка використовують інші вставні слова, зокрема росіізми, якими багаті берестейські та волинсько-поліські говірки: *ето прис'тав / йа'коїе ш то село?* (ГБ, с. 348); *то спа'л'ил'и о'то тут шчи'тай по'ло'вина туд'а села / а по'ло'вина с'уда* (ГВП, с. 316). Більш виражене значення

‘наприклад’ у такому вставному слові: [Де ще так говорять, як у вас?] *о/так йак ми /д́а́йми на то /туда́й в л’іново / /туда́й /війоска /навл’і* (ГП, с. 444).

Для створення умовної діалогізації оповідачі використовують з питальною інтонацією частку *ні // не*, що переважно не потребує відповіді, але актуалізує слухача, маючи значення ‘так’, ‘авжеж’, ‘хіба не так?': *нас /вивезли в /червц’ови / н’е? / в /червц’ови ми ну/йіхали* [на захід Польщі] (ГП, с. 76) (очевидно, запозичення з контактуючих польських говірок).

Ще більше відтінків значень має вставне слово *правда*: *то/д’і ми с то/бойу лед’ дож/дали /ранку / н’правда?* (підтверджувальне значення); *н’правда ми йо/го не /бачили дес’ ш/тири /роки* (значення ‘мабуть’); *о/но /каже / позби/рай! // ну н’правда / йа позби/рай* (ГБ, с. 486); *к’із н’правда / не /били во/ни // в них не/в’іл’но було /бити к’із* (ГВП, с. 492) (‘справді’, ‘дійсно’).

Висновок. Отже, у розмовному стилі, особливо у мовленні діалектоносіїв, вставні слова для привернення уваги співрозмовника вживані значно частіше, ніж у художньому чи публіцистичному стилях (в офіційно-діловому, науковому та конфесійному вони, як правило, відсутні).

Такі слова здебільшого виражені дієсловами, що втратили лексичне значення, та зрідка іменником *правда* й часткою *ні*. Дієслова переважно в наказовому способі (*візьми, слухайте, чуєте, подумайте*), рідше дійсному (*бачите, думаєте*) і лише в другій особі однини або множини, що здебільшого залежить від кількості співрозмовників.

Спільних із літературною мовою вставних слів небагато – *бачите, вірите, знаєте, чуєте*, а для західнополіських говірок характерні ще *виз’м’іте, /в’едайте, /думайте, /д́а́йми, по/в’ірте, пон’і/маєте, прис/тав* та ін. Серед них виявлена і певна синонімія, що характерна для первинних дієслів: *бачте – дивітьс’я, знаєте – відаєте – понімаєте, слухайте – чуєте*.

Аналіз цих вставних слів ще раз підтверджує висновок, що народні говірки як окрема мовна система має свої оригінальні риси на всіх рівнях.

Список використаних джерел та їх умовних скорочень

- ГБ – Аркушин Г. Голоси з Берестейщини / Г. Аркушин. – Луцьк, 2012. – 536 с.
 ГВП – Аркушин Г. Голоси з Волинського Полісся / Г. Аркушин. – Луцьк, 2010. – 542 с.
 ГП – Аркушин Г. Голоси з Підляшшя / Г. Аркушин. – Луцьк, 2007. – 534 с.

Список використаної літератури

1. Ганич І. Д. Словник лінгвістичних термінів / І. Д. Ганич, І. С. Олійник. – К., 1985. – 360 с.
2. Кононенко В. І. Вставні слова, словосполучення і речення / В. І. Кононенко // Українська мова : енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – К.: Вид-во «Укр.енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 84.
3. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови : [у 2 ч.] / Б. М. Кулик. – К., 1965. – Ч. II. – 284 с.
4. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис : [кол. монографія] / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – 511 с.

Аркушин Григорий. Западнополесские вводные слова для привлечения внимания собеседника. В связной речи некоторые лексемы, теряя свое значение, превращаются в вводные слова с различными семантическими оттенками, среди которых выделяется группа лексем, употребляемая для актуализации внимания слушателя.

Анализ вводных слов произведён на основе связной речи жителей Западного Полесья всех трех частей – Волынского Полесья, Берестейщины (говоры Брестской области Республики Беларусь) и Подляшья (Республика Польша).

Выявлено, что для привлечения внимания собеседника часть таких лексем совпадает с украинским литературным языком (*бачите, вірите, знаєте, чуєте*), а часть применяется только в говорах (*виз'міте, в'едайте, думайте, даїми, по'вірте, пон'імайте, прус'тав* и др.).

Ключевые слова: вводные слова, привлечение внимания собеседника, украинские западнополесские говоры.

Arkushyn Hryhorii. Western Polissian Parentheses Aimed at Attracting Listener's Attention. In coherent speech certain verbs, having lost their lexical meaning, turn into parentheses with various semantic shades. The study has identified a group of lexemes aimed at attracting attention of the listener. The analysis of the parentheses is based on the case study of spontaneous speech of Western Polissian residents from three areas: Volyn Polissia, Brest Region and Podliashcheie. It has been revealed that certain lexemes used to attract attention of the interlocutor, are common for both literary and dialectic language (*бачите, вірите, знаєте, чуєте*), while some of them are used only in dialects (such as *виз'міте, в'едайте, думайте, даїми, по'вірте, пон'імайте, прус'тав*).

Key words: parentheses, attracting attention of a listener, Ukrainian Western Polissian dialects.

Стаття надійшла до редколегії 28.09.2017

РЕГУЛЯТИВИ САД І КВІТИ В ЕПІСТОЛЯРНИХ ТЕКСТАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті досліджено індивідуально увиразнені образи-регулятиви не лише художніх, але й епістолярних текстів Лесі Українки – *сад* і *квіти*; з'ясовано основні контексти їх експлікації в її листовній спадщині; проаналізовано особливості моделювання семантичного простору цих мікрополів; окреслено типологічні порівняльно-зіставні експлікації регулятивів *сад* і *квіти* з лісом, зокрема на рівні польової ієрархії; визначено продуктивні й визначальні для епістолярної мовотворчості Лесі Українки функційно-стильові ознаки їхньої актуалізації, окреслено також їхню роль в автопортретуванні адресантки й відображенні національно-мовної картини світу в її індивідуальному стилі.

Ключові слова: регулятиви *сад* і *квіти*, мікрополе, епістолярний текст, мовотворчість.

Постановка наукової проблеми та її значення. Однією з визначальних ознак семантичної організації будь-якого тексту цілком правомірно вважають регулятивність, особливу роль у реалізації якої мають насамперед лексичні елементи [3; 4]. Такі одиниці узвичаєно формують основу семантичної організації текстів різних функційних стилів. А ще (і це найпосутніше) вони щонайперше слугують передумовою для творення основ індивідуально-стильових ознак. Власне ці одиниці здебільшого моделюють концептуальний простір кожного ідіостилу, зрівноважений завжди з національно-мовною картиною світу. А тому за таких умов центром ключових понять у текстах певного автора здебільшого виявляються ті, що співвіднесені з особливостями його мовомислення й геопростору, в якому він перебував (постійно / фрагментарно) упродовж життя. Не менш частотний вплив має також місцевість, особливості природи, де народилася людина (*село / місто, ліс / степ, гори* тощо). Власне тому для одних письменників в експлікації геопростору в їхніх текстах визначальним виявляється *степ* [13], для інших – *ліс* [2; 7; 9; 10; 11; 12; 19; 20; 21; 30; 32] або *гори* [2]. Кожен із цих регулятивів має цілий спектр семантичних точок перетину, зокрема, це стосується ієрархічних елементів лексико-семантичних мікрополів, що утворюють згадані ядерні лексичні одиниці, як-от, *дерева* і *квіти*, та мікрогруп, що їх утворюють. Не менш цікава також їхня взаємодія й актуалізація в індивідуальній мовотворчості з мікрополем *сад* [1; 5; 7; 15; 16; 17; 18; 23; 25; 26; 27; 28; 29; 30; 31; 32; 40], що належить до визначальних у національно-мовній картині світу українців та в ідіостилі багатьох письменників (від Григорія Сковороди й Тараса Шевченка – до Ліни Костенко й Ірини Жиленко).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Саме визначальність цих регулятивів в українській мовній практиці, точкою відліку якої можуть слугувати численні уснопоетичні тексти (досить згадати хоча б активний пісенний репертуар українців та найтипівіші мікроконтексти його функціонування: «*Ой у вишневому саду там соловейко щибетав*», «*По садочку ходжу, кониченька вожу*», «*В саду гуляла, квіти збирала*», «*А я піду в сад зелений, в сад криниченьку копать*», «*Прийшов у садочок, зозуля кувала*», «*Вой в саду, саду вишня стояла*», «*Вой смутний, смутний в саду соловей*» тощо), – найвиразніший мотиватор постійної уваги дослідників до вербального вияву образу *саду* на матеріалі текстів різних авторів. Цілком передбачувано – найчастотніша увага дослідників до художніх творів, зокрема, поетичних [5; 23; 25; 26; 28; 29; 30; 40]. Епістолярні тексти (і не лише Лесі Українки) жодного разу не були ще об'єктом вивчення в такому аспекті, хоча ймовірність актуалізації регулятива *сад* у таких текстах очевидна. Це й зумовило вибір теми цього дослідження.

Мета і завдання статті. Лексичні регулятиви *сад* і *квіти* у листовних текстах Лесі Українки гіпотетично має відтворювати, з одного боку, особливості їх вживання в національно маркованих текстах, із іншого – експлікувати елементи індивідуально-стильового вияву. А тому важливо дослідити семантичний простір їхньої актуалізації в усій епістолярній мовотворчості Лесі України.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Узвичаєно лексема *сад* в українській мовній традиції, як відомо, корелює з дериватом *садок*, не вирізняючись, як стверджує СУМ, лексичним значенням і типологічними контекстами функціонування. *Сад* в узусі української мови – це «спеціально відведена значна площа землі, на якій вирощують плодові дерева, кущі тощо...; // Присадибна ділянка, засаджена плодовими деревами, кущами, квітами тощо...; // Дерева, кущі та ін., що ростуть на цих ділянках, площах...; // Те саме, що парк» [33, IX, с. 9]. Водночас *садок* тлумачать як: «1. Те саме, що сад.... 2. Зменш. до сад» [33, IX, с. 14]. А отже, виняток значеннєвого розрізнення між цими лексемами становить лише сема 'зменшеності' в другому номені. За СУМом синонімічний ряд номінативів на позначення «площі землі, на якій вирощують плодові дерева й кущі» доповнюють назви: *сад-виноград* (зі стилістичною ремаркою *фольклор*) і *вертоград* (позначені маркерами *книжн., застар.*).

Паралельно до сучасних номінативів давня україномовна традиція актуалізувала й такі синонімічні найменування: *верть, вѣртоградъ, виноградникъ, выреи, раи, земной рай, садъ* [28].

Деякі мовознавці справедливо стверджують, зважаючи, зокрема, і на особливості вживання цього концепту ще в староукраїнській мовній традиції, про його органічність у національно-мовній картині світу нашого етносу й виокремлюють такі специфічні ознаки його вживання в різних типах текстів: «вербальний простір староукраїнської “мовної картини

світу” постає сукупністю трансформованих репрезентацій смислів, що відбивають поняття “сад”. Їх можна схематично представити у вигляді тріади: релігійне наповнення концепту “сад” – народнопоетична традиція осмислення і вербалізації – літературно-естетичне розуміння. Саме ця тріада... доводить, що аналізований концепт є етнокультурним» [28, с. 14].

В епістолярних текстах Лесі Українки фіксовано обидві лексеми з послідовною диференціацією різнорідності семантики й мікроконтекстів уживання, що й стало визначальною спонукою нашого дослідження.

Уперше в листі до бабусі Єлизавети Драгоманової (Колодяжне, 10 (22).IV.1884)) актуалізовано лексему *садокъ*: «1-го апреля была така гарна погода що мы ходылы въ літніхъ бурнусах (бурнус – просторе жіноче пальто з широкими рукавами) і почалы цвіты садыть. Мы розводымо цілый новый садокъ» [37, с. 46].

Лексему *сад* Леся згадує вперше в листі до сестри Ольги з Шабо: «Але вже щò там! мені тут вже менше ніж три тижні зосталося жити, то вже можна їх і пересидіти, до того ж тут знов зробилась така спекота, як серед іюля, так що й не хочеться нікуди з саду вилазити» (до Косач О. П. Шабо, 19 (31).VIII.1891). Одними з найчастотніших для Лесі можна вважати локативні характеристики номена *сад* (подібно до цитованого фрагмента). Зокрема, *сад* – здебільшого оптимальне місце її перебування літньої пори, засіб гармонізації з довкіллям.

Цілком передбачувано в епістолярних текстах Лесі Українки знайшли відображення не лише якісь універсальні для різних національно-мовних картин семантичні характеристик номена *сад*, і не лишеобразні (як це можна спостерігати в її художніх текстах), а насамперед ті, що виявляють психоемоційний стан адресантки, особливості її сприйняття й оцінок, на яких позначився вплив не так фактора первинного географічного середовища, в якому вона перебувала з дитинства (хоча він і був одним із визначальних у системі її координат співіснування з природою), як культура родинного середовища, зорієнтована на гармонійну взаємодію зі світом (косачівські діти, як відомо з епістолярних текстів, мемуаристики, «Хронології» Ольги Косач-Кривинюк [24]) долучалися до вирощування квітів, висаджування дерев.

Небезпідставно припустити, що не лише звичайне перебування в саду, а й активна участь у його творенні й плеканні – вагома складова косачівсько-драгоманівського побуту в Гадячі та в Колодяжному, якщо зважити на Лесине зізнання в листі до Михайла Драгоманова в квітні-травні 1893 року: «Тимчасом Олеся гребеться у садку мов курка, все садить, та пересажує, та насажує, на се йде той час, що зостається від науки. Взагалі у нас усі діти в землі риються з охотою, тільки я до землі не схиляюсь, а все десь пробуваю в небесних сферах. Одбилась я від землі певне на віки! Не знаю, чи мені на се жаль, чи ні...» [37, с. 198]. Однак сама вона більшою мірою, аніж будь-хто з інших дітей, була відірвана від землі. Прикметний Лесин автокоментар на завершення цитованого

мікроконтексту. Актуалізований бінарний опозитив *земля – небо* як протиставлення світу реального, матеріального й духового, інтелектуального має виразний вектор індивідуального вибору. Нез'ясованим і неозначеним залишається емоційний спектр саме такого вибору. Авторська невизначеність може слугувати лише підґрунтям для різноманітних суб'єктивних міркувань дослідників. Однак це будуть лише припущення. Леся позбавила нас однозначності й мимохіть створила передумови для гіпотез через невизначеність самооцінки: *чи жаль – чи ні*.

Один із контекстів використання локатива *у саду* відтворює реальну ситуацію колодяжненського побуту: *«Жиди-садовники вже наняли двох хлопців з села глядіти садка, бо у жидів в середу кучки заходять. Наші хлопці все тягають у жидів грушки і через те постійно сварка в саду»* [37, с. 379] (до Косача М. П. Колодяжне, 4 (16).IX.1895).

І лише факультативно локус *у саду* набуває негативної конотації в системі автопортретування як передумова нераціональної самоорганізації, марнотності проведення часу через неможливість займатися літературною працею: *«Проводиться мій час досить дурним способом: як не в лісі, то в саду, тільки ввечері в хаті, та й то найбільш за фортепьяно»* [37, с. 182] (до подружжя Драгоманових. Колодяжне, 18.VIII.1892). Подібна оцінка фіксована й щодо номена *садок*. Така негачія зумовлена, за твердженням Лесі, певними незручностями для її відпочинку в Криму. Саме *садок* був передумовою *«вільгості»* в квартирі, зокрема взимку: *«Сьогодні я писала папі про свою нову дівку: тут-же, тільки на другому етажі. Зимою тут люде *aurezdechaussée* не живуть і мають рацію, бо тут садки зелені всю зиму і через те в нижніх етажках завжди затінок, що влітку дуже добре, але зимою розпроважує вільгость. При помочі невеличкої “воєнної хитрости” з мого боку моя господиня віддала мені і сю хату за 15 р., хоч я сама бачу, що згідно з тутешніми звичаями вона варта 20 р»* [37, с. 476] (до Косач О. П. (матері). Ялта, 10 (22).XI.1897), пор.: *«3 Ноября стало холодно *aurezdechaussé* і я перейшла *aupremier* (на другий поверх (франц.)), тут маю хатку кращу і вид з вікна ширше, до того двері одчиняються в коридор а не просто в сад, як внизу. Дома тут строяться по-софійському, т. е. не роцитуючи на холод»* [37, с. 471] (до Драгоманової А. М. Ялта, 7 (19).XI.1897).

Серед атрибутивних словосполучень виокремимо насамперед означення *ботанічний (ботанічний сад)*, очевидно, одне з частотних і улюблених місць у час Лесиноного перебування в Києві, про що стверджують, зокрема, епістолярні тексти): *«Ти пишеш, що нічого спішити з виїздом, воно то правда, що ніхто в шию не жене, але мені тут обридло, бо жарко, а приходиться в хаті сидіть, навіть в ботан[ічний] сад ходити не можна, а на вулиці стоять якомсь чудно. До того йдуть дощі, сад більш того що закритий, та й круті в ньому дороги для мене»* [37, с. 442] (до Косача П. А. з додатком листа до сестри Оксани. Київ, 21.V (2.VI).1897)). А тому неможливість бути в ньому через недугу, зокрема, весняної пори,

спонукає Лесю до актуалізації звичної для її ідіостилю іронічної тональності: «*Парі* у вас я ще колись виграю, теперешній час в приклад не йде, під нього щось і “присяжні” пііти не дуже-то віршують, а Ви хотіли починати. Я тепер од злості навіть на бот[анічний] сад не дивлюсь, хоч можна-б там яку галузку побачити, і солов'їв стараюсь не чути, а вони таки озиваються здалека аби то дражнити – прокляті! Куди ж тут писати, коли така злість напала» [37, с. 435] (до М. В. Кривинюка. Київ, 23. IV (5.V).1897).

У листі до двоюрідної сестри Людмили Драгоманової-Шишманової (28.V (9.VI).1896) вона також використовує словосполучення *ботанічний сад*, вдаючись до прийому персоніфікації, актуалізуючи невербальне прощання на завершення листовного діалогу: «*Кланялись тобі твої “друзья д[е]тства”, т. е. поклонились би, коли б у них шия, або спина могла гнутись, але вони горді, привикли ще за часів Перуна, щоб їм люде кланялись, а не вони людям. Знаєш, хто се такі? – баби камінні в ботанічному саду в Києві! Чи тобі нічого не нагадує їх імя?»* [37, с. 401].

Цілком передбачувано мікрополе *сад* поєднане з іншими, важливими для українського макросвіту лексико-семантичними полями, що мають регулярний вияв у різних типах текстів і корелюють із ним, зокрема із *садом* і *полем*: «*Ліси* наші гомонять, *жита* наші хвилюють, *садки* буйно зеленіють, у нас тепер чистий рай!.. Ой не втерплю – заспіваю! / Соловейковий спів на весні / Летиться в гаю, в зеленім розмаю, / Та пісень тих я чуть не здолаю, / І весняні квітки запашні / Не для мене розквітли у гаю. / Я не бачу весняного раю, / Тільки співи та квіти ясні / Наче казку дивну пригадаю / У сні!.. / Я ще ні разу не була у гаю. Гай, гай!..» [37, с. 102] (до брата Михайла. Колодяжне, 18.V.1890). Гомін лісу, хвилювання *жита* і буйна зелень *садків* сприймаються нею як своєрідне цілісне коло земної гармонії, трансформуючись в одну-єдину субстанцію, що відтворює стан надзвичайної внутрішньої благодаті й емоційної зрівноваженості, – *раю*, що спонукав її до поетичної творчості (*Ой не втерплю – заспіваю!*). Однак увесь подальший асоціативний ряд представлено як недосяжні казкові дива – і *соловейковий спів*, і *весняні квітки запашні*. Вони не для неї, бо дистанційовані від неї фізично, унеможливлені для безпосереднього споглядання через недугу. Особливий емоційний реєстр у цитованому фрагменті має омоніійна пара: омоформи іменника *гай* («Невеликий, перев. листяний ліс» [33, II, с. 15]) і вигуку *гай-гай* («Уживається для вираження жалю, співчуття, заклопотаності і т. ін.» [33, II, с. 15]) (до речі, один із улюблених у Лесиному ідіолекті, в її епістолярних текстах актуалізує здебільшого сему ‘жаль’, пор. хоча б деякі : «*Таких віршів маю близько десятка. Гай-гай, – тем багато, а часу так мало!*» [37, с. 100]; «*А мої нечисленні “теми” – гай, гай, що з ними бідними сиротами буде?*» [37, с. 100]; «*Чому Рада ніколи нам тепер не пише, пора б уже відновити знайомість! Та й дядина щось забулися за нас – гай-гай!*» [37, с. 189–190].

Номен *дерево* як видовий стосується не лише мікрополя *ліс*, але й мікрополя *сад*, який у свідомості українця завжди поєднаний з межами рідного простору. У Лесиному ідіолекті – *садок* (у дитячих листах 1884 року вжито, до речі, правописний варіант *садокъ* (Колодяжне, 10 (22).IV.1884) (Колодяжне, 2 (14).V.1884)), асоціативно пов'язаний найчастіше з Колодяжним (дуже рідко в таких локусах вжито номен *сад*), із Зеленим Гаєм («*Садок там гарний, тільки, звичайне, запущений до стану справжніх сельвасів*» [38, с. 68] (Гадяч, 8 (20) – 12 (24).VIII.1898)), обійстям Ольги Кобилянської в Чернівцях і Лесиним побутом у Сан-Ремо («*...коло хати маленький садок (але дуже маленький)*» [38, с. 515] (Сан-Ремо, 30.XII.1902 (12.I.1903))). Натомість *сад* (із найуживанішим атрибутивом *ботанічний*) – із Києвом (лише із прикметником *Золотоворотський* фіксуємо – *садок* [36, XII, с. 427] (далі, покликаючись на це видання, в дужках зазначатимемо лише том і сторінку)) або з Кримом (хоча факультативно номінація *садок* проєктована і на ялтинський та євпаторійський простори: «*...у саду у нас цвітуть фіялки, тепло було так, що можна було сидіти в садку з роботою*» [38, с. 27] (Ялта, 21.II (5.III).1898)).

А отже, в Лесиних листах спостерігаємо виразну для української ментальності диференціацію у розмежуванні назви *садок* (здебільшого – розташований біля власного будинку, конкретна назва) і *сад, сади* – за межами цієї приватної (головно – сільської, хутірської) території, зокрема чужої, міської (із найчастотнішим атрибутивом – *міський*), а ще – узвичаєна для нашої мови узагальнена та образна, поетонім (наприклад: *сад душі, сад печалі, сад пісень* тощо): пор.: «*Хата* (вирізнення в тексті тут і далі мої. – С. Б.) *у нас велика (тут за 4 чи за 6 кімнат однакова плата, тому ми маємо 6), при ній чималий садок, де Маруся саме тепер збирається сіяти шпинат і редиску, живемо ми в "особняку"*» [XII, с. 276] (до сестри Ольги 25, 28 листопада 1910 р. Кутаїсі); «*Тут взагалі багато буваю на дворі, бо при хаті є садок з альтанкою, де можна навіть писати, і гуляти ми ходимо, тут є великі сади в місті*» і «*От уже правда, що "зелена" Буковина, а надто тепер. Тут уже весна справжня, все зелені[є], сади зацвітають і колорит скрізь такий ясний, ясний, здається у нас і на весні так ясно не буває. Гарна країна*» [38, с. 250] (Чернівці, 15 (28).IV.1901) і «*Перед св[ятим] вечером в день грала музика в саду мійському*» [38, с. 359] (Сан-Ремо, 15 (28).XII.1901); «*Взагалі, що до їди, то тут нічого не бракує, ти за се похвалила б Сан Ремо, а вже що до театрів, то не дуже: єсть тут ніби то опера, та дуже у неї "славушка худа", я навіть щось і не збираюсь туди, єсть музика в саду, та чогось вибраний для неї найменший і найгірший сад і взагалі чогось на ній скучно, я тільки раз була і більше не хочеться*» [38, с. 376] (Сан-Ремо, 4 (17).I.1902); «*Ну, та мусить же зима якось обізватись і на Рів'єрі, адже кругом сніги і всяке лихо, а в нас тут сади різним цвітом процвітають*» [38, с. 503] (до сестри Ольги. Сан-Ремо, 16 (29).XII.1902). І якщо йдеться про *сад* у передмісті, то тоді також у Лесиних листах використано лексему *садок*: «*Багато тут садків і виноградів (тут люди*

тільки вином і живуть), але то переважно по краях міста, а в середині тісно, камінно і рудно – по-азіатськи...» [XII, с. 276] (до Г. М. Комарової. 23 березня 1909 р. Телаві). Порівняймо також із контекстами в описах телавських садів: «Тижнів зо три в марці була у нас така чудова весна – цвіли сади, фіалки навіть попідтинню скрізь синіли, – що я “воспрянула духом” і думала вже забути зимові напасті» [XII, с. 278] (до родини Косачів. 13 квітня 1909 р. Телаві).

Власне, навіть уживання тієї чи тієї номінації в тексті слугує передумовою розрізнення статусу певного населеного пункту: село, містечко чи місто. А тому використання лексеми *садок*, скажімо, в описах грузинського Хоні і є додатковим засобом такої диференціації: «Хоні трошки “трущобка”, але нічого собі – багато садків, просторі зелені двори, гори на горизонті, хоч само воно рівне, як Рівне, або як Колодяжне» [XII, с. 278] (до сестри Ольги 18 вересня 1911 р. Цулуکیدзе). Переконливим аргументом такого нашого припущення слугує її наступний лист (28 вересня 1911 року) із Хоні до матері: «Хоні більш похоже на велике село, ніж на містечко, бо дуже багато садків, городів, просторих зелених дворів, а хати скоріш міщанські, тільки типу кавказького – з великими верандами» [XII, с. 278].

До речі, саме київські сади (разом із Дніпром, горами й вулицями) вона вважала ідеальним «товариством» для себе («Нема гіршого товариства для смутно настроєних людей, як чотирі стіни, а в Києві нема ліпшого товариства як Дніпро, сади, гори і гарні перспективи улиць» [38, с. 22–23] (Ялта, 16 (28).II.1898)). Прикметно, що антропоморфні ознаки окреслених об'єктів – це ще одне ствердження її неодмінного й постійного відчуття як часточки природних об'єктів, почасти навіть значно бажаніших для спілкування, аніж зі світом людей. Мабуть, саме тому сад для Лесі – неодмінний елемент для бажаного комфортного відпочинку в Криму: «... а потім морем поїдемо в Ялту і звідти вже направимо дальші походи, щоб знайти яку добру і красиву дачу на просторіні між Ялтою і Алупкою. В інших містах я не хочу, бо нігде більш нема зелені над морем, а в Криму на голому піску без садів добре жить тільки тарантулам, а не людям. Врешті я рішила бути капризною сього літа і жить не там де случиться, а де сподобається» [37, с. 441] (до О. А. Тесленко-Приходько. Київ, 17 (29).V.1897).

Спостережено, що в її текстах процес квітування садів вербалізовано не лише узвичаєним для сучасного мовлення дієсловом *цвітуть* («...в нас уже тепло (сади цвітуть!)» [XII, с. 385]), а й урочисто окресленим процвітають: «Тут і сором було-б слабувати, так чудово тут і на землі і на морі. Сади всіма квітками процвітають, небо синіє, зовсім безхмарне, сонце світить і гріє, як у-літку, а море аж вабить – таке хороше» [38, с. 457] (до М. М. Комарової-Сидоренко. Сан-Ремо, 3 (16).XI.1902).

Подібно до лісу сад також нерідко був для неї місцем праці, про що вона пише в узвичаєній для її епістолярного ідіостилю іронічній

тональності, називаючи його образно одним із трьох робочих кабінетів у час її перебування в Сан-Ремо («*Хата у мене торішня (найліпша в домі), надвірних робочих кабінети аж три (над морем, в саду і на найвищій балконі), сього року вони з більшим комфортом уряджені (понапинані брезенти і збудована альтанка, столів у мене три), так що я все можтиму робити на дворі*» [38, с. 477] (Сан-Ремо, 22.X (4.XI).1902).

Лексема *дерево* як родове найменування має подібні мікроконтексти вживання, що й *ліс*. З-поміж атрибутивних означень вирізняємо, зокрема, словосполучення *білі дерева*, семантика яких і поняттєва співвіднесеність навряд чи будуть декодовані колись дослідниками («*Чи не позрубували там білих дерев, що росли біля твої землі? (Йдеться про землю в Будищах біля Гадяча, яку мала намір купити Олена Пчілка. – прим.)*» [37, с. 61]). Які саме дерева Леся називала *білими*, залишиться, очевидно, загадкою.

Важливо, що деякі з різновидів дерев асоціативно співвіднесені з найдорожчими місцинами Лесиноного простору, а тому закономірно не просто експлікують ряд узвичаєних для нього найменувань, а відображають її особисті та родинні уподобання. Вперше про це йдеться в листі до бабусі Єлизавети Драгоманової (Колодяжне, 10 (22).IV.1884), який засвідчує, зокрема, про посадку шовковиць у Колодяжному, подібно до тих, що росли в Гадячі. А отже, на Волині Косачі частково відтворювали ландшафтний простір родинного маєтку на Полтавщині: «*Мы розводимо цілий новий садокъ; выписалы багацько кущівъ і деревъ, міжъ которымы есть дві шовковыці, котрі мы посадымо передъ домомъ, щобъ такъ було якъ у васъ у Гадячі*» [37, с. 46]. Подібна інформація присутня і в інших листах до цієї ж адресатки, як-от: «*Намъ теперъ багацько работы бо мы насадылы садокъ і хотъ не всі дерева, якъ перше, а все такы треба поливать, мы насіялы багацько цвітівъ, котрі тежъ треба поливать*» [37, с. 47] (2 (14) травня 1884)). Згадує Леся й про «зілля», дароване бабусею, зокрема – *любисток* і *соняшники*: «*Ваше зілля у насъ прынялось добре, а найлучче любыстокъ: зовсімъ вже великый; соняшныкы, тежъ, добре походылы*» [37, с. 48] (28.V (9.VI). 1884).

Однак відтворити увесь реєстр дерев, які росли в родинних маєтках Косачів-Драгоманових, у їхнім саду / садах сьогодні вкрай важко. Епістолярні тексти дають можливість лише частково реконструювати особливості Косачівського флоропростору в Колодяжному, в Гадячі, в Зеленому Гаю й на Цяцьчиному хуторі (згадано лише *шовковиці, дуби, берести, сливки*). У Колодяжному, як відомо, був великий сад, багато квітів, кущів і дерев, посаджених кожним членом Косачівської родини (*шовковиці, каштани, кизил*), зокрема дітьми: Леся – кизил, Ізидора – тополлю й грушу, Микола – ялину й каштан.

Крім дерев та кущів, діти Косачів вирощували й квіти, про що стверджує, зокрема, один із Лесиних листів із Колодяжного: «*Мы насадылы багацько квітокъ і малы зъ нымы дуже багацько морокы, зато теперъ вони вже починають цвісти*» [37, с. 48] (Колодяжне, червень 1884 р.)). Квітами

найбільше опікувалася, за твердженням В. М. Комзюк, Ольга, серед яких можна виокремити *конвалії, рожі, любисток, канупер* (канупер – «Багаторічна трав'яниста рослина, що має приємний запах і вживається як прянощі» [33, т. 4, с. 90]; інші назви – *пижмо бальзамічне, трава Діви Марії, монастирська трава*).

З-поміж одиничних видових номінацій дерев варто виокремити ті, які асоціативно утворюють дихотомію Лесиного простору як *рідного* на противагу *чужому*, тобто диференціюють два виміри її побутування. До першого різновиду належать, зокрема, номени *дуб, сосна, смерека, верба* тощо (зауважмо, що і в межах цієї системи існує також розрізнення: *сосни* – беззастережно пов'язані з Волинням, з Поліссям (невипадково, згадуючи про них у Ялті в січні 1898 року, Леся вживає атрибутив *поліські* [38, с. 13], натомість *дуби* – з Полтавщиною [38, с. 68], *смереки* – з Буковиною («Околиця, судячи по фотографіях, гарна (впрочім, вся Буковина гарна), і хати, як з тих же фотогр[афій] видно, такі именно на горах і в самісінькому лісі смерековому стоять» [38, с. 284] (до Михайла та Ольги Косачів. Чернівці, 22.VI (5.VII).1901)). Принагідно нагадаємо актуалізовану в листі до Ольги Кобилянської діалектну форму локатива з іменником *смерека*, що засвідчує її обізнаність із гуцульськими говірками: «...люде казали, що всі помешкання в Б[уркуті] зайняті і прийдеться “**під смереков** ночувати” (з огляду на дощ воно не завжди вигідно, хоча й досить поетично» [38, с. 300] (до О. Ю. Кобилянської. Буркут, 19.VII (1.VIII).1901). До речі, їх уживання слугує додатковим елементом паспортизації місця написання листа чи визначення адресата.

До другого – *чужого* – належать номени *пальми, кипариси, мандарини*. Номен *кипарис* узвичаєно асоціюється з Лесиним перебуванням у Криму, в Ялті («Тільки вже мені трохи обридло це самотнє життя, надто се погано під час слабости: лежиш собі, дивися в стелю, слухаєш вистріли бурі на морі та свист вітру межі **кипарисами**, а в хаті так тихо, а ніч така довга...» [37, с. 495] (до Л. М. Драгоманової Ялта, 21.XII.1897 (2.I.1898)); «...**кипарис**, що росте збоку мого вікна нахилився так, що закривав середні шибки вікна і стукотів так по шклі, що я ждала тієї хвилини, коли вікно з гуком упаде на мої мармори, – але сього не сталося, не допустили олімпійці!» [38, с. 15] (до матері. Ялта, 21.I (2.II).1898), *пальми* – з Італією («Я оце пишу на дворі, на високім балконі, звідки всю затоку і все Сан-Ремо видко, і пальми, і вілли, і нагірні церкви, і всі гори. А господарі мої внизу в саду квітки поливають» [38, с. 485] (до М. М. Комарової-Сидоренко. Сан-Ремо, 3 (16).XI.1902)).

Цілком органічна за таких умов поява зіставлень і порівнянь цих номенів. У таких мікроконтекстах чуже слугує асоціатом *рідного*, як-от: *сосни – кипариси*: «З твоїм виїздом виїхала від нас і погода: другий день без перестанку йде сніг, не снігодош, а таки сніг, як слід, аж **кипариси** погнулись під важким “навісом”, наче **поліські** сосни. Мені шкода, що ти не бачиш сього видовиська – се дуже оригінально. Не вважаючи на сніг, на дворі

не холодно, бо вітру й морозу нема, якесь біле і мняхе повітря „неначе хто роспровадив у молоці пух і, заохолодивши його трохи на льоду, полив ним небо і землю” – так сказав-би Нечуй» [38, с. 13] (до матері Ялта, 13(25).I.1898); **верби – кипариси** («*Кипариси* стоять тихо-тихо так, мов вони ніколи й не можуть навіть хилитись, а не то що метатись, як божевільні, і розтріпуватись гірше всякої **верби**») [38, с. 17] (до матері. Ялта, 21.I (2.II).1898).

Крім номінації *дерево*, Леся Українка вживала в листах його словотвірний варіант-демінутив *деревце*, що стосується мандаринів у Сан-Ремо («*Мандарини вже і в нас вирости в садку, зовсім маленькі деревця, в аршин, а вже є мандаринки – дуже гарненькі деревця, мов цяцьки*» [38, с. 376]). Порівняння мов *цяцьки* увиразнює емоційне сприйняття адресантки.

Інший контекст уживання цього номена стосується двоюрідної сестри Аріадни і є перифразом. Як відомо, молодша донька Драгоманова виростала не в Україні, а на чужині, що й стало мотиваційною основою його появи: «*Вона (Аріадна. – С. Б.) нагадує мені молоде деревце, що розцвіло на невластивому ґрунті, в невластиву пору, – elle se sent partout dépaycée* (Вона почуває себе всюди на чужині (франц.)), *се її власний вираз*» [37, с. 481] (до сестри Ольги. Ялта, 16 (28).XI.1897).

Сад і ліс в епістолярних контекстах Лесі Українки – це ще й неповторний мікросвіт квітів і птахів. Щоправда, вживання найменувань *квітів / цвітів* не завжди обмежене мікротекстами експлікації ландшафтного простору. Здебільшого вони співвіднесені з описами пір року, найчастіше – *весни-літа* в певних місцевостях: на Волині, на Полтавщині, в Італії та в Грузії. Іноді актуалізація таких номенів пов'язана з відображенням незвичних для сприйняття українців традицій окремих етносів. Кілька разів у листах до різних адресатів вона згадує, зокрема, особливу традицію італійців – *бій квітів*: «*Оце через два тижні буде карнавал з bataille des fleurs* (з битвою квітів (франц.) *і всякими штуками* (“*Бій квітів*” (“*Парад квітів*”)) – щорічне свято в Сан-Ремо, належить до обрядових дійств, які символічно зображують загибель зелені з приходом зими й відродження природи весною; супроводжується карнавалом, киданням цукрового мигдалю та конфеті, парадом оздоблених квітами колісниць, що представляють кожне з міст Рів'єри. – прим.), *тут сподіваються всяких див на той карнавал, бо, кажуть, город асигнував на [нього] 14 000 франків, та ще наїхало всяких багатих англічан, що їм нема куди кидати гроші*» [38, с. 376] (до І. П. Косач. Сан-Ремо, 4 (17).I.1902); «*...відбулась остатня bataille des fleurs de la mi-carême* (битви квітів посеред посту (франц.))» [38, с. 423] (до Л. М. Шишманової-Драгоманової. Сан-Ремо, 8 (21).III.1902); «*Чого тьотя Єля і Оксана так уже іменно німецьким карнавалом інтересуються, адже італ'янський більшу славу має з своїми gettideifiori* (боями квітів (італ.))» [XII, с. 38] (до матері 7 лютого 1903 р. Сан-Ремо). Один раз у листі до Михайла Кривинюка вона називає *бій*

квіток **війною квіток**: «Вчора з журби не пішла навіть на карнавал і таки трохи розкисла (ще до всього остатніми днями була негода, сіро, вітряно, по половині з дощем, а два дні і зовсім без прояснення лив дощ)... Завтра остатній день карнавала, треба буде піти (я тільки раз була) на “війну квіток”») [38, с. 391].

Детальний опис цього явища є і в листі до Ізидори Косач: «На *ti-carête* (середина посту) санремосці сподівались знов карнавальних розривок, але їх перенесли в Бордігеру (се маленьке місто коло Сан Ремо, тепер воно вже так як передмістя, бо злилось віллами і садами з С[ан]-Ремо). Сьогодні там має бути *bataille des fleurs*, але ми туди не поїдемо, не хочеться, бо нового нічого не побачимо, а до того ж там певне будуть тільки квітки та конфетти, а не буде убраних *carro* (возів з гротами, масками і т. у.), як було тут, – без їх уже не так гарно. Тут їздили цілі гори зелені з білим снігом зверху, і кораблі, і хати (кухня, звідки тарілки та городину кидали), і багато від колес до верху убраних квітками ландо, а в Бордігері сього певне не буде, бо тільки приїзжі братимуть участь, а італіянкам сьогодня піст (*ti-carête* уже пропустили)» [38, с. 411] (Сан-Ремо, 2 (15).III.1902).

Нерідко номен квіти слугує елементом пейзажу, найчастіше – італійського: «7 V. Вчора мені перебили писання, закликавши поїхати в гори. Воно й варто було. Такої маси квіток, як там по дорозі в гори, я ще зроду не бачила, всі тинци рожами залиті, а червоного маку більше, ніж трави. Не знаю, чому то кажуть, що Італія суха, випалена, я досі її все зеленою бачу, що далі то все зеленішою» [38, с. 446] (до матері Сан-Ремо, 23-24.IV (6-7.V).1902). Леся Українка підкреслює їхню незвично велику для її ока кількість, вдаючись до узвичаєного стереотипного західнополіського вислову («зроду не бачила») і узагальненого іменника *масса*. Безмір рож увиразнено метафорою *залиті*, а чисельність *маків* – через порівняння з кількістю трав.

Лесині листи з Сан-Ремо фіксують також незвичні новорічні дарунки – пуделко квітів рідним, сестрі Ользі й Аріадні («Я вам усім (родині[]) посилаю завтра поздоровлення новорічне на італіянський лад: пуделочко живих квіток. Як принесуть повѣстку, то не гайтесь отримати з пошти, щоб квітки не повьяли, а скоріш, що принесуть посилку одразу до дому, бо то посилається експресом, на правах “заказного листа”») [38, с. 509] (до батьків Сан-Ремо, 25.XII.1902 (7.I.1903)); «Вчора я послала тобі коробочку квіток на адресу інституту. Не гайся отримати, а то пропадуть» [XII, с. 11] (сестрі Ользі 9 січня 1903 р. Сан-Ремо); «Хотіла б я знати, чи отримались мої квітки вам і Раді? Ліля писала, що не отримала. А от петербурзькі Косачі отримали квітки від Наташі звідси ще давним-давно, на святий вечір» [XII, с. 35] (до матері 27 січня 1903 р. Сан-Ремо)).

Про квіти як елемент прикрашання в італійському святковому інтер'єрі (навіть їжі!) і як елемент топосу міста (*фіялки, троянди, геліотропи*) йдеться в її «різдвяному» листі 1901 року до матері з Сан-

Ремо: «Замість куті був якийсь особливий пуддинг (либонь теж обрядовий) обложений букетами фіялок. Другого дня (1-й день Різдва) квіток було у нас сила! всі *fournisseurs* (постачальники (франц.)) понаносили квіток при своїх продуктах. Тут же все присилають з базару сами продавці, а кухарка тільки ходить вибирати, так ото й прислали мясо з трояндами, молоко з геліотропом і т. д. Навіть хлопець-візник, що служить у Садовских, приніс своїй господині величезного букета "*per buone feste Natalizie*" (На добре різдвяне свято (італ.)), а кухарка прибори за столом квітками убрала. Кажуть, таке саме має бути й на Новий рік. Квіток тут взагалі не жалують, бо на їх тут "не голодні". Навіть на бульварах нікому не боронять зривати рожі, скільки хто хоче, бо з тих рож тут живоплоти роблять і вони цвітуть цілий рік. / Як то там у вас Різдво буде? Либонь з снігом-морозом і без квіток. А все ж воліла б я бути на Різдво в Києві» [38, с. 359] (Сан-Ремо, 15 (28).XII.1901).

Деякі мікроконтексти експлікації номена *квіти* або їхніх видів мають виразне емоційно-експресивне забарвлення, зокрема ті з них, що співвіднесені з певними особистісними переживаннями адресантки, здебільшого це спостерігаємо в ситуації споминів. Квіти в таких контекстах – не просто елемент інтер'єру, а важливий асоціативний компонент її ретроспективного простору: «Шкода, коли ти не приїдеш на Різдво до мене! ми б разом послушали еолову арфу перед університетом, подивились би на страшні тополі, і я б знову подумала, що мені вісімнадцять літ, що ми живемо на Тарасовській, де у мене на столику проліски стоять, у хаті рожеве світло, а в серці прівесна..... Гай, гай, яка старовина!.....» [37, с. 235].

Додатковий стилістичний ефект ці номени мають у контекстах мовного портретування, як-от у портретуванні Ольги Кобилянської й Світозара Драгоманова. Щодо Ольги Кобилянської, зокрема, згадано вираз екзотична квітка («Найкращий спосіб втримати К[обилянськ]у при нашій літературі назавжди, се не дорікати їй що дня німеччиною, не називати чужою, **екзотичною квіткою**, а признати за нею те почесне місце в нашій літ[ературі], на яке вона цілком заслугує» [38, с. 142]), що належить, як відомо, до інтертекстових одиниць: цей вислів актуалізовано з тогочасного рецензійно-критичного дискурсу про творчість письменниці, автором якого був Остап Терлецький [22, с. 609]. Так стереотипно іменували її критики, докоряючи за чужомовний (і літературний!) впливи. На противагу таким оцінкам Леся Українка вважала, що «німеччина» якраз і слугувала підґрунтям її вдалого літературного розвою, аргументуючи, що українські *патріоти-белетристи* видаються їй значно екзотичнішими, аніж Кобилянська. На її переконання, якщо порівняти їхні «патріотичні» твори з її навіть «найменше вдатним оповіданням», «то зважите сами, хто більш екзотичний, чи вона з своєю "німеччиною", чи вони з своїм "українством". У К[обилянськ]і нап[риклад] в 1-й частині "Царівни" тай у всіх оповіданнях в збірці, скрізь живі буковинські люде, нехай хоч і в профіль,

силуетами змальовані (напр[иклад] в опов[іданні] “Жебрачка”, “Час”, “[У] св. Івана” і т. у. – між иншим, яка “німеччина” в сих оповіданнях?), а в Коваленка і С° маріонетки з написами “писарь”, “становий” і т. у. і ті маріонетки говорять таке, якого ні на Україні, ані де инде в світі ніхто не говорить» [38, с. 142].

Афористичний вислів квітка паризької культури щодо Світозара Драгоманова експлікує негативну рису його характеру, співвіднесену з узвичаєною гетеростереотипною ознакою парижан – ‘брехливістю’: «*Есть одна дуже негарна квітка парижської культури, зветься вона lablague parisienne (паризькою брехнею (франц.)) отож Зоря, по жвавості своєї натури, перейняв її хутко і в широкім розмірі, але, я думаю, він має час забути про неї*» [37, с. 490].

Двічі номен квітка використано і як елемент автопортретування. Перший раз у поетичному посланні до брата Михайла (березень 1890 р.) вона називає себе «бідною південною квіткою»: «...знаєш, що недавно / Оце я утяла? – / *Die Armesüderblume* (бідна південна квітка (нім.)) / *Таки перемогла!*» [37, с. 99]. А в листі до Михайла Павлика з Софії ([15] 27.II.1895) Леся Українка через метафору життя поміж квітками стверджує одну з домінувальних рис її характеру – реалістичність світосприйняття й адекватна оцінка власного стану та можливостей, отой її загальновідомий «трагічний оптимізм»: «*Я не боюся гіркої правди, бо я ж і зроду не надіялася, що моє життя буде вічно поміж квітками плинати, а перед очима все тільки хороші декорації пересуватимуться*» [37, с. 341].

Згадка в листах про квіти, що вирости в Акерманській фортеці («кріпості») має виразну співвіднесеність із символікою цієї квітки в українській уснопоетичній традиції, яка часто асоціює квіти з образами померлих: «*От уже страшна будова, нехай їй цур, високі мури та товсті, грубі що аж хати в їх видовбані мов келійки, башти круглі тяжкої архітектури, в баштах лехи та темниці з кратами залізними, (певно колись там козаки наші сиділи (У цьому місці Лесею Українкою парну дужку закреслено. – прим.), тепер там дике зілля та квітки ростуть, мама казала: “десь то з наших козаків все те повиростало”. Ми вирвали дві квітки на спомин тай подались швидш до пароходу, геть з тієї кріпости, бо страшно нам там зробилося, пустка така, «ще борони Боже, й головою наложити можна», ніхто й душі не прийме*» [37, с. 58].

Інтертекстова актуалізація цієї лексеми в Лесиних листах стосується також чужої поетичної мовотворчості. Зокрема, згадано текст Гейне «Коли б знали малі квіточки, як глибоко зранене серце моє»: «*Попроси тільки п. Максима, як побачиш его, щоб він переписав для мене переклад віршів: «Und wüssten’s die Blumen, die kleinen, wie tief verwundet mein Herz», і прислав би его мені, бо сей вірш мені доконче потрібний, – єсть музика Мендельсона на сі слова, так мені потрібний український переклад, – може пан спільник волить мені сю ласку вчинити, зловивши вільну хвилину*» [37, с. 101]. Власний вірш із цією ж лексемою (з посвятою Сергієві Мержинському)

актуалізовано підтекстово в листі з Кимполунга (27.V (9.VI).1901) до сестри Ольги: *«Ще, правда, позавчора цілий день, від раня до вечора, писала вірші – вже іменно “стіх найшов”»* [38, с. 269] (всі вони – *«Ти не хтів мене взять...»*, *«Квіток, квіток, як можна більше квітів...»*, *«Уста говорять: він навіки згинув!...»* – створені 25 травня (7 червня) 1901 р.).

До найпоширеніших одиничних найменувань квітів належать *проліски* (фіксовано п'ять слововживань) та *фіалки* (шість разів) (зауважмо: в Лесиних листах фіксовано типологічний для української мови питомий фонетичний варіант *фіялки*, а улюблена її *конвалія*, до речі, не згадана жодного разу, один раз – *соняшники*). Очевидної умотивованості саме цих найменувань в її епістолярних текстах не спостережено. Певні «локальні» закономірності їх експлікації все ж таки можна виокремити: це здебільшого ялтинські та київські кореспонденції. У листах із Ялти ці номені співвіднесені з певними ситуативними враженнями адресантки, які водночас реконструюють ескізно певний подієвий фрагмент (пор. : *«Дивлюсь оце поперед себе і бачу, як іде татарин з великим букетом пролісків і свище якийсь air printanier (весняну арію, пісеньку, мотив (франц.))»* [38, с. 17] (до матері. Ялта, 21.I (2.II).1898) і *«Погода у нас добра – знов пишу на дворі. Татаре все приносять “подарки” т[о] е[сть] проліски на продаж»* [38, с. 19] (до матері. Ялта, 27.I (8.II).1898)). Лише раз цей номен вжито в одному контексті з іншим – *фіалки* в описі ранньої весни в Тбілісі: *«Любая Лілея! От тобі найкращий куток Тифліса, там уже починається весна. Тут на вулицях уже не тільки проліски, а й фіалки продають»* [XII, с. 102] (до сестри Ольги. 5 березня 1904 р. Тбілісі).

У літньому листі з Буркута вона згадує *дзвоники й кашку* : *«... навіть те нагадує іюнь, що тут саме почались поземки (суниці (пол.). – прим.), цвітуть дзвоники і кашка, ледве почалась косовиця»* [38, с. 295] (до Петра Косача. Буркут, 12 (25).VII.1901).

Закономірно, що головним асоціатом цих квітів у різних мікроконтекстах є лексема *весна*: *«Почалась ще **настоящіша весна**: у саду у нас цвітуть фіялки, тепло було так, що можна було сидіти в садку з роботою, як у хаті, без пальто»* [38, с. 27]; *«...се з початку февреля вже й **весна настала**, з фіалками та анемонами, як годиться»* [XII, с. 39]; *«Тижнів зо три в марці була у нас така **чудова весна** – цвіли сади, **фіалки** навіть попідтинню скрізь синіли, – що я “воспрянула духом” і думала вже забути зимові напасті»* [XII, с. 278]; *«І тут тепер зовсім нічого слабувати – тепло, прекрасно, фіалки цвітуть, люди в літній одежі ходять, навіть дощу не багато йде, що для Колхіди навдивовижу»* [XII, с. 321].

Особливу увагу привертає лексичний новотвір – похідний дериват від номена *фіялка* – *фіялково*, що є оцінним *адвербіативом*, мотивація якого залишається непрозорою, як і авторство (оскільки в переносному значенні він фіксований також у листах інших адресантів, зокрема, Ольги Кобилянської): *«Казав мені ведмідь з Рунгу, що симпатизуючий йому професор ist promovirte (захистив дисертацію на вчений ступінь (нім.)).»*

Йдеться про О. Маковея, 1901 року за монографію «Панько Олелькович Куліш» Чернівецький університет надав йому ступінь доктора філософії), – *як правда, то прошу передати повіншування від мене, а від себе порадьте не надуватись, бо то нефайно і нефіялково»* [38, с. 278].

Висновки й перспективи дослідження. А отже, мікрополе *сад* має хоч і нечастотне (на противагу іншим лексико-семантичним полям), однак суттєве місце в семантичному просторі епістолярних текстів Лесі Українки, бо слугує основою пізнання специфіки відображення не лише національно-мовної картини світу в її мовотворчості, а й елементом ідіостилю, важливим засобом пейзажотворення та портретування. Він семантично поєднаний з мікрополлями *ліс* і *квіти*. Значно увиразнюють їхню індивідуальну експлікацію в епістолярії порівняльні мікроконтексти *рідного* й *чужого*, зокрема, зіставлення українського ландшафту з болгарським, італійським та грузинським. Важливо було б простежити особливості функціонування цих регулятивів і в художніх текстах Лесі Українки.

Список використаної літератури

1. Ананьева А. В. Сады и тексты (Обзор новых исследований о садово-парковом искусстве) / А. В. Ананьева, А. Ю. Веелова // Новое литературное обозрение. – М., 2005. – № 75. – С. 348–376.
2. Бавус Тетяна. Мовні образи лісу та гір у повісті Івана Франка «Захар Беркут» / Тетяна Бавус // Українське літературознавство. – 2015. – Вип. 79. – С. 79–84.
3. Болотнова Н. С. Регулятивность / Н. С. Болотнова // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под. ред. М. Н. Кожинной. – М.: Флинта, 2003. – С. 328–331.
4. Болотнова Н. С. Коммуникативная стилистика текста: лексическая регулятивность в текстовой деятельности: коллективная монография / Н. С. Болотнова, И. И. Бабенко и др.; под. ред. Н. С. Болотновой. – Томск: Изд-во Томского гос. ун-та, 2011. – 492 с.
5. Боронь О. Образ саду у творчості Тараса Шевченка: генеза та семантика / О. Боронь // Слово і Час. – 2008. – № 5. – С. 57–63.
6. Вирган І. О. Російсько-український словник сталих виразів [Електронний ресурс] / І. О. Вирган, М. М. Пилинська; опрацювання тексту Анатолія Євпака. – Режим доступу : <http://stalivyrasy.org.ua/> (10. 02.2017).
7. Гаршина Е. А. Концепт «сад» как доминанта лексико-семантической группы «лес, парк, роща, огород», репрезентирующей пространство в романе И. А. Бунина «Жизнь Арсеньева» [Электронный ресурс] / Е. А. Гаршина // Мир науки, культуры, образования. – 2013. – 5 (42). – С. 329 – 332. – Режим доступа : <https://elibrary.ru/item.asp?id=20679165>(10. 02.2017)..
8. Глазкова М. В. «Усадебный текст» в русской литературе второй половины XIX века: И. А. Гончаров, И. С. Тургенев, А. А. Фет: дисс. ... канд. филол. наук: 10.01.01 [Электронный ресурс] / Глазкова Марина Владимировна. – Москва, 2008. – 273 с. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/usadebnyi-tekst-v-russkoi-literature-vtoroi-poloviny-xix-veka-ia-goncharov-turgenev-aa-fet> (10. 10.2017).
9. Гороф'янюк Інна. Словесний поетичний образ української природи в дискурсі Михайла Стельмаха / Інна Гороф'янюк // Культура слова : наук.-попул. вид. / Інст. укр. мови НАН України. – Вип. 76. – К. : ВД Дмитра Бураго, 2012. – С. 78–82.

10. Дашко Н. Т. Концепт «Природа» в романі Йозефа Рота «Марш Радецького» [Електронний ресурс] / Н. Т. Дашко // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. – 2009. – С. 36–38. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nzfn/2009_2/statti/7.pdf (14.01.2017).
11. Дишлюк І. Традиційне та авторське у виявленні концепту «дерево» в поезії Ліни Костенко / Інна Дишлюк // Вісник Харківського університету. – Серія Філологія. – 2002. – № 338. – С. 191–194.
12. Дишлюк І. М. Лексико-семантичне вираження концепту «природа» у поетичній мові Ліни Костенко: автореф. дис. ... канд. філол. наук.: 10.02.01 / І. М. Дишлюк. – Харків, 2003. – 18 с.
13. Єфименко О. Є. Концепт «степ» в українській мові: словникова, текстова і психолінгвістична парадигма: автореф. дис. ... канд. філол. наук.: 10.02.01 / О. Є. Єфименко. – Харків, 2005. – 19 с.
14. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – Режим доступу: http://ukrlit.org/slovnyk/zhaivoronok_znaky_ukrainskoi_etnokultury (01.10.2017).
15. Звегинцова М. Э. Концепт «сад» в лирике О. Седаковой / М. Э. Звегинцова // Русская филология. – 2013. – № 1–2. – С. 73–78.
16. Иванова Н. П. Образ сада в картинах окружающего мира Л. Н. Толстого / Н. П. Иванова // Культура народов Причерноморья. – 2013. – № 263. – С. 149–151.
17. Каиржанов А. К. Концепт «божественный сад» как премудрость в творческом наследии Г. С. Сковороды / А. К. Каиржанов // Мова: науково-теоретичний часопис з мовознавства. – Одеса: Астропринт, 2014. – № 20. – С. 20–37.
18. Караваева Е. В. Образ «сада-рая» в национальном мировосприятии / Е. В. Караваева, Л. Д. Волкова // Вестник Томского государственного университета. – 2015. – № 5 (158). – С. 200–204.
19. Кардашук Олена. Семантичний простір лексеми «ліс» у творах Ольги Кобилянської / Олена Кардашук // Наукові записки Кіровоградського держ. пед. ун-ту ім. Володимира Винниченка. – Серія: Філологічні науки. – 2010. – Вип. 89 (5). – С. 34–38.
20. Кардашук О. В. Концепт «ліс» у художньому просторі новел Ольги Кобилянської [Текст] / Олена Кардашук, О. В. Душак // Науковий вісник Чернівецького ун-ту: зб. наук. праць / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. – Вип. 545–546: Слов'янська філологія. – С. 217–222.
21. Кардашук О. В. Образ лісу в новелах Ольги Кобилянської / О. В. Кардашук // Науковий часопис націон. пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова. – Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. – 2011. – Вип. 7. – С. 322–325.
22. Кобилянська О. Зібрання торів: у 5 т. / О. Кобилянська – К.: Державне вид-во художньої літератури, 1963. – Т. 5. – 767 с.
23. Колкутіна В. В. Фольклорний образ саду в творчості Тараса Шевченка [Електронний ресурс] / В. В. Колкутіна, А. Є. Семенова. – Режим доступу: https://scholar.google.com.ua/citations?user=yxcCc5kAAAAJ&hl=ru#d=gs_md_cita (09.08.2017).
24. Косач-Кривинюк О. П. Леся Українка. Хронологія життя і творчості / О. П. Косач-Кривинюк; репринт. вид.; вступна стаття М. Г. Жулинського. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. – 928 с.
25. Криловець Н. Образ саду в натурфілософській поезії Ліни Костенко / Наталія Криловець // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна. – 2014. – Вип. 41. – С. 60–63.
26. Криловець Наталія. Образ саду в поезії Тараса Шевченка і Ліни Костенко / Наталія Криловець // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна. – 2014. – Вип. 47. – С. 72–75.

27. Лихачев Д. С. Поэзия садов. К семантике садово-парковых стилей. Сад как текст / Д. С. Лихачев. – СПб., 1991. – 356 с.
28. Мурдза Ірина. Вербалізація концепту «сад» у староукраїнській мові / Ірина Мурдза // Українська мова у ХХІ столітті: традиції і новаторство. Тези доповідей ІІ Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених, 24–26 квітня 2012. – К., 2012. – С. 385–388.
29. Мурдза І. Концепт саду в романі Любові Голоти «Епізодична пам'ять» [Електронний ресурс] / І. Мурдза // Синопис: текст, контекст, медіа. – 2014. – № 1. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/stkm_2014_1_6 (05.08.2017).
30. Прокопович Л. С. Номінації *сад*, *ліс* у поетичних текстах Ліни Костенко / Л. С. Прокопович // Лінгвістичні дослідження. – 2012. – Вип. 34. – С. 197–201.
31. Сардарян К. Г. Метафора у структурі поетичного тексту І. В. Жиленко [Електронний ресурс] / К. Г. Сардарян. – Режим доступу: <http://philology.knu.ua/files/library/stud-ling/stud-ling-8/66.pdf> (05.08.2017).
32. Скоропадская А. А. Образы леса и сада в поэтике романа Б. Пастернака «Доктор Живаго»: дисс. ... канд. филол. наук: 10.01.01 [Электронный ресурс] / А. А. Скоропадская. – Петрозаводск, 2006. – 213 с. – Режим доступа : <http://www.dissertat.com/content/obrazy-lesa-i-sada-v-poetike-romana-b-pasternakadoktor-zhivago> (12.08.2017).
33. Словник української мови : в 11 т. / [ред. колег. : І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
34. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : Гол. ред. «Укр. рад. енци-ія», 1985. – 966с.
35. Спогади про Леся Українку / автор проекту та відп. ред. Тамара Скрипка. – Нью-Йорк. – Київ : Темпора, 2017. – 368 с.
36. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. – К. : Наук. думка, 1975–1979. – Т. X. – 542 с.; Т. XI. – 478 с.; Т. XII. – 694 с.
37. Українка Леся. Листи : 1876–1897 / упоряд. Прокіп (Савчук) В. А., передмова Агеевої В. П. – К. : Комора, 2016. – 512 с.
38. Українка Леся. Листи : 1898–1902 / упоряд. Прокіп (Савчук) В. А. – К. : Комора, 2017. – 544 с.
39. Українська мова : енциклопедія / редкол. Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – К. : Вид-во «Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана», 2000. – 752 с.
40. Шевченко Л. Лінгвістична інтерпретація символіки Тараса Шевченка : Сад / Л. Шевченко // Шевченкознавчі студії : зб. наук. праць. – К., 2001. – Вип. 3. – С. 134–142.

Богдан Светлана. Регулятивы сад и цветы в эпистолярных текстах Леси Украинки. В статье исследованы существенные и индивидуально окрашенные образы-регулятивы не только художественных, но и эпистолярных текстов Леси Украинки – *сад* и *цветы*; установлены основные контексты их экспликации в ее письменном наследии; проанализированы особенности моделирования семантического пространства этих микрополей; определены типологические сравнительные экспликации регулятивов *сад* и *цветы* с регулятивом *лес*, в частности на уровне полевой иерархии, а также продуктивные для ее эпистолярного стиля функционально-стилевые признаки их актуализации; показана роль этих микрополей в автопортретировании адресантки и отражении национально-языковой картины мира в индивидуальном ее речетворчестве.

Ключевые слова: регулятивы *сад* и *цветы*, микрополе, эпистолярный текст, речетворчество.

Bohdan Svitlana. Regulatives *Garden* and *Flowers* in the Epistolary Texts by Lesia Ukrainka. The article considers individually-emphasized images-regulatives *garden* and *flowers* in Lesia Ukrainka's artistic and epistolary texts. The author accentuates attention on the basic contexts of their explication in the poetess' correspondence heritage. The study highlights the peculiarities of modeling the semantic space of these micro semantic fields. The emphasis is laid on the typological comparative explication of regulatives *garden* and *flowers* as compared to *forest*, in particular at the level of their semantic field hierarchy. The in-depth analysis has revealed the most productive functional stylistic features of their actualization. The key findings of the study suggest that they are determinative for epistolary linguistic creativity of Lesia Ukrainka and contribute to understanding the national linguistic image of the world in her individual style. The conclusions of the study elucidate their role in self-portraiture of the addressee.

Key words: regulatives *garden* and *flowers*, microfield, epistolary text, language creation.

Стаття надійшла до редколегії 20.09.2017

НАРАТИВНИЙ СИНТАКСИС ПРОЗОВИХ ТЕКСТІВ Є. ПАШКОВСЬКОГО

У статті обґрунтовано поняття *нарратив* і *нарративний синтаксис* у контексті лінгвістичних досліджень, подано нарративні особливості художніх текстів Є. Пашковського. Доведено, що синтаксична організація нарративу Є. Пашковського зумовлена тяжінням до макросинтаксису – надвеликих речень з ампліфікацією, повтором, полісиндетоном. Висвітлено лінгвостилістичні характеристики порядку слів, авторських типів зв'язків у реченні, критерії вияву оповідача

Ключові слова: нарратив, нарративний синтаксис, художній текст, ампліфікація, повтор, полісиндетон.

Постановка наукової проблеми та її значення. Термін *нарратив* походить від лат. слова *narrare* – оповідати, ознайомлювати і англійського та французького *narrative* – який розповідає історію. У середині ХХ ст. поняття *нарратив* було об'єктом вивчення переважно філософії і літературознавства, зокрема теорії й історії літератури. Протягом останніх десятиліть інтерес до нарративу посилюється через активізацію уваги до художнього тексту як вияву зв'язку між змістом висловлювання та позамовною дійсністю, мовною картиною світу письменника, когнітивно-прагматичною спрямованістю художньої літератури, авторськими модальностями в тексті тощо. Процес проникнення поняття *нарратив* у лінгвістику підтверджують праці з лінгвостилістики, в центрі уваги яких перебувають одиниці формування художнього тексту [1; 2; 6]. Лінгвостилістика та лінгвістика тексту подають тлумачення *нарративу* як ознаки тексту, що передбачає вербалізацію певної історії з проекцією на особу оповідача; мовної презентації події з деталізацією часу і причини (причин), що її детермінували. Американський лінгвіст Вільям Лабов вважає *нарратив* способом «репрезентації минулого досвіду через впорядковані речення, які передають часову послідовність подій» [10, с. 38].

Нарративність пов'язана з текстовими категоріями (темою, сюжетом, фабулою, оповідачем, хронотопом тощо) і мовними елементами, які актуалізують ці категорії у процесі текстотворення. Художня мова з її настановою на естетичному ефекті послуговується цілим комплексом мовних одиниць: лексичних, морфологічних, синтаксичних, словотворчих та ін. Проте в побудові послідовності подій, формуванні часопростору тексту, логічного змісту висловлення мови важливу роль відіграють саме синтаксичні структури – речення, синтагми, періоди тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи нарративу закладено у працях таких сучасних літературознавців і лінгвістів, як В. А. Андреева, Ролан Барт, Жерар Женетт, А. В. Корольова, Вільям Лабов,

К. А. Марчук, Л. В. Мацевко-Бекерська, А. Л. Палійчук, І. В. Папуша, О. М. Ткачук, Цветан Тодоров, В. І. Тюпа, З. Б. Шелковникова та ін.

Актуальність статті полягає в необхідності розширення поняття *наратив* і *наративний синтаксис* художнього тексту й визначення лінгвостилістичних чинників формування цього явища у прозових текстах Є. Пашковського.

Мета і завдання статті. Мета статті – здійснити лінгвостилістичний аналіз домінантних одиниць наративного синтаксису в художніх прозових текстах Є. Пашковського. Поставлена мета передбачає розв'язання таких **завдань**: обґрунтування поняття *наратив* як одиниці лінгвістичного дослідження; висвітлення поняття *наративний синтаксис* у контексті вивчення художнього тексту; виявлення лінгвостилістичних функцій ампліфікації, повтору, полісиндетону й інтонаційних характеристик, пов'язаних із порядком слів у прозових текстах Є. Пашковського.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Наратив – глибинне явище мислення людини, універсальна форма народження і відтворення думки, а отже, передачі інформації, що зумовлена потребами щоденного спілкування людського суспільства. Якщо переважна більшість учених звертає увагу на таку ознаку наративу, як сюжетність, подієвість, то французький дослідник Жерар Женетт вважає наративом будь-який текст: «У кожній оповіді вміщені (хоч і перемішані одне з одним, причому і в різних пропорціях), з одного боку, зображення дій і подій, які створюють власне нарацію, а з іншого боку, зображення речей і персонажів як результат того, що називається описом. Оскільки література є зображенням, вона має лише одну модальність – оповідь, яка служить еквівалентом невербальних, а також вербальних подій» [5, с. 60].

Втілення в тексті авторських інтенцій тісно пов'язане наративними формами відтворення світу, способами поєднання слова зі словом, побудовою висловлювань, сполученням речень у тексті, дотриманням або порушенням узвичаєних синтаксичних зв'язків. Мовний світ письменника змодельований через лексику і синтаксис усього художнього твору, які відбивають єдність *стиль – людина*.

Наративна особливість синтаксичної організації тексту роману Є. Пашковського «Щоденний жезл» зумовлена тяжінням мови автора до макросинтаксису, в якому відсутнє членування тексту на абзаци і речення. С. Я. Єрмоленко зазначає: «Лише на перший погляд синтаксис прози Є. Пашковського спонтанний, стихійний, неорганізований, хаотичний, певною мірою деструктивний. Насправді це зовсім не так. За зовнішньою хаотичністю проступає чітка, продумана система з повторами, кульмінаційними рефренами, наскрізними стрижневими поняттями, що як цвяхи вбиваються в свідомість читача, не залишаючи його байдужим» [3, с. 221]. Взаємодіючи з лексичними, словотворчими, морфологічними

засобами, синтаксичні одиниці стають засобом інтенсифікації оповіді, яка пов'язана з категоріями емоційності, тональності, інтонаційної виразності.

Суцільний, майже не структурований на розділи й абзаци текст роману «Щоденний жезл» фіксує багатослівні синтаксичні структури з однорідними членами речення, які формують ампліфікацію – стилістичну фігуру, утворену спеціальним поширенням вислову однотипними мовними одиницями. Кожна з цих одиниць має самостійне значення, а всі разом, функціонуючи у взаємодії, підкреслюють, експресивно посилюють висловлену думку. У мові Є. Пашковського ця стилістична фігура сприяє нагромадженню конкретно-зорових картин. Експресивним засобом підсилення оповіді виступають ампліфіковані присудки, виражені дієсловами, наприклад: *довбало скроні, заламувало підборіддя до плеча і розривало рота невидимим вудилом, але й вило, рехло, захилялося, шипіло, знову вило, як виє німий з одірваним язиком, позбавляло сну, підкидало з нарів так званим станом невсидючості* [3, с. 127].

Макросинтаксис текстів Є. Пашковського з ампліфікованими рядами дієслів стає формальним засобом відтворення вад пострадянського українського суспільства. Формально-синтаксичні засоби нанизання однорідних присудків, взаємодіючи з авторськими новотворами – дієсловами *верлібрився, глибокодумнів* та ін., зниженою розмовною лексикою *квасив, брехав, закабанів* тощо формують негативний мовний образ чиновника, наприклад: *твій боржник [...] продавав вітчизну вагонами, верлібрився, загалом завідував культурою в одному з центрів безкультур'я, з ленініанами на стінах і прохідними вбиральнями, обписаними чорногімняними пальцями під стелю, власногубно надував хмари святкових пупирів, бігав з підносом по коридорах, призначав зустрічі, з підсадною повією виманював гроші в заїжджих, отримував по мордяці, квасив, стругав байстрюків, брехав, держава ж вимагала достойних кадрів і він, за останні три роки не прочитавши і трьох газет, вбережений на слизькому тільки завдяки твоєму підтриму за барки, став політиком, державним радником, дипломатичним працівником, із простої кнурячості закабанів до наглості сікача попереду стада, тепер опікувався позиками з міжнародних фондів, підписував, зустрічав, радив згідно посади до самих верхів, очолював урядові делегації на переговорах, суворів, мужнів, наглів, глибокодумнів чекально, ждав, що ти сам йому привезеш пристойного хабародавця* [9, с. 123].

У мовній картині світу Є. Пашковського найбільшу функціональну активність виявляють ампліфіковані прості присудки, виражені дієсловами. Виразальні можливості дієслів пов'язані з їх специфічними граматичними формами – час, вид, спосіб. Лінгвостилістика дієслова фокусує увагу на категорії часу, яка служить для зв'язку реальної дійсності та її художнього відтворення. Письменник вживає дієслова минулого часу, описуючи події, що відбулись; теперішній час указує на факти, не пов'язані з часовою тривалістю. Теперішній час, що вживається в переносному

значенні, набуває нових конотацій. Так, теперішній історичний час служить для опису минулих подій у формі напруженої розповіді тощо.

Наративний макросинтаксис Є. Пашковського детермінований виразною дієслівністю. Тексти романів письменника з притаманними їм зображальністю, динамізмом подій актуалізують наддовгі речення з ампліфікованими дієсловами недоконаного виду. Вони вказують на максимальний, найповніший вияв дії і означають дію із вказівкою на її необмеження в часі, наприклад: *Примушує **дбати** про побіжне, **приборкувати** конфлікти, **додушувати** страйки, **вводити** єдину євгробейську валюту, **морочити** оптимістичними нісенітницями, **тягнути** з сироти лахмана, **перебиватись** скандальними чутками, **надавати** кредити, **бавитись** ґрунтовними порадами, **давати** пів дулі, **міняти** уряди, **боятись** приходу комуністів, **товстіти** на витворах генної інженерії, **обіцяти**, **підтримувати**, **остерігатись** фашизму, **потрапляти** в засаду на буденних хабарах, **дуріти** від мавпячого крику екранної зірки, **примирювати**, **судити**, **посилати** каральний флот, **знімати** санкції, **піднімати** квоти, **заголюватись** на нудистських пляжах, **муштрувати** олімпійців, **обідати** з принцесою, **ненавидіти** фоторепортерів, **оголошувати** конкурси на кращого гермафродита, всіх **вдовольняти**, **хоронити** своїх мерців, **дивуватися** лютій негоді, **боятись** нежиті, китайців, СНІДу, **обурюватись** черговою вихваткою терористів, **ставати** почесним обивателем власного порогу, **оплакувати** перспективи парникового ефекту, **возити** комп'ютеризованих динозаврів, як цигани привозили на показ лід, **дбати** про супутникові перемови, **захлинатися** в міражах, **пізнавати** щастя простого існування, **вдивлятися** в метаморфози днів, **сумувати** щасливо, куди б не **гребти**, а **запливати** в спогади, **ховатися** в собі так глибоко, що голоси по радіо, ніби з давно прочитаного світу, **бадьоритись**, під стіною радіоактивного урагану, що кривавить виднокіл, пресує хмари і вие так вовчо, так люто, аж на дні розплесканих морів гори здиблюються, як шерсть на загривку – вие і гільйотинить припишклик – під стіною мороку, похитнувшись, **шукати** руками лице і все це **згадувати**: врятують кордони, чисті харчі й дієта [9, с. 25].*

Прагнення письменника до найточнішого і найповнішого відображення художньої дійсності зумовлює поєднання в межах одного мікроконтексту кількох рядів апліфікованих іменників, наприклад: *Чекає **аміназін**, **забуття**, **сон**, білий **простір** посніженого городу в шелесткому кукурудзинні на межах, **дорога**, солом'яний **натрус** по наїжджених санних слідах, кінські круті **кізяки** з вівсьяними дрібками, по долині **дими** й цілюще калинове **світло** вікон уприсмерку [8, с. 53]; Ти пояснюєш собаці вікові **якості** прози: **сюжет**, **характерологію**, **побут опис**, **метафору**, **об'єм** невимовленого, стиснутого в подобизну вершин, **принцип**, колись по трактований айсберговим, **знання** всього про все і **перетворення** суті в потаємну, вбережену від епігонства й печерних потрактувань, знакову мову [9, с. 138].*

Саркастична або іронічна тональність авторської оповіді зумовлює нанизування прислівників, які відтворюють внутрішній стан персонажа: *а по коридорах аж синів дух абсолютівки і недешевих закусок, зайти прохально, прибито, розгублено, скоріш півсвідомо, аніж зумисне, завчено вже, і потрапити на приємнопам'ятний рік біловолосого художого полковника з якимось орлиним чи соколиним прізвищем, зайти, щоб отримати один його підпис на проханні направити на медкомісію* [9, с. 129].

Ампліфікація означень реалізує критерій нарративної перспективи письменника – міри охоплення зображуваного світу чи явища, заглиблення у внутрішні ознаки абстрактних понять, скажімо, пострадянської літератури, наприклад: *та й саму літературу розсмикали, як смажену курку, виявляється: є чоловіча, жіноча, модерна, сміхова, сільська, іронічна, ідіотична, глибока, нудна, потокова, урбаністична, асоціативна, національна, компільована, хуторянська, вселюдська, гостропроблемна, філософська, зафольклорена, срібна, беззуба, університетська, не поцінована, повноцінна, відверта, брудна, притонна, бульварна, декадентська і кожен напрям звойовує землю вглиб з живучістю сибірської виразки на скотомогильниках* [9, с. 138]. Авторську модальність фізичного і психічного напруження, психологічного стану творчої людини, для якої неприйнятне середовище тоталітарної держави, передають одиниці макросинтаксису з численними ампліфікованими членами речення. «Вибравши характерний стиль «літописання», Є. Пашковський досягає естетизації синтаксичної форми: його асоціативне мислення вербалізується в нанизаних, «зсуканих в один мотузок» реченнях, і ця форма узгоджується з іншим стилістичним засобом – нанизуванням однорідних членів речення, що утворюють фігуру ампліфікації. [...] нанизуючи численні слова, кількісно необмежені реченнєві структури в цілісні ритміко-інтонаційні змістові одиниці, він прагне доказовості, переконливості, врешті, всеохопності часосвіту» [3, с. 222].

При іменникових однорідних членах речення в центр уваги читача потрапляє певне поєднання близьких між собою осіб чи однотипних за якоюсь ознакою предметів. За наявності ампліфікованих прикметників у межах одного речення увага сконцентрована на статичності, описовості з актуалізацією певних рис людини чи предмета, а наявність у реченні дієслівної однорідності наповнює зміст тексту подієвістю, динамікою, енергією руху. Отже, семантико-синтаксична однорідність як формальний вияв ампліфікації, вирізняючись інтонаційно, завжди по-особливому розгортає зміст висловлювання, створює ідіостилістичну ознаку нарративу письменника.

Орієнтація авторської комунікації Є. Пашковського на емоції читача, підтверджена численними повторами – стилістичними фігурами, утвореними спеціальним нагромадженням певних мовних елементів у вигляді їх повторного вживання в одному висловлюванні, наприклад: *Товстокорі, бурями ламані верби в чорних блискавках неживих верховіть,*

яре сонце над молодими житами – однолітки шляху, що річкою вічності **тік** сухопутно до моря: і щодень, і щоніч чулось дзенькання збруї, ремігання волів, сонні викрики п'яних людей по розбійницьких засідках, **тік**, стираючи долі й привільні пісні, сніжну куряву й лист після кожної осені, **тік**, не міняючи русла упродовж віків, однаково сумирний, сумний, в сивих космах пилуги і сонця [8, с. 68-69]. В авторській оповіді повтор дієслів посилює виражену в художньому контексті тривалість дії, її багаторазовість та послідовність. Повтори означень, які увиразнюють мовний образ, надають контексту зорової конкретики, наприклад: *Стояло літо з **високим** сонцем, з **високим** небом, з **високими** надіями* [8, с. 101].

Мовне портретування персонажів, відображення динамічних подій у житті людини побудоване на прислівникових повторах, наприклад: ***Ніколи** в головах дядьків не ворушилося стільки думок, **ніколи** не були так забиті худобою ярмарки, як тепер* [9, с. 20]. Повтор сприяє відображенню зворушливих моментів у житті людини, стану збудження, підвищеного емоційного реагування на щось. Здебільшого повтор супроводжений підвищеним інтонуванням, зокрема вигуківим, наприклад: *Болем віддається **кожний** крок, **кожний** сполин, **кожна** риска на її обличчі!* [8, с. 12]; *ти нудивсь **цим** містом, **цими** розмистецькими покручами шакала й зайця, **цими** обов'язками розносити на собі вкаголених, **цими** піснями балачками, **цими** пробудженнями від дрижаків і протягів на підлозі в якогось художника* [7, с. 157-158].

Активізація повтору не лише окремих слів, а й висловлювань ставить акцент на словесних рядах, маркованих авторською експресією, створює уповільнений ритм оповіді, наприклад: *вона думала «**вже** осінь, **вже** глупа **осінь**, **вже** до весни не відтане й не відтепліє»* [8, с. 19]; ***За три хвилини** подумки побачити ніч у листопадових оцвітах полум'я, осінь, сліпучу заметіль айстр по горідчику, притулену до стріхи косу в зелених налипах вздовж під пругом, **за три хвилини** поцілувати медово пахнучі руки батька-пасічника, захватись очима в теплий комір кухвайки, що пахла силосом на матеріному плечі, трічі поцілувати зіщулену жінку, втишити на руках зарюмсаного сина з головою, поквецяною йодом після ручної машинки, **за три хвилини** покаятись перед Данилом, якого прилюдно облаяв за гармидер на току* [8, с. 52]. Повтор словоформи, словосполучення чи речення є порушенням синтагматичного ланцюга і вже за цією однією структурною особливістю має змогу перетворитися в експресивний синтаксичний прийом.

Роздуми Є. Пашковського – це міні-тексти, які розгорнені як спогад про минуле, як кадри історії, віддалені у просторі і часі, контаміновані авторськими асоціаціями. Структурування авторського наративу в таких роздумах реалізоване за допомогою безсполучникової форми нанизування простих речень і повторюваного вставного слова, наприклад: ***Може**, розсипаним сухим волоссям обтирала находжені, пустельно засмагли ноги, **може**, з потерпілими біду амазонками звабливо намовляла скіфських*

парубків гнати за Дон, **може**, пучками загашувала тривожні свічки в узголів'ї Мазепи; **може**, вік Анни – тисячолітня осінь, де чоловічі тіні млинкують змервленим листям над прірвою? [8, с. 101].

Повтор з формальним розвитком – мовний маркер емоційного нарративу, форма репрезентації особистісного сприймання (чи навіть – несприймання) явищ пострадянського суспільства, наприклад: далі лишався **бруд і мікробство виродження**, але й це хтось мусив зазначити; **бруд і звироднячення**, привдягнені в хитрі теоріїки, в хіхоньки й хахоньки, в сміхову й іронічну закультуреність [...], **бруд і звироднілість**, припудрені розкутістю, легкознайством і підленькою такою облесністю й хтивими бісиками в зіницях, **бруд і звиродження** [9, с. 172].

Синтаксичні конструкції з повторюваним прийменником з, взаємодіючи з лексикою на позначення побутових понять, формують контексти, які вербалізують авторське бачення життя пострадянського чиновника, створюють семантично і стилістично розгорнений образ, наприклад: **з повільністю годинникових трибів робити час і гроші з нічого, з святої простоти, з гойдання маятників, з розтискання пружин, з повернених процентів, з державних банкрутств, з прокляття тим, хто відмовляється вчасно платити, з вдивляння циферблатного ока в нікуди, в незмигну циклопічну ніч, з передиху однієї шестерні за рахунок іншої, з розпачливих інфляцій, з інвестиційних благань, з млявих напівспаралітнених підйомів виробництва, з інвалідних колясок, подарованих жебракам, щоб заробляли, як рікші, на підтримку скелетного тіла, з цокання й цокання, з доторків металу об метал, з перекочування незримого колеса в банківські нулі до неба** [9, с. 136]; **Робилося затишно, і вона ховала під лаву ноги в розчалапаних бурках; за вічно скреслими відстійниками, за сірим цвинтарем, за купою трухлих шпал, за ліхтарем у руці зчіплювача на приступці товарняка, за тюрмою стрімко ріс шпиль вокзалу з цибулястим годинником** [7, с. 149]; **Вогняне олово марень, що розламували череп, нехай пролеться божевільним дощем на рубероїдну покрівель, на облизані котами помийні відра на сходах бараків, на низку солодких перчин над одвериною погрібника, на ситого гайворона на антені, на спокусливу жовклість сухих очеретів, на місячне віддзеркалення** [8, с. 104].

Полісиндетон єднальних і розділових сполучників увиразнює семантику однорідних підметів. Таке вживання однорідності забезпечує власну манеру оповіді письменника, бо при цьому нагромаджена одноплановість деяких елементів висловлюваного, увага читача повертається до однотипних реалій – осіб, явищ, дій, ознак, обставин, ситуацій, наприклад: **Лет синьокрилої бабки над густим вересом по галявині, і яблука на голках їжака під яблунею-дичкою, і погрізені білкою червоноголовці в насінинах посліду, і гола рудизна обгородженого воринами поля в сірих кавалках міндобрива, і почорніле осинове листя в ступаках лося на просіці, і приземистий чорничник, і пісня пастуха, котрий, сидючи під стіжком, обцюює липове поліно** [8, с. 24]; **Довго лежала, не відриваючи**

голови від подушки – **і сон, і минуле, і сльози, висихаючи, покидали її** [8, с. 20]; **Сни закипали віхолами – ні стріха в зелених наростах моху, ні масляки в золотих капках масла спідсходу, ні серпневе курище за буланими кіньми, ні терпкий холод ночей на узліску, ні спогади, ні сумніви не могли вийти з зашпорів збайдужіння** [8, с. 99].

Наративна стратегія письменника пов'язана з оказіональними типами зв'язків слів у реченні. Тексти Є. Пашковського фіксують синтаксичну модель *підмет + неузгоджене означення* як форму створення мовного портрета персонажа, наприклад: *Надя в білій сукенці з нарукавниками-ліхтариками і Лариса в синій блузці, у вельветових джинсах поспішали парком по вулиці* [8, с. 54]. В окремих контекстах узвичаєний порядок слів порушений препозитивною позицією неузгодженого означення, наприклад: *Чорноволоса в білому плащі жінка навкіс перейшла вулицю* [8, с. 15]. Активною синтаксичною формою мови Є. Пашковського виступають речення з однорідними узгодженими і неузгодженими означеннями, наприклад: *Анна згадала, як худий, розгублений на обличчі Іван в обстріпаному на кишнях плащі та сивобородий німий його батько в капроновому капелюсі провулком, згрібаючи солом'яну потерть, несли на палиці валізу на мідних зацібках* [8, с. 22]

Синтаксичний засіб вираження ознаки – постпозиція однорідних означень, наприклад: *тепер тобі трапився протилежний тип, підозрілий, садюжний, непроникно лютий* [9, с. 131]; *то розказував свою оказію психіатрові, млявому, опецькуватому знужденим сидінням у кабінеті завбільшки з пенал* [9, с. 130].

Синтаксис наративу письменника представлений структурами із зачинами у формі обставини місця або часу, вираженої переважно іменниками, рідше – прислівниками, наприклад: *Взимку, страхаючись забути розповіді Михайла, перечитувала листа* [7, с. 187]; *На стільці обік батареї сохла поштарська сумка, на шафі жовтіли надувні іграшки* [7, с. 181]; *На Райдужному царювала тиша* [8, с. 6]; *Ранком Нового року я йшов до лисячих нір* [9, с. 46].

Критерій вияву оповідача в тексті пов'язаний із граматичною формою його вираження. «Думка, народжуючись, втілюється в певній мовній формі; вона не існує окремо, щоб до неї добирався той чи інший стильовий «одяг»; вона відразу народжується як стилістично окреслене, призначене для конкретної сфери спілкування, зумовлене комунікативною метою висловлення» [4, с. 119]. Формальна особливість наративу Є. Пашковського в романі «Щоденний жезл» – вживання в зачинах оповідей форми другої особи займенника замість першої, також вживання майбутнього часу дієслів замість минулого. Автобіографічні контексти роману переважно починаються підметом, вираженим займенником *ти*, наприклад: *Ти вертатимеш додому електричкою; ні діда, ні Миколи вже давно нема* [9, с. 147]; *Ти не зміниш дитинного голосу, викликаного з п'тьми*

для любові й уславлення животворності Слова [9, с. 339]; **Ти знов у місті** – у бетонній клітці [9, с. 239].

Механізм вербалізації нарративу як специфічної авторської стратегії текстотворення найбільш виразно демонструє синтаксичний рівень, елементи синтаксичної будови мови письменника.

Висновки й перспективи досліджень. Лінгвостилістичні і текстотворчі функції нарративного синтаксису творів Є. Пашковського полягають у різноманітності побудови і стилістичної семантики синтаксичних елементів. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в репрезентації лінгвостилістичних параметрів інших одиниць нарративного синтаксису письменника: періодів, синтагм, когезії тощо.

Список використаної літератури

1. Андреева В. А. Литературный нарратив: когнитивные аспекты текстовой семантики, грамматики, поэтики / В. А. Андреева. – Тюмень : Вектор-бук, 2004. – 244 с.
2. Голикова Т. А. Теория текста / Т. А. Голиков. – Москва – Берлин : Директ – Медиа, 2015. – 310 с.
3. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури / С. Я. Єрмоленко. – Київ : Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.
4. Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика / С. Я. Єрмоленко. – Київ : Наукова думка, 1982. – 210 с.
5. Женетт Жерар. Границы повествовательности / Ж. Женетт // Женетт Жерар. Фигуры. Работы по поэтике. – Москва : Изд-во им. Сабашниковых. 2998. – Т. 1. – С. 60–281.
6. Корольова А. В. Мовна система як реалізація процесів концептуалізації та категоризації навколишнього світу : [монографія] / А. В. Корольова. – Київ : Гілея, 2012. – 200 с.
7. Пашковський Євген. Безодня / Є. Пашковський // Пашковський Є. Безодня: Романи. – Львів : ЛА «Піраміда», 205. – С. 133–268.
8. Пашковський Євген. Свято / Є Пашковський // Пашковський Є. Безодня: Романи. – Львів : ЛА «Піраміда», 205. – С. 3–132.
9. Пашковський Євген. Щоденний жезл: Роман-есеї. Львів : ЛА «Піраміда», 2011. 424 с.
10. Labov W., Waletzky J. Narrative analysis: Oral versions of personal experience / W. Labov, J. Waletzky // Essays on the verbal and visual arts. – Seattle, WA: University of Washington Press, 1967. – P. 12–44.

Голоух Лариса. Нарративный синтаксис прозаических текстов Е. Пашковского.

Статья посвящена понятию нарратив в аспекте лингвостилистики и лингвистики художественного текста. Исследуется нарративный синтаксис Е. Пашковского: наиболее употребляемые синтаксические единицы, повествовательная структура и ее роль в формировании текста. Акцентируется внимание на понятиях семантики динамичности и интенции автора. Установлено, что особенностью индивидуального стиля Е. Пашковского является тяготение к макросинтаксису – сверхдлинным предложениям, многословным структурам. Среди них рассмотрены амплификация, повтор, полисиндетон. Нарративный синтаксис писателя базируется на амплификации сказуемых, подлежащих, обстоятельств, определений, а также целых выражений (фраз). Зафиксированы повтор слов и повтор с формальным развитием. Установлено, что полисиндетон подчеркивает стилистическую семантику однородных подлежащих. Нарративная стратегия Е. Пашковского связана с авторскими типами связи слов в

предложения: подлежащее и несогласованное определение, постпозиция однородных определений.

Ключевые слова: нарратив, нарративный синтаксис, художественный текст, амплификация, повтор, полисиндетон,

Holoiukh Larysa. The Narrative Syntax of E. Pashkovskiy's Prosaic Texts. The article elucidates the notion of narrative in terms of linguostylistics and literary text linguistics. The emphasis is laid on the case study of the narrative syntax in the works by E. Pashkovskiy, particularly the most frequently used syntactic units and the peculiarities of the narrative structure including its role in the text creation. Attention is focused on revealing the dynamism and the author's intentions semantics. The key findings of the study prove that the peculiarity of E. Pashkovskiy's individual style is his unalterable commitment to macrosyntax – superlong sentences, multi-word structures. The author's most preferential syntactical devices are amplification, repetitions, polysyndeton. The narrative syntax of the writer is based on the amplification of the predicates, subjects, adverbial modifiers, attributes, and repetitions of set expressions or phrases. It has been revealed that polysyndeton emphasizes the stylistic semantics of homogeneous subjects. E. Pashkovsky's narrative strategy is related to the author's individual type of word interconnections in the sentence: the subject and mismatching form of attribute, the postposition of homogeneous attributes.

Key words: narrative text, narrative syntax, literary text, amplification, repetition, polysyndeton.

Стаття надійшла до редколегії 12.09.2017

ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКА У ФОЛЬКЛОРИ КАНАДСЬКИХ УКРАЇНЦІВ ПЕРШОЇ ХВИЛІ ЕМІГРАЦІЇ

У статті проаналізовано діалектну лексику в текстах приповідок, записаних фольклористом-аматором Володимиром Плав'юком від українців першої хвилі еміграції на північноамериканський континент. З'ясовано семантику виявлених діалектних іменників, дієслів, прикметників, прислівників, службових частин мови, вигуків. Визначено найбільш репрезентативні семантичні групи досліджуваних лексем. Встановлено, що реєстр діалектної лексики віддзеркалює локальні особливості мовлення носіїв говірок південно-західного наріччя української мови.

Ключові слова: діалектна лексика, фольклор, Канада, приповідки, В. Плав'юк, перша хвиля еміграції, південно-західне наріччя, українська мова, номен, лексико-семантична група, семантичний діалектизм.

Постановка наукової проблеми та її значення. Українці почали емігрувати до Канади ще з кінця ХІХ ст. (з прибуттям 7 вересня 1891 р. на пароплаві «Орегон» Василя Єлиняка та Івана Пилипіва розпочався тривалий масовий потік українців). Василь Стефаник у листі до Ольги Кобилянської 23 квітня 1899 р. пише: *«Через Краків переїжджають заєдно наші емігранти. Йду щовечора, аби їх здибати. Страшно за ними і перед ними, серед того вони прибиті, здані на всю подлість людську старого і нового світу. Немилосердна земля чорна, що пустила їх від себе. Відай, очі їх тому так завмерли, що не видно землі. Жінки не плачуть, «вже-м не годні», діти цікаво оглядаються на все, а хлопці ледве ноги тягають і якимось зі страхом глядять на жінки і діти. Цілу громаду їх все хтось гонить навперед себе, якийсь поліцай або жандарм, громада йде така безсильна й автоматична, аж серце моє мужицьке кєрвавиться. Йдуть цілі громади, гонять їх десь, що вони самі не знають. Виджу їх, як дубів, тих мужиків, що їх вода підмиває, корінь підмулює, виджу, як хитаються, як падають, як їх пхають на залізниці і везуть, як дерево на опал. Чую їх біль, всі ті нитки, що рвуться між їх серцем і селом, і мені рвуться, чую їх жаль і муку»* [14, с. 330].

Історію української еміграції за океан умовно ділять на декілька етапів [7]: 1. «Нульова хвиля» (1812–1890-ті рр.) – поодинокі іммігранти, що швидко розчинилися в іншокультурному середовищі. 2. «Перша хвиля» (1891–1914 рр.) – початок формування етнічної групи. 3. «Друга хвиля» (1920–1941 рр.) – оформлення етнічної групи, формація громади. 4. «Третя хвиля» (кінець 1940-х–1960-ті рр.) – імміграція «переміщених осіб», перебування українців у таборах для переміщених осіб (система таборів Ді-Пі (з англійської Displaced Persons, скорочено – D.P.) – зосередження сотень тисяч біженців-українців, власне, політичних емігрантів, які після Другої світової війни змушені були залишити рідну землю й опинилися на

чужині [6, с. 32]) у Західній Німеччині й Австрії, окупованих із 1945 р. американськими, британськими та французькими військами; перші випадки виходу діаспори на політичне поле Канади. 5. «Затишок» (1960–1991-ті рр.) – розвиток української етнічної групи в Канаді без поповнень з України. 6. «Четверта хвиля» (з 1991 р. до сьогодні) – еміграція після падіння «залізної завіси».

«Першохвильовиками» були переважно неписьменні селяни з територій, які зараз складають західну частину України (Галичина, Буковина, Закарпаття), а отже, носії традиційної культури цих регіонів та говірок південно-західного наріччя української мови. «Мова українських іммігрантів Канади першого періоду (1891–1914 рр.) мала виразне діалектне забарвлення. Вихідці переважно з сільських місцевостей Галичини, Поділля, Закарпаття, Буковини, вони розмовляли різними діалектами південно-західної групи – надсянським, покутським, наддністрянським, буковинським та ін., причому на жодному з цих діалектів у Канаді не створилося більшого чи меншого району суцільного поселення. За даними Я.-Б. А. Рудницького, тільки в деяких канадських місцевостях можна було спостерігати перевагу якогось одного українського діалекту над іншими, наприклад, закарпатського в Летбриджі провінції Альберта, гадаївського у Колморі. [...] Але й ці діалектні зосередження швидко розмивалися, тому що в пошуках роботи іммігрантам доводилося часто міняти місце мешкання. Носії різних діалектів постійно перемішувалися, а відмінності між діалектами стиралися. Те ж саме спостерігалось і в Сполучених Штатах у місцях, куди збиралися різнодіалектні українські іммігранти. Якщо не рахувати помітного зосередження носіїв лемківського діалекту в Пенсильванії, то й там діалекти теж швидко перемішалися» [3, с. 53].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Мовознавці усвідомлюють важливість вивчення історії розвитку мови в нових обставинах проживання переміщених осіб. Однак наукових досліджень про українську мову в діаспорі небагато. Мовна практика української діаспори та її взаємини з лінгвістичним довкіллям материкової України були об'єктом спеціального вивчення Б. М. Ажнюка [1–2], Ю. О. Жлуктенка [3–5], О. О. Тараненка [16]. Методично записував і досліджував зразки діалектного мовлення та фольклору українських емігрантів професор Я.-Б. А. Рудницький, про що свідчать його фундаментальні праці: «Die Erforschung der ukrainischen Sprachinseln» («Дослідження українських мовних анклавів» (1940 р.)), «Remarks on Literary Ukrainian and Dialects in Canada» («Зауваги щодо функціонування української мови та її діалектів у Канаді» (1954 р.)) [17], чотиритомні «Матеріяли до українсько-канадської фолклористики й діалектології» (1956–1963 рр.) [9–12], «Українська мова й мовне питання в Манітобі» (1969 р.), «Phonological innovation in Canadian Ukrainian» («Фонологічні нововведення в

канадському діалекті української мови» (1961 р.)), «Становище української та інших слов'янських мов у Канаді» (1971 р.).

Мета статті – дослідити лексико-семантичні групи діалектної лексики в текстах приповідок, зібраних В. Плав'юком від українців першої хвилі імміграції на північноамериканський континент. У зв'язку з визначеною метою поставлено такі **завдання**: 1) виявити лексичні діалектизми в паремійному матеріалі; 2) визначити семантику зафіксованих слів; 3) здійснити класифікацію діалектних номенів за типом семантики.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. У текстах прислів'їв та приказок, записаних Володимиром Плав'юком «головно між українськими піонерами в Канаді», які «покидали рідний край та їхали в далеку чужину не знаючи ні географічного положення, ні обставин, ні мови нового краю» [8, с. XI], репрезентативними виявились різні лексико-семантичні групи діалектних найменувань. Чимала група – це назви дій, процесів, станів: *ликати* – ковтати, пор.: «*Кусай стільки, що годен ликнути*» [8, с. 177], «*Що затерликав, те проликав*» [8, с. 132], «*Менше вкусиш – скорше ликнеш*» [8, с. 177]; *нурка піти* – впірнути, пор.: «*Байка плисти, але нурка піти*» [8, с. 9]; *глипати* – дивитися, поглядати, пор.: «*Лиш раз глипне, а кожна до нього липне*» [8, с. 67], «*На що лише глипне, те до нього прилипне*» [8, с. 67]; *газдувати* – господарювати, пор.: «*Як миші kota не чують, то по хаті газдують*» [8, с. 202]; *траскати* – вимахувати чим-небудь, видаючи специфічні звуки, пор.: «*Як буде Бог ласкав, то й мій батіг буде траскав*» [8, с. 180]; *пуцувати* – чистити, пор.: «*Сам собі граю і сам танцюю, сам собі і чоботи пуцую*» [8, с. 290]; *намагати* – надолужувати, пор.: «*На тобі, милий, вечерю з обідом, як не доїш стравою, то намагай хлібом*» [8, с. 150], «*У нас, чоловіче, мало хліба минається, бо я паляницями намагаю*» [8, с. 239]; *вистарчати* – вистачати, пор.: «*Полатать та нікуди не хватать, то ще на три роки вистарчить*» [16, с. 210]; *дівочити* – дівувати, пор.: «*Навчиться по восьмій дитині дівочити*» [8, с. 212]; *на кпи брати* – кепкувати, глузувати з когось, чогось, пор.: «*На кпи, щоб дивувалися такі дурні, як ти*» [8, с. 168]; *варувати* – берегти; *банувати* – сумувати, журитися, пор.: «*Хто не варує, той певно банує*» [8, с. 108]; *микатися* – лізти, втручатися в що-небудь, пор.: «*Коли ти не піп, то не микайся в ризи*» [8, с. 250]; *газдувати* – господарювати, пор.: «*Газдувала б і вош, коби мож*» [8, с. 87]; *доробитися* – працюючи, набувати, діставати що-небудь, пор.: «*Силуваним конем не доробишся*» [8, с. 301], «*Хто хоче доробитися, мусить оженитися*» [8, с. 109].

Діалектні назви страв та продуктів харчування репрезентовано номенами *стиранка* – затірка; страва, зварена на воді або молоці з розтертого в дрібні кульки борошна з водою, пор.: «*Бив циган циганку за пісну стиранку, а бив її кулаком, бо не була з молоком*» [8, с. 11]; *бриндзя* – сир з овечого молока, пор.: «*Брат – братом, а бриндзя за гроші*» [8, с. 27], «*Хто багато горілки п'є, той по тім бриндзю б'є*» [8, с. 249]; *риж* – рис, пор.:

«І в Парижу не зроблять з вівса рижу» [8, с. 221]; *бараболя* – картопля, пор.: «Така доля, як бараболя» [8, с. 108], «З'їв юшку з бараболь, з пирогів та й з яець, та й ще кричить, що голоден» [8, с. 222], «Без олію не зомлію, бараболю саму зголю» [8, с. 235]; *пиріг* – вареник, пор.: «Плаває, як пиріг у маслі» [8, с. 247]; *малай* – вид хліба з кукурудзи, гороху або проса, пор.: «Надулася на малай, що не взяв їй Николай» [8, с. 214].

Лексико-семантичну групу назв одягу, взуття, прикрас маніфестують діалектизми *нагавиці* – штани, пор.: «Не бачив Гриць нагавиць, то скидав, то вбирав» [8, с. 38]; *ходаки* – постолы, пор.: «Хоч би чорт сто пар ходаків сходив, то б такої пари не злучив» [8, с. 242], «На віттар з ходаками не лізь» [8, с. 41]; *заушниця* – сережка, пор.: «Купив козак Олені заушниці зелені, та й почепив на вуха, яка гарна псяюха» [8, с. 175].

У межах лексико-семантичної групи назв тварин, рослин, грибів відзначимо слова *хабузник* – зарості бур'яну, дрібного чагарника і т. ін., пор.: «Ремісник завів козу в хабузник» [8, с. 276]; *когут* – півень, пор.: «Два дими, два когута і дві господині незгодилися ще донині» [8, с. 93]; *курятко* – курча, пор.: «Не рахуй курят, поки з яйця не вилізуть» [16, с. 226]; *маржина* – худоба, пор.: «Гірше без маржини, як без дитини» [8, с. 196]; *підпеньок* – опеньок, пор.: «Пішов дід по гриби, баба на підпеньки, дідові висохли, бабині сиренькі» [8, с. 100].

До репертуару мовних одиниць лексико-семантичної групи «людина та її риси» увійшли словоформи *писок* – рот, пор.: «Тільки зиску, що в писку» [8, с. 139], «Ніхто нікому писка не заткав, та й не заткає» [8, с. 248]; *хавка* – рот, пор.: «Отворив хавку, хоч возом їдь» [8, с. 250], «Позичив собі у собаки хавки, а у свині лиця» [8, с. 258]; *лаба* – лапа, пор.: «Пише, як курка лабою» [8, с. 247]; *хрунь* – груба, підла людина, пор.: «Хруня лише тоді переконаєш, як хлопським параграфом нагодуєш» [8, с. 343]; *гудз* – гуля; заокруглена опуклість, наріст на тілі людини або тварини від запалення, удару і т. ін., пор.: «Набив собі доброго гудза» [8, с. 88]; *небой* – відважний, пор.: «Небоя вовки з'їли» [8, с. 27]; *немівний* – мовчазний; який мало говорить, пор.: «Кіт нелівний, а хлоп немівний, то оба ледащо» [8, с. 159]; *свиноватий* – той, хто їсть найгіршу їжу, пор.: «Тому багатий, бо свиноватий» [8, с. 6].

Широко відображено в паремійних текстах найменування осіб за родом діяльності: *колодій* – колісник, пор.: «Вчи його колодійства, а його тягне до злодійства» [8, с. 170]; *баришівник* – людина, яка скуповує товар та перепродує його; перекупник; перепродувач, пор.: «Бог дає купця, а чорт барішивника» [8, с. 175]; за родинними та сімейними зв'язками: *вуйко* – дядько по матері, брат матері, пор.: «Відтягніть, вуйку, нашу кобилу, бо здохла, а тато відтягнуть вашу, як здохне» [8, с. 161]; *вуйна* – тітка, сестра матері або дружина матеріного брата; *стрийна* – тітка, сестра батька або дружина батькового брата, пор.: «Стрийна, вуйна – не родина, а що пасерб – не дитина» [8, с. 283]; за майновим статусом: *газда*, *газдиня* – господар, господиня, пор.: «Сивий сокіл, сиві його очі, не буде з того газди, хто ходить по ночі» [8, с. 88], «Де дві газдині, там голодні й свині» [8, с. 87], «На здоров'я

газдині, бо ще є в ботлині» [16, с. 127], «З газдами – газда, з панами – пан, а з свиньми – свиня» [8, с. 88]; харлапак – бідняк, злидар, пор.: «Як умре багатир, то іде увесь мир, а як умре харлапак, то лише йде піп та дяк» [8, с. 336]; драб – обідранець, забіяка, пор.: «З одинака: драб або забіяка» [8, с. 232].

Зрідка трапляються демонологічні назви, як-от: нявка – мавка, пор.: «Зниділа на нявку, як пішла за пявку» [8, с. 271]; опир – упир, пор.: «Червоний, як опир» [8, с. 345].

Побутова лексика виражена іменниками шруб – шуруп, пор.: «Рот йому ходить, як на шрубках» [8, с. 287]; фіра – віз, підвода, пор.: «Упхався, як жид на фіру» [8, с. 4]; огарок – недогарок, пор.: «Ні Богові свічка, ні чортові огарок» [16, с. 49]; гудз – вузол на мотузку, шнурку, нитці, пор.: «Як гудза не зав'яжеш, то шкода, що шиєш» [8, с. 88]; газдівство – господарство, пор.: «Газда по судах не біжить, бо газдівство в руках держить» [8, с. 87]; шпихлір – комора, пор.: «Багато снігу на ріллі – багато збіжжя в шпихлірі» [8, с. 314]; трина – потерть, тирса, пор.: «Трохи січки, трохи трини, трохи з вами, трохи з ними» [8, с. 305]; рискаль – заступ, пор.: «За сокирою ліс росте, а за рискалем ні» [8, с. 316].

Мікросистему одиниць атрибутивної семантики формують ад'єктиви дитинячий – дитячий, пор.: «Перейшов на дитинячий розум» [8, с. 285]; дідьчий, дідчий – дідьків, пор.: «До вітара приступає, а дідьчу гадку має» [8, с. 41], «Саньми ангелська їзда та дідчий виверт» [8, с. 291]; таний – дешевий, пор.: «Тане м'ясо пси їдять» [8, с. 211]; однакий – однаковий, пор.: «На щастя всіляке май серце однаке» [8, с. 350]; нелівний – кіт, який погано ловить або взагалі не ловить мишей, пор.: «Кіт нелівний, а хлоп немівний, то оба ледащо» [8, с. 159]; лабатий – з великими лапами, пор.: «Такий багатий, як чорт лабатий» [8, с. 6].

Серед прислівникових діалектизмів виділимо лексеми файно – гарно, пор.: «Якби не Михайло, я б не убиралась файно» [8, с. 202]; тано – дешево, недорого, пор.: «Тано, як борщ» [8, с. 26].

У паремійному фонді Володимира Плав'юка зафіксовано і службові частини мови: заки – спол. поки, пор.: «Заки втнеш – змір, заки стрілиш – ціль, заки скажеш – зваж, бо пожалуєш не раз» [8, с. 60], «Заки ситий схудне, то голодний здохне» [8, с. 74], «Загоїться, загоїться, заки весілля скоїться» [8, с. 130]; чень – част. може, може-таки, пор.: «За годину, чень, не загину» [8, с. 71]; нім – спол. часу поки, пор.: «Нім одно загоїться, то друге знов скоїться» [8, с. 130]; «Нім гуску виправуєш, то ялівку даш» [8, с. 264], «Миша в голову зайшла, нім зерно знайшла» [8, с. 130], «Напиймося тут, бо у небі не дадуть, нім до неба підемо, то по десять шарнемо» [8, с. 248].

Розмаїтим виявився перелік інтер'єктивних одиниць: засі – зась, пор.: «Одному до Гасі, а другому засі» [8, с. 132], «Що твоє, те й моє, а що моє, то тобі засі» [8, с. 205], «Що панові вільно, то хлопові засі» [8, с. 241]; соб – вигук, яким повертають волів або коней ліворуч, пор.: «Соб, бицю, коло плота, яка заплата, така й робота» [8, с. 11]; а ціба – вигук для відгону

собаки; *а уш* – вигук для відгону курки, пор.: «*До Дмитра: а ціба, бо тебе перескочу, а по Дмитрі: а уш, бо тебе настолочу*» [8, с. 102].

Кількісно велика група лексем демонструє семантичну видозміну порівняно з літературною мовою: *грань* – жар, пор.: «*Чужими руками добре лише грань вигортати*» [8, с. 348], пор. літ. *грань* – лінія поділу; межа, границя; плоска поверхня предмета, що утворює кут з іншою такою ж поверхнею [13, II, с. 158]; *стрільба* – старовинна вогнепальна зброя, схожа на рушницю, пор.: «*З медведем дружись, але стрільби держись*» [8, с. 171], пор. літ. *стрільба* – дія за значенням *стріляти* і звуки, утворювані цією дією [13, IX, с. 778]; *мошонка* – гаманець, капшук із такого мішечка, пор.: «*Мошонка не криниця, а гроші не вода*» [8, с. 208], «*Питайся своєї мошонки що маєш купити*» [8, с. 208], «*Як не протреш очі, то продреш мошонку*» [8, с. 234], «*Хто заробляє чотири, а видає п'ять, той без мошонки буде і так*» [8, с. 208], пор. літ. *мошонка* – анат. м'язо-шкіряний мішечок, де містяться чоловічі статеві залози [13, IV, с. 815]; *гостинець* – великий битий шлях, пор.: «*До коршми гостинець битий, а до церкви травною критий*» [8, с. 166], пор. літ. *гостинець* – якась річ або ласощі, які звичайно привозять, приносять або передають звідки-небудь як подарунок [13, II, с. 143]; *скопець* – дійниця, пор.: «*Пан добрий, як отець, взяв корову і скопець, а пані, як добра матка, казала забрати і телятка*» [8, с. 240], пор. літ. *скопець* – людина, якій зроблено кастрацію [13, IX, с. 296]; *снажно* – тяжко, пор.: «*Загорюй снажно, а з'їси смачно*» [8, с. 132], пор. діал. *снажний* – сильний, не виснажений [13, IX, с. 421]; *минатися* – витрачатися, пор.: «*У нас, чоловіче, мало хліба минається, бо я паляницями намагаю*» [8, с. 239], пор. літ. *минати* – пересуваючись вперед, залишати кого-, що-небудь позаду, в стороні; поминати, проминати [13, IV, с. 709]; *а* – еднальний сполучник, пор.: «*Сінним конем, а солом'яним волом недалеко заїдеш*» [16, с. 247], «*Між колискою а гробом нема нічого певного*» [8, с. 223], пор. літ. *а* – протиставний сполучник, який поєднує речення, протиставлені змістом одне одному; значенням близький до *але, проте, навпаки* [13, I, с. 2].

Поодинокими номенами представлено інші семантико-тематичні групи діалектизмів: *фурдига* – в'язниця, пор.: «*Сидить у фурдидзі*» [8, с. 300]; *сить* – ситість, пор.: «*Дав Бог сить, бо хліба досить*» [8, с. 303]; *псяюха* – уживається як лайка, пор.: «*Свекруха – псяюха*» [8, с. 292]; *калабаня* – глибоке місце, яма в річці, озері тощо; глибока вибоїна, звичайно на дорозі, переважно з водою, болотом, пор.: «*Дай, Боже, з роси, з води і з кожної калабані*» [8, с. 89]; *мандрони плести* – говорити нісенітниці, пор.: «*Плете мандрони*» [8, с. 255]; *поранок* – ранок, пор.: «*Колисала баба діда від поранку до обіда*» [8, с. 5].

Висновки та перспективи дослідження. Проаналізована лексика дозволяє переконатися, що в текстах українських приповідок представлені лексичні діалектизми багатьох тематичних груп, які стосуються різноманітних сфер людської діяльності, осмислення діалектоносіями

світу і себе в ньому. Поданий реєстр слів віддзеркалює локальні особливості мовлення носіїв говірок південно-західного наріччя.

Отже, діалектне підґрунтя мови приповідок, що відповідає південно-західному мовленню, по-перше, яскраво маніфестує чітке само усвідомлення першими емігрантами їхньої національної ідентичності, по-друге, доводить необхідність широкого залучення різножанрових фольклорних текстів для діалектологічних досліджень.

Вважаємо за доцільне в подальшій розвідці виявити у фольклорі українців Канади діалектні особливості фонетичного, морфологічного та синтаксичного рівнів.

Список використаної літератури

1. Ажнюк Б. М. Еволюція української мови в діаспорі (етно- і соціолінгвістичні аспекти) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01; 10.02.15 / Б. М. Ажнюк. – К., 1999. – 38 с.
2. Ажнюк Б. М. Мовна єдність нації: діаспора й Україна / Б. М. Ажнюк. – К. : Рідна мова, 1999. – 451 с.
3. Жлуктенко Ю. О. Українська мова на лінгвістичній карті Канади / Ю. О. Жлуктенко ; відп. ред. Й. Ф. Андерш ; Інститут мовознавства імені О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1990. – 175 с.
4. Жлуктенко Ю. О. Мовні контакти. Проблеми інтерлінгвістики / Ю. О. Жлуктенко. – К. : Вид-во КДУ, 1966. – 135 с.
5. Жлуктенко Ю. О. Українсько-англійські міжмовні відносини. Українська мова в США і Канаді / Ю. О. Жлуктенко. – К. : Вид-во КДУ, 1964. – 168 с.
6. Козак С. Проблема Ді-Пі в часописі «Українські вісті» / Сергій Козак // Вісник Книжкової палати. – 2013. – № 11. – С. 32–34.
7. Паламарчук Н. І. Українська діаспора в Канаді та її внесок у становлення української незалежної держави / Н. І. Паламарчук, О. Й. Радецька // Сторінки історії : зб. наук. праць. – 2016. – Вип. 42. – С. 129–137.
8. Приповідки або українсько-народня філософія / Зібрав та видав Володимир Плав'юк. – Едмонтон ; Альберта : Друкарня Івана Соляничя, 1946. – 355 с.
9. Рудницький Я. Матеріяли до українсько-канадійської фолкльористики й діалектології / Ярослав Рудницький. – Вінніпег, 1956. – Ч. 1. – 289 с. (Збірник заходознавства / УВАН ; Т. III (1)).
10. Рудницький Я. Матеріяли до українсько-канадійської фолкльористики й діалектології / Ярослав Рудницький. – Вінніпег, 1958. – Ч. 2. – С. 281–541 (Збірник заходознавства / УВАН ; Т. V (3)).
11. Рудницький Я. Матеріяли до українсько-канадійської фолкльористики й діалектології / Ярослав Рудницький. – Вінніпег, 1960. – Ч. 3. – 232 с. (Збірник заходознавства / УВАН ; Т. VII (5)).
12. Рудницький Я. Матеріяли до українсько-канадійської фолкльористики й діалектології / Ярослав Рудницький. – Вінніпег, 1962–1963. – Ч. 4 : Із збірок І. Новосада, Т. Білоуса, Т. Федика й ін. – С. 545–694. (Збірник заходознавства / УВАН ; Т. IX (7)).
13. Словник української мови : в 11 т. / [ред. колег. : І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
14. Стефанік В. С. Вибране / В. С. Стефанік ; [упоряд., підготовка текстів, прим. і словник В. М. Лесина, Ф. П. Погребенника]. – Ужгород : Карпати, 1979. – 389 с.
15. Тараненко О. О. Мова української західної діаспори і сучасна мовна ситуація в Україні (на загальнослов'янському тлі) / О. О. Тараненко // Мовознавство. – К. : Видавничий дім «Академперіодика» НАН України, 2013. – № 2–3 (270). – С. 63–99.

16. Українські приповідки / Зібрав Володимир С. Плав'юк. Упоряд., поясн. та ред. Богдан Медвідський, Олександр Макар. – Едмонтон, 1996. – Т. II. – 297 с.

17. Rudnycki J. B. Remarks on Literary Ukrainian and Dialects in Canada / J. B. Rudnycki // Orbis. – 1954. – Vol. 3. – Part 1. – P. 58–61.

Грицевич Юрий. Диалектная лексика в фольклоре канадских украинцев первой волны эмиграции. Статья посвящена анализу диалектной лексики в текстах поговорок, записанных фольклористом-любителем Владимиром Плавьюком от украинцев первой волны эмиграции на североамериканский континент. Выяснена семантика выявленных диалектных существительных, глаголов, прилагательных, наречий, служебных частей речи, междометий. Определены наиболее репрезентативные семантические группы исследуемых лексем, в частности для обозначения: 1) действий, процессов, состояний; 2) человека и его черт; 3) лиц по родственным и семейным связям, по роду деятельности или имущественному положению; 4) мифических существ; 5) элементов одежды, украшений; 6) животных, растений, грибов; 7) продуктов питания, блюд; 8) бытовых понятий и др. Отдельную группу составляют семантические диалектизмы – слова, употребляемые в определенном говоре, имеющие одинаковое звучание и происхождение со словами литературного языка, но разное значение. Реестр диалектной лексики отражает локальные особенности речи носителей говоров юго-западного наречия украинского языка. Диалектная основа языка поговорок, что соответствует юго-западной диалектной речи, во-первых, ярко манифестирует четкое осознание первыми эмигрантами их национальной идентичности, во-вторых, доказывает необходимость широкого привлечения разножанровых фольклорных текстов для диалектологических исследований.

Ключевые слова: диалектная лексика, фольклор, Канада, поговорки, В. Плавьюк, первая волна эмиграции, юго-западное наречие, украинский язык, номен, лексико-семантическая группа, семантический диалектизм.

Hrytsevych Yurii. Dialectic Lexical Units in the Folklore of the Canadian Ukrainians (Case Study of the First Emigration Wave). Canada is a home to the second largest Diaspora of the Ukrainians in the world. The formation process of the Ukrainian emigrants' community in Canada has been gradual. It correlates with the three main stages of the emigration process. According to the historians the first Ukrainians, pursued by the hardships and troubles in their homeland, settled on the territory of Canada in 1891. The majority of the first flow of emigrants was represented by the poorest and low-educated strata of the population from the Western Ukraine, demonstrating cultural and linguistic characteristics of those regions. The article analyzes the dialectic vocabulary in the texts of proverbs. These dialect lexemes were recorded by amateur folklorist Volodymyr Plaviuk, when communicating with the Ukrainians who arrived to the North American continent with the first wave of emigrants. The article considers the semantic peculiarities of the detected dialectal nouns, verbs, adjectives, adverbs, interjections, exclamations. It has been revealed that the most representative are the semantic groups of the lexemes, which are used to nominate: 1) actions, processes, states; 2) the character features of a person; 3) persons by family and family ties or by type of their activity or property status; 4) mythical creatures; 5) clothes, ornaments; 6) animals, plants, mushrooms; 7) food, dishes; 8) household vocabulary and others. A separate group is represented by the so-called semantic dialecticisms – words used in a certain dialect, which, having the same sounding and origin with the words of the literary language, have acquired different meanings. The register of dialectal vocabulary reflects the local characteristic features of the carriers of the southern-western dialects. The dialectal core of the proverbs in the language of the south-western dialect, firstly, clearly

manifests comprehensive national identity and self-awareness of the first emigrants, and, secondly, proves the necessity of involving multi-ethnic folklore texts into the dialectological research.

Key words: dialectal vocabulary, folklore, Canada, proverbs, V. Plaviuk, the first emigration wave, South-western dialect, Ukrainian language, nomen, lexical-semantic group, semantic dialecticisms.

Стаття надійшла до редколегії 19.09.2017

ДЖЕРЕЛА НАЦІОНАЛЬНИХ ПЕРЕКЛАДІВ СВЯТОГО ПИСЬМА: АНГЛО-УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

У статті визначено специфіку синхронних та діахронних англомовних та українських перекладів Святого Письма, зумовлену різницею їхніх прототекстів. Виокремлено джерела першого ряду, до яких відносимо масоретські гебрейські тексти й грецьку Септуагінту, доповнені кумранськими рукописами. У свою чергу, масоретські тексти та Септуагінта заклали основу для латинської (Західної) й візантійської (Східної) традицій перекладів Біблії, які актуалізувалися у джерелах другого ряду – Вульгаті та церковнослов'янському перекладі відповідно. До джерел третього ряду зараховуємо канонічні (авторизовані) для певної лінгвокультури переклади Біблії, які офіційно визнані Церквою і/або поширені серед вірян та мають високий коефіцієнт цитування в позабіблійному дискурсі. В англомовному світі такий статус має Біблія короля Якова (1611). В українській традиції складно виділити єдине джерело третього ряду, хоча його функції в різних перекладах виконували російський синодальний переклад, перша повна українська Біблія 1903 р. і переклад І. Огієнка.

Ключові слова: масоретські тексти, Септуагінта, латинська традиція біблійного перекладу, візантійська традиція біблійного перекладу, прототекст, авторизований переклад Біблії.

Постановка наукової проблеми та її значення. Кожна нація формує власну біблійну концептосферу, безпосереднім джерелом якої слугують національні переклади Святого Письма. Як зазначив Н. Фрай, переклади Біблії часто «були потужними генераторами уявлень, наративу, альянсів та інших форм вербальної артикуляції у своїх культурах» [10, с. 31]. Суголосними з цим твердженням є думки українських дослідників про вплив тексту Святого Письма на українську мову й літературу. Михайло Москаленко, видатний український перекладознавець і перекладач окремих книг Старого Заповіту, наголосив, що українська культура довше від інших зберігала (і зберігає досі) «сакральний» підхід до перекладу: «Переклади та переспіви окремих біблійних текстів [...], а також використання тем і сюжетів Священної Історії неминуче опинялися в серцевині найбільш «стрижневих» творів української літератури нового часу» [7, с. 309]. Саме тому виникає потреба окреслити соціокультурні та лінгвокогнітивні чинники, які впливають на розбіжності національних перекладів Святого Письма.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історії та теорії англомовних перекладів Святого Письма присвячено розвідки Е. Гірша, Д. Ловтона, Дж. Міллера, Ю. Найди, Дж. Ньюмана, А. Томаса, Г. Фрейзера, Г. Кемпбела, а українські переклади досліджували Т. Барщевський, С. Головащенко, А. Даниленко, М. Жукалюк, В. Любащенко, Ю. Мороз,

Д. Степовик. Однак, незважаючи на окремі спроби розглянути конфесійні та ідеологічні особливості біблійних перекладів із сучасних соціокультурних методологічних позицій (Ш. Саймон, Я. Пелікан, Л. фон Флотов), ця проблема потребує комплексного опрацювання.

Мета статті полягає в комплексному аналізі англомовних і українських перекладів Святого Письма та виокремленні текстів, що слугували їхніми джерелами. Мета передбачає реалізацію таких завдань: 1) простежити історію англомовних і українських біблійних перекладів; 2) розробити типологію прототекстів національних перекладів Біблії.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Рецепція і переклад Святого Письма насамперед ускладнені відсутністю єдиного прототексту (відомі канони Старого Заповіту – масоретські тексти, кумранські рукописи / сувої Мертвого моря, арамейський Таргум, сирійська Пешіта і грецька Септуагінта). Відправним пунктом для перекладу Старого Заповіту тривалий час уважали масоретський текст, давньогебрейський оригінал Старого Заповіту, що його вчені-книжники *масорети* (з арамейського – традиціоналісти) передавали з покоління в покоління спершу в усній, а потім у письмовій традиції. Найдавніші з них – Ленінградський кодекс 1008 року, єдиний повний текст Старого Заповіту, Каїрський рукопис (IX ст. н. е.) і кодекс з Алеппо (X ст. н. е.)

Однак із твердженням про незаперечну прототекстовість масоретського тексту можна посперечатися. Протягом століть першоджерелом (або принаймні одним із першоджерел) для перекладачів Старого Заповіту і навіть для священних авторів Нового Заповіту слугували передусім не масоретські давньогебрейські тексти, а Септуагінта (LXX), переклад Сімдесятьох, зроблений грецькою мовою у III столітті до н. е. за ініціативою єгипетського царя Птолемея II для поповнення Александрійської бібліотеки «законами юдейськими». Розповідь про створення цього перекладу 72 юдейськими тлумачами, які, працюючи незалежно один від одного, відтворили текст абсолютно ідентично, відома з так званого «Листа Арістея до Філократа» [5]. Його автентичність на сьогодні піддається сумніву [22], однак для християн він став безперечним прикладом ієрофанії, богообраності. Цитати зі Септуагінти створюють інтертекстуальний місток між Старим і Новим Заповітами, оскільки священні автори використовували їх інколи дослівно, а часом з деякими змінами [17]. LXX – джерело перших перекладів «старою» латиною і перекладів так званої візантійської традиції. У праці з промовистою назвою «Кому належить Біблія?» Ярослав Пелікан зазначив, що саме завдяки грецькому перекладу Біблія набула статусу видатного твору світової культури, а юдаїзм із «чудернацької екзотичної релігії дивного східного народця» став світовою релігією, підготувавши як екзегетично-догматичне, так і соціальне підґрунтя для християнства [9, с. 121]. Водночас текст Септуагінти інколи помітно

відрізняється від масоретського тексту, що пояснювали відхиленнями чи навіть помилками перекладачів.

Частково оскаржити беззаперечний авторитет Септуагінти першим наважився святий Ієронім. Перекладаючи Біблію на «народну» латину, він, на відміну від своїх попередників (адже на той час вже існували переклади Біблії т. зв. «старою» латиною), зробив вибір на користь *hebraicaveritas*, «істини івриту». Як писав Франсуа Мартен, «проголошуючи *hebraicaveritas*, Ієронім говорить про те, що правильним є текст гебрійської Біблії. Тому кожного разу, коли виявляють розбіжності між грецьким і гебрійським текстами, уважають, що версія LXX не відповідає оригіналу» (переклад авт. – О. Д.) [19, с. 471]. Звичайно, Ієронім не міг не враховувати Септуагінту та старі латинські переклади, для яких вона слугувала джерелом. Для прикладу, св. Ієронім долучив до Вульгати свій переклад псалмів з гебрійської мови, а для літургійного вжитку залишив латинський переклад грецького тексту. Критичні видання Вульгати традиційно подають латинський переклад гебрійського і грецького текстів Книги Псалмів.

На думку дослідників, «[...] саме від наявних у нього перекладів він повертався до гебрійського оригіналу, щоб покращити і виправити вже існуючі переклади» і «[...] встановити достовірний варіант» (переклад авт. – О. Д.) [4, с. 128–29]. Із тією ж метою всі українські перекладачі повної Біблії ХХ ст. відійшли від візантійської традиції і повернулися до масоретського тексту як першоджерела Старого Заповіту. За основу переважно брали видання «*Biblia Hebraica*» Рудольфа Кіттеля (1937), підготоване за Ленінградським кодексом масоретського тексту.

Лише відкриття кумранських рукописів (сувоїв Мертвого моря) 1947 року змінило уявлення про непомильність масоретських текстів. Сувої Мертвого моря налічують 215 рукописів, що датовані періодом від середини III століття до н. е. до середини I століття н. е. Серед рукописів відсутня Книга Естери, та й інші книги збереглися не повністю.

Згідно з «теорією локальних текстів», яку висунув Франк Мор Кросс, між V і I століттями до н. е. розвинулося три сімейства давньогебрійського тексту, між якими спостерігаються певні відмінності. Палестинське сімейство представлено в кумранських рукописах, Єгипетське лягло в основу Септуагінти, а від Вавилонського походять масоретські тексти [15, с. 283]. До послуг сучасних перекладачів Старого Заповіту вже існують нові коментовані видання – «*Biblia Hebraica Stuttgartensia*» і «*Biblia Hebraica Quinta*», що врахували результати досліджень кумранських рукописів та інших стародавніх текстів, хоч і беруть за основу масоретський варіант.

Оскільки «християнство як релігія з самих витоків залежало від перекладу» [10, с. 29], то переклади Святого Письма не просто заміняли оригінали: вони самі ставали оригіналами, що, як уважалося, мали силу об'явлення. Перші «переклади-оригінали» й досі сприймають як сакральні канони, своєрідні *Texti Recerti*, які часто слугували головним або

додатковим джерелом для національних перекладів. Для Церкви Західного обряду таким джерелом другого ряду є Вульгата, точніше так звана Клементина або Сикстино-Клементинська Біблія Вульгата 1592 року, проголошена Тридентським собором автентичним перекладом, а для Церкви Східного обряду – біблійні тексти церковнослов'янською мовою, котру розробили солунські брати Кирило і Мефодій. Як зазначає Н. Фрай, переклад святого Ієроніма «породив коли не новий текст, то з певністю – нову його перспективу; на тисячу років саме Вульгата і стала для Західної Європи Біблією» [10, с. 29–30]. Це твердження може видатися суперечливим, адже протестантська церква з XVI століття послуговується національними перекладами Святого Письма. Однак більшість цих перекладів зазнали значного впливу латинського «перекладу-оригіналу».

Візантійська традиція втілилася в церковнослов'янських перекладах Святого Письма, першоджерелом яких слугувала Септуагінта. Однак і це твердження неоднозначне. Коли архієпископ Геннадій Новгородський вирішив зібрати всі наявні переклади Святого Письма церковнослов'янською, кілька книг (Параліпоменон, Книга Ездри, Книга Маккавеїв, Книга Неємії та Книга Товит) виявилися неперекладеними. Їх відтворив хорватський монах Веніамін з Праги на основі Вульгати. Результатом стала Геннадієвська Біблія 1499 року. Як стверджує Ярослав Ісаєвич, за основу Острозької Біблії було взято отриманий з Москви список Генадієвської Біблії, хоча на титульному аркуші зазначено, що текст є перекладом грецького перекладу 72 тлумачників [6, с. 685]. Тому Острозька Біблія теж частково опирається на Вульгату. Все ж таки, давніший рукопис слугував радше авторитетним зразком для звіряння, оскільки деякі книги були наново перекладені з грецької, а інші – суттєво відредаговані. Отже, «Острозька Біблія великою мірою є оригінальним виданням Святого Письма», новим текстом слов'янської Біблії – як за змістом, так і за формою [1, с. 250–251].

Острозька Біблія стала найважливішою церковнослов'янською Біблією (1581), що вперше об'єднала всі книги Святого Письма, зокрема й второканонічні. Навіть Московська Біблія 1663 року, що заклала основу для всіх наступних варіантів церковнослов'янського тексту для Російської православної церкви, була, як наголошено в її передмові, лише передруком «с готового переклада князя Константина Острожского печатати неизменно, кроме орфографии и некоторых в мале имен и речений». Острозька Біблія лягла в основу Єлизаветинської (Єлизаветівської) Біблії 1751 року. Як зазначив Станіслав Росовецький, «її канонічний, як на той час, церковнослов'янський текст постав у вигляді послідовного опрацювання списку Геннадієвської Біблії (1499) вченими-редакторами Острозької Біблії (1583) та кількома генераціями київських учених-монахів» [12, с. 413–414]. Ще категоричніше висловився Рафаїл Турконяк, який вважає Єлизаветинську Біблію «[...] текстом Острозької Біблії, в якому мову зросійщено, а текст виправлено» [8].

Передруки тексту Острозької Біблії сприяли тому, що вжитий у ній варіант церковнослов'янської мови став найавторитетнішим. Зазначимо, що такі авторитетні дослідники, як І. Франко та Д. Чижевський уважали цей «послідовно церковнослов'янський текст без елементів української мови» досить консервативним явищем, адже ця Біблія «зафіксувала дальший розрив між церковнослов'янською (слов'янською) та літературною (напів-народною) мовою» [11, с. 229]. Крім того, Острозька Біблія закрила шлях до богослужінь уже наявним на час її створення перекладам Євангелія староукраїнською мовою й на довгий час перекреслила потребу і можливість створення нових українських перекладів.

Цікавим проектом із використання всіх джерел першого і другого рядів стали переклади Рафаїла Турконяка за ініціативи Українського Біблійного Товариства. Р. Турконяк, учень Йосипа Сліпого, вперше використав для українського перекладу Старого Заповіту не гебрійські тексти, а Септуагінту. Необхідність такого перекладу Р. Турконяк пояснив значними розбіжностями між грецьким та гебрійським текстами і тим, що знайдені в Кумрані сувої в багатьох випадках надають перевагу грецьким текстам [3, с. 8]. Окремим проектом Р. Турконяка став переклад Острозької Біблії, що підтверджує її особливий статус «перекладу-оригіналу» для української культури. Переклад Острозької Біблії вийшов друком 2007 року, а новий переклад повної Біблії з давньогебрійської і грецької – 2011 року. 2017 року Р. Турконяк видав підготовчий варіант новітнього перекладу окремих книг Старого Заповіту (Книги пророка Єремії, Плачу Єремії та Книги пророка Єзекіїля) з давньогебрійської мови. На сьогодні Р. Турконяк працює над українським перекладом Вульгати.

Окрім біблійних джерел першого і другого рядів, перекладачі Святого Письма більшою чи меншою мірою враховують досвід своїх попередників – як співвітчизників, так і іноземців. Причому деякі переклади набувають ваги своєрідного національного канону, визнаного офіційно або найбільш поширеного серед вірян, який слугує посередником для наступних біблійних перекладів.

В англomовному світі таким джерелом третього ряду став найвідоміший переклад Святого Письма, зроблений групою із сорока шести (за іншою версією – п'ятдесяти чотирьох) філологів 1611 року за дорученням короля Якова. Цей переклад – *The King James Bible* (Біблія короля Якова) – за традицією вважають офіційно схваленим («authorized»), хоча він не підлягав жодному офіційному затвердженню. Не претендував цей переклад і на абсолютну оригінальність. Як зазначили в передмові самі перекладачі, мета їхньої роботи – створити не новий переклад, а зробити його кращим, якщо не одним із найкращих. Однак результат перевершив усі очікування. Як влучно зауважив Ю. Найда, «[...] текст, який міг би стати серією позбавлених смаку компромісів, виявився надзвичайно вдалим перекладом завдяки бездоганному чуттю перекладачів у питаннях

екзгези і тонкому розумінню стилю публічного виступу» (переклад авт. – О. Д.) [21, с. 17].

Важко переоцінити значення цього тексту для британської культури. Більшість дослідників вважає, що за стилем, ритмічністю й гармонією цей переклад не має рівних. Його милозвучність мала й суто прагматичну мету. Головна функція Біблії короля Якова – літургійна, тобто вона призначалася для читання в церкві, а не вдома, тому й видана була у формі об'ємного фоліанту [18, с. 82]. Зараз саме цю Біблію найчастіше цитують, згадують і знають, оскільки, на думку багатьох дослідників, її головним наріжним каменем є запам'ятовуваність. Жоден сучасний переклад не затримується в пам'яті так, як Біблія короля Якова. На переконання Дж. Стайнера, цей переклад – поетична одомашнена версія біблійного тексту, адже англомовці сприймають її не як дещо чужинне, а як частину власного національного спадку [23, с. 365].

Існує й протилежний погляд, за яким Біблія 1611 року з моменту свого виходу в світ маніпулює суспільною свідомістю. Так, Дж. Фрейзер у статті з промовистою назвою «Біблія як фетиш» зауважив, що цей переклад став спробою церкви і короля як її глави взяти під контроль суспільне й культурне життя Англії. Зокрема, було заборонено робити примітки на полях, як у популярній серед народу Женевській Біблії, адже в одній із таких приміток висловлено сумнів щодо божественного права короля [16]. Існують свідчення, що сучасники сприйняли переклад без особливого захвату. Його популярність прийшла у XVIII столітті завдяки ораторії Георга Фрідріха Генделя «Месія», лібрето якої складала цитати з Біблії короля Якова.

Про популярність перекладу свідчать його редаговані перевидання. Перші такі редакції дотримувалися принципу дослівності, що наприкінці XIX століття набув нового обґрунтування. Було сформульовано педантично-науковий підхід очуження, згідно з яким – що буквальніший переклад, то ближчий він до першотвору.

Вимоги до читача ставили дуже високі, проте під час перекладання Біблії вагомою була й містична складова, зокрема думка про те, що здатність зрозуміти «темні місця» очуженого перекладу є мірилом духовного пізнання, дарованого читачам Богом. Перша така версія Біблії короля Якова – *The Revised Version* (Виправлена Версія) – вийшла друком 1881 року і зазнала повного провалу. Іншим прикладом нового буквалістичного підходу стала так звана *American Standard Version* (Американська Нормативна Версія) (1901), над якою протягом тридцяти років працювала група американських і британських науковців. Цей переклад, написаний елизаветинською англійською з «очуженими» граматичними структурами, використовують переважно студенти семінарій, а серед вірян він ніколи не був популярним [21, с. 20]. Винятком стали Свідки Єгови, які взяли на озброєння першу в англомовній перекладній традиції послідовну транскрипцію імені Бога – *Jehovah* (в

попередніх перекладах ця форма була зафіксована від трьох до п'яти разів, переважно в тих епізодах, де Господь відкривається Мойсею).

Як підсумував Гордон Кемпбел, традицію авторизованого англійського перекладу Біблії продовжували у трьох напрямках: 1) редакції попередніх виправлених версій: Виправленої Версії 1881 року та Американської Нормативної Біблії; 2) редакції самої Біблії короля Якова; 3) принцип, згідно з яким Біблія 1611 року, – найкращий і єдино можливий переклад [14, с. 261]. Найвідоміший переклад другого типу – *New King James Version of the Bible* (Нову Версію Біблії короля Якова) (1979–1982) – зробили за принципом, що його самі перекладачі (чи радше редактори) визначили як *complete equivalence* («повну еквівалентність») на противагу принципу «динамічної еквівалентності» [20]. «Повна еквівалентність» удало поєднувала вимоги вже популярного на той час необуквалістичного підходу до перекладу й так званого «біблеїзму», згідно з яким лише дослівне відтворення тексту Біблії стане ключем до розуміння її ідей. Водночас редакція на рівні морфології й синтаксису була досить радикальною: зокрема, перекладачі усунули архаїчні форми, насамперед такі, як дієслівне закінчення *-th* та займенник другої особи однини *thou, thee, thy*, що є візитівкою Біблії короля Якова.

В українській традиції складно виділити єдиний переклад – джерело третього ряду. Перші часткові переклади Святого Письма народною мовою, що з'явилися в Україні XVI століття під впливом загальноєвропейського руху Реформації, опиралися переважно на чеські, німецькі й польські посередники: чеську Біблію 1506 р. («Біблія Руська» Франциска Скорини), Новий Завіт Секлюціана 1553 р. (Пересопницьке Євангеліє), Радзивілову Біблію 1563 р. (Крехівський Апостол), переклад М. Чеховича (Біблія в перекладі В. Негалевського).

Пилип Морачевський, перший перекладач Псалтиря новоукраїнською мовою (1865), окрім церковнослов'янського тексту використовував як посередник російський синодальний переклад Біблії 1863 р. Втім аналіз його Псалтиря свідчить і про звернення до перекладів латинської традиції, зокрема Вульгати.

Російський синодальний переклад – головне джерело «осучасненого» перекладу Патріарха Філарета (2004). На початку 1990-х переклад «Нового Завіту з додатком Псалмів і Притч» завершили представники баптистської церкви (Я. Духонченко, Г. Деркач, Д. Деркач) і видали в Стокгольмі багатотисячними накладами. Цей перекладацький проект, що мав на меті дати українцям текст Біблії «живою, легкодоступною мовою», було зроблено за посередництва російського синодального перекладу та перекладу І. Огієнка (1962).

Характерним прикладом конфесійної суперечки з приводу перекладацького посередництва може бути історія, пов'язана з виданням Римської Біблії (1963). На одному з етапів перекладання Біблійна комісія Чину Василіян помітила певну залежність праці І. Хоменка від перекладу

П. Куліша (1903). Перекладач не заперечував цього і навіть рекомендував зазначити у вступі, що переклад зроблено «під великим впливом Куліша» [1, с. 265]. Проте Комісія зобов'язала І. Хоменка виправити текст, оскільки вважала залежність католицького перекладу від православного неприпустимою.

Натомість на форзаці Біблії церкви християн-євангелістів зазначено, що це видання 2006 р. – «виправлений та упорядкований переклад П. Куліша» [2].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Особливості національних перекладів Святого Письма не в останню чергу залежать від тексту, з якого перекладають, що може бути (а) джерелом першого ряду (для Старого Заповіту – це давньогебрейські тексти і Септуагінта, для Нового – давньогрецький Textus Receptus); (б) джерелом другого ряду (Вульгата і церковнослов'янський текст); (в) джерелом третього ряду (національні переклади, наприклад, російський синодальний переклад). У багатьох випадках перекладачі Святого Письма більшою чи меншою мірою використовують джерела всіх трьох рядів. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в розробці концептуально-соціологічної типології девіацій у перекладах Біблії та встановленні їхнього взаємозв'язку з національними біблійними концептосферами.

Список використаної літератури

1. Барщевський Т. Переклади Біблії церковнослов'янською і українською мовами / Т. Барщевський // Міжнародний біблійний коментар, католицький та екуменічний коментар на XXI століття : у 6-ти т. / відп. ред. В. Р. Фармер. – Львів : Свічадо, 2017. – Т. 1. – С. 244–270.
2. Біблія з коментарями / гол. ред-упоряд. єп. В. Боєчко. – К. : Life Publishers International, 2006. – 2234 с.
3. Біблія. Книги Святого Письма Старого та Нового Завіту / [пер. Р. Турконяк]. – К. : Укр. Біблійне Товариство, 2013. – 1213 с.
4. Брат Ришар из Тэзе. Дышит ли Святой Дух в несовпадении толкований и переводов? // Предание и перевод: Успенские чтения / сост. К. Сигов. – К. : Дух і літера, 2014. – С. 123–132.
5. Иваницкий В. Письмо Аристия к Филокриту (введение, перевод и комментарии) / В. Иваницкий // Труды Киевской духовной академии. – 1916. – № 7–8. – С. 153–198; № 9–10. – С. 1–37; № 11. – С. 198–225.
6. Ісаєвич Я. Острозька Біблія // Енциклопедія історії України : в 10 т. / редкол. : Смолій В. А (голова) та ін. ; Ін-т історії України НАН України. – Київ : Наук. думка, 2010. – Т. 7. Мл-О. – 728 с.
7. Москаленко М. Тисячоліття: переклад у державі слова // Статті. Публіцистика. Спогади про Михайла Москаленка / упоряд. М. Лабінський. – К. : Основи, 2011. – С. 295–323.
8. Отець Рафаїл Турконяк і переклад Острозької Біблії : інтерв'ю. Мистецька сторінка [Електронний ресурс] / спілкув. М. Крат. Режим доступу: <http://storinka-m.kiev.ua/article.php?id=1047> (21.02.2017).
9. Пелікан Я. Я. Кому ж належить Біблія? Історія Святого Письма крізь століття : пер. з англ. – К. : Дух і літера, 2011. – 392 с.

10. Фрай Н. Великий код. Біблія і література / пер. І. Старовойт. – Львів : Літопис, 2010. – 362 с.
11. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Д. Чижевський. – Нью-Йорк : Українська Вільна Академія Наук у США, 1956. – 511 с.
12. Шевченківська енциклопедія : в 6 т. / редкол. : М. Г. Жулинський (гол.). – К. : НАН України, Ін-т літ-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2012. – Т. 1. – 744 с.
13. Юревич Д. Пророчества о Христе в рукописях Мертвого моря / Д. Юревич. – СПб. : Аксион эстин, 2004. – 254 с.
14. Campbell G. Bible. The Story of the King James Version 1611–2011. – New York : Oxford Univ. Press Inc., 2010. – 354 p.
15. Cross F. M. The Contribution of the Qumran Discoveries to the Study of the Biblical Text // Qumran and the History of the Biblical Text / ed. by F. M. Cross, S. Talmon. – Cambridge, Massachusetts; London : Harvard Univ. Press, 1975. – P. 278–292.
16. Fraser G. A Fetish for the Bible // The Guardian. 21.12. 2010.
17. Hoebner H. New Testament, Old Testament Quatations in the New Testament // Anchor Bible Dictionary / ed. by D. N. Freeman. – New York, 1992. CD ROM Edition, Logos Library System, 2.1.1997.
18. Lawton D. Faith, Text and History: the Bible in English. – Charlottesville : University Press of Virginia, 1990. – 203 p.
19. Martin F. Pour une theologie de la lettre. L'inspiration des Écritures. – Paris : Les Editions du Cerf, 1996. – 492 p.
20. New King James Version. Preface. URL : <http://www.bible-researcher.com/nkjv.html#preface> (03.11.2016).
21. Nida E. A. Toward a Science of Translation, with special reference to principles and procedures involved in Bible translating. – Leiden : E. J. Brill, 1964. – 331 p.
22. Peters M. K. Septuagint // Anchor Bible Dictionary / ed. by D. N. Freedman. – New York : CD ROM Edition Logos Library System, 1992–1997. – № 2–1.
23. Steiner G. After Babel. Aspects of Language and Translation. – Oxford; New York : Oxford Univ. Press, 1992. – 538 p.

Дзера Оксана. Источники национальных переводов Священного Писания: англо-украинский контекст. В статье определена специфика синхронных и диахронных англоязычных и украинских переводов Священного Писания, обусловленная разницей их прототекстов. Выделены источники первого ряда, к которым относим масоретские гебреевские тексты и греческую Септуагинту, а также кумранские рукописи. В свою очередь масоретские тексты и Септуагинта стали основанием для латинской (западной) и византийской (восточной) традиций переводов Библии, которые актуализировались в источниках второго ряда – Вульгате и церковнославянском переводе соответственно. Источники третьего ряда включают канонические (авторизированные) для определенной лингвокультуры переводы Библии, которые официально признаны церковью и/или популярны среди верующих, а также имеют высокий коэффициент цитирования во внебиблейском дискурсе. В англоязычном мире такой статус имеет Библия короля Якова (1611). В украинской традиции сложно выделить единственный источник третьего ряда, хотя его функции в разных переводах выполняли русский синодальный перевод, первая полная украинская Библия (1903) и перевод И. Огиенко.

Ключевые слова: масоретские тексты, Септуагинта, латинская традиция библейского перевода, византийская традиция библейского перевода, прототекст, авторизированный перевод Библии.

Dzera Oksana. The Sources of National Translations of the Holy Scripture: English and Ukrainian Context. The article highlights the specificity of synchronic and diachronic English and Ukrainian translations of the Holy Scripture determined by the difference of their prototexts. The author differentiates several levels of the sources. The sources of the first level include Masoretic Hebrew texts and Greek Septuagint, the list being supplemented with the Dead Sea Scrolls. In their turn Masoretic texts and Septuagint laid the foundation for the Latin (Western) and Byzantine (Eastern) traditions of Bible translations, actualized in the sources of the second level – the Vulgate and the Church-Slavonic translation accordingly. Sources of the third level cover the translations, canonized in a certain lingual culture, i.e. they are authorized by the Church and/or popular among the believers and are frequently quoted in extra-Biblical discourses. In the Anglophone world King James' Bible (1611) has an undisputably authorized status. It is difficult to single out any unique source of the third level in the Ukrainian tradition, although Russian Synod translation, the first complete Ukrainian Bible (1903) and the translation by I.Ohiienko can be considered as the most obvious samples of it/

Key words: Masoretic texts, Septuagint, Latin tradition of the Bible translation, Byzantine tradition of the Bible translation, prototext, authorized translation of the Bible.

Стаття надійшла до редколегії 10.10.2017

СТИЛІСТИЧНІ ФУНКЦІЇ КОНВЕРСІЇ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАННЯХ ХХІ СТ.

У статті визначено стилістичні функції взаємопереходів слів з одного лексико-граматичного складу в інший на матеріалі сучасних українськомовних періодичних видань. Доведено збагачення словникового запасу внутрішньомовним ресурсом, зокрема засобами конверсії. Указано частовживані переходи лексем. Виявлено багаточастотність використання в текстах періодики субстантивації. У межах аналізованих субстантивів виділено дві категорії лексичних одиниць, що називають осіб або знеособлені предмети. Виокремлено групи маловживаних субстантивів. Проаналізовано частотність послуговування вербалізованими іменниками в текстах ЗМІ. Розкрито ступені процесу вербалізації іменників. Визначено продуктивні форманти для морфологічного набуття іменниками ознак дієслова. На основі аналізу мови публіцистичного стилю зафіксовано приклади вживання лексем, що властиві різним стилям. Підтверджено прикладами вживання прономіналізації, ад'єктивації, адвербіалізації. Зазначено приклади малочастотних переходів лексем, що підтверджують тексти періодичних видань.

Ключові слова: публіцистичний текст, конверсія, субстантивація, адвербіалізація, ад'єктивація, прономіналізація, вербалізація.

Постановка наукової проблеми та її значення. Зростання ролі ЗМІ в житті українського суспільства зумовлене потребою володіти інформаційною продукцією, що має широкий діапазон повідомлень про когось або щось і вирізняється експресивністю дібраних мовних одиниць. Загальновідомо, що в останні десятиліття основним постачальником лексем до медійного дискурсу став словотвір, зокрема його морфолого-синтаксична ланка неморфологічної деривації (конверсія), що здебільшого забезпечує номінування процесів, дій, явищ, а головне – маркує суб'єктив-учасників суспільно-політичних, комерційних та інших змін сучасної української державності.

Як правило, взаємопереходи денотатів з одних лексико-граматичних класів до інших не лише посилюють стилістичні процеси в дискурсі періодики українськомовного сектору, а й забезпечують об'єктивність, оригінальність у доборі містких продуктованих моделей словоформ.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Сучасна лінгвоукраїністика має численні розвідки, що фіксують особливості слововислову періодики, динаміку мовних норм у дискурсі медійного тексту. Матеріали періодичних видань стали підґрунтям для проведення низки досліджень, що охоплюють історичний аналіз стану розвитку мови початку ХХІ ст. [7]. В останні десятиліття увага дослідників була зосереджена головню на кодифікації новотворів, що набули поширення в практиці мовлення

української медійної сфери. К. Г. Городенська розробила рекомендації, що чітко обґрунтовують вибір правописних норм з урахуванням викликів часу [3]. Мовознавці Т. М. Возний, О. Д. Пономарів, Л. І. Мацько розкрили стилістичні можливості словотвору [1; 8, с. 131–132; 6, с. 48], наголошували на проникненні до публіцистичного інших стилів, зокрема й розмовного [7]. О. А. Стишов дослідив інноваційні входження в українськомовну сферу ЗМІ, виявив продуктивні способи творення моделей лексем, обґрунтував чинники нововходжень [9]. Учені-лінгвісти визначили причини та фактори змін у дискурсі періодики, проаналізували словотвірні структури новітніх дериватів [4; 5; 9].

Водночас не можна применшувати внутрішньомовного словотвірного потенціалу, зокрема перехідних явищ, що слугують, на думку Т. Л. Хомич, «базою для зміни семантичної та граматичної природи слів і словосполучень» [10, с. 96]. Усебічне переосмислення стилістичних властивостей словотвору, зокрема трансформаційних процесів, розкриває можливості для посилення впливу конверсії на особливості та манеру продукування текстів періодики.

Як бачимо, роль конверсії, зокрема її видів, у сучасній періодиці є малодослідженим питанням україністики з огляду на визначення впливу перехідних процесів на стилістичні засоби публіцистики для передання читачеві почуттів, настроїв героїв, їх розповідної манери.

Мета і завдання статті полягає в тому, щоб описати стилістичну позицію лексико-граматичних взаємопереходів у текстах українськомовного сектору, підтвердити прикладами з сучасних періодичних видань стилістичні функції конверсії.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Стилiстичне функціонування денотатiв змушує змiнювати граматичну природу семантики лексем для набуття нової, пов'язаної насамперед з виконанням синтаксичної ролі. Тексти сучасних періодичних видань експлікують взаємопереходи лексико-граматичних класів, що посилюють експресивність висловлювання, надають текстові довершеності.

Фактографічним підґрунтям розвідки стали похідні деривати, що відібрані методом фрагментарної вибірки з текстів засобів масової інформації, зокрема інтернетівських видань, періодики різної тематики та суспільно-економічного спрямування, що належать до центральних видань (2000–2018 рр.): «Вголос», «Літературна Україна», «Слово Просвіти», «Українська правда» «Народна армія», «Культура і життя», «Україна молода», «Молода Україна», «Сільські вісті», журнал «Спільне», а також регіональних – «Волинська газета», «Нова Тернопільська газета», «Магістраль», «Слобідський край», «Сільський час».

В аналізованих виданнях останніх двох десятиліть відстежуємо зростання продуктивності неморфологічних способів словотворення. Зокрема це стосується морфолого-синтаксичної деривації, або конверсії. Характерною особливістю публіцистичних текстів є активізація переходів

слів з одного лексико-граматичного класу до іншого, зокрема субстантивізації, що зумовлено потребою працівників медійних структур привернути увагу читача назвами постійних рубрик, заголовками статей, наприклад: **Незабутні** («Слово Просвіти»); **Мертві** свідчень не дають («Сільські вісті», 24.07.2003); **Голодний** ситого не розуміє («Сільські вісті», 08.07.2004); *У результаті здійсненого співробітниками СБУ комплексу заходів підозрюваний, що <...>, був заарештований та доставлений до Генпрокуратури України* («Сільські вісті», 24.06.2004). Відстежуємо приклади вживання субстантива *аграрний* замість назви закладу, що підтверджує проникнення розмовного стилю до мови публіцистики. Пор.: *Музей Харківського аграрного* («Сільський час», 17.03.2000). Похідний дериват *аграрного* виник від твірного іменника *аграрії*, проте під дією позамовних чинників, зокрема мови побуту, універбалізувався і став субстантивом-універбатом. Цілком погоджуємося з М. А. Навальною, що такі лексеми є місткі, а «конденсація в одному дериваті кількох функцій призводить до тісного, нерозривного зв'язку розуміння його значення з контекстом, бо мотивація таких утворень за межами контексту є різною» [7, с. 158–165].

У регіональній періодиці подекуди натрапляємо також на заголовки з субстантивами, що допомагають читачеві зрозуміти не лише тематику пропонованого матеріалу, а й привернути увагу суспільства до порушеної автором соціальної проблематики, наприклад: **Неповнолітня** не хотіла народжувати, **Скупий** платить двічі («Нова Тернопільська газета», 06.12.2000); *Уряд працює на майбутнє* («Слобідський край», 05.08.2000).

Семантика субстантивів публіцистичного стилю має таку місткість у переданні зображуваного, що забезпечує всебічну характеристику особини або знеособленої лексичної одиниці. Тому аналізовані денотати групуємо на дві категорії: 1) субстантиви-індивіди; 2) неперсоналізовані субстантиви.

Поширеною у мові ЗМІ є перша категорія субстантивів-індивідів, що маркують осіб за різними ознаками (віком, статусом, станом, соціальним рівнем), на зразок: *безробітні, біло-голубі, ведучі, виступаючі, госпіталізовані, голодний, дислоковані, живі, зелені, люстровані, майбутнє, молодий, підозрюваний, підготовлені, підлегли, покривджені, поранені, потерпілий, синьо-жовті, скупий, старий, хворий тощо*. Пор.: *Тож з великої маси достойних намагалися відібрати найбільш підготовлених* («Молода Україна», 22.09.2000); *«Визначаються умови укладення договорів страхування цивільної відповідальності, порядок відшкодування потерпілим, вимоги до страховиків»* («Сільські вісті», 04.10.2001); *Один з «нашоукраїнців», народний депутат, добалакався до того – біля Івана Франка, до генія якого не дотягнутися нікому з живих! – що поставив в один ряд з Шевченком і Франком... Ющенко!* («Сільські вісті», 02.09.2003); *У керівництві країни дедалі частіше чути висловлювання щодо потреби збільшити число дислокованих* («Сільські вісті», 26.02.2002); *Нині діє громадська організація «Норд-Ост», яка вимагає незалежного розслідування*

тих подій і компенсації родичам **загиблих і потерпілим** («Сільські вісті», 19.08.2003); *А Вам, дорогі сільськовістяни, доземний уклін за те, що ріжете правду-матку й обстоюєте всіх **покривджених*** («Сільські вісті», 24.07.2003); **Пораненим** допомагає арттерапія («Народна армія», 05.12.2016). Частотністю вживання авторами текстів публіцистики позначені деривати *вчені, знайомі, майбутнє, молоді, рідні, старе, хворі*. Давно помічено експресивність вищезгаданих лексем, що досягається шляхом втрати граматичних ознак прикметника, дієприкметника і набуття характеристики індивіда за віком, рівнем освіти, ступенем родинних зв'язків, станом здоров'я. Пор.: *У **вченого** занедужав син, і лікар призначив якнайчастіше поїти **хворого** гарячим молоком* («Сільські вісті», 03.01.2007); *Стан здоров'я **госпіталізованих** оцінюється як тяжкий* («Сільські вісті», 24.07.2003); *А роботи тут знайдеться і **молодим, і старим*** («Сільські вісті», 04.08.2005).

Окрім загальновідомих персоналізованих субстантивів, у дискурсі періодичних видань відстежуємо нововходження, що стали маркувати результати демократизації суспільства, розвиток суспільних політичних сил. Такі деривати номінують осіб за належністю до політичних партій, блоків, окремих угруповань, наприклад: *біло-голубі, біло-сердечні, зелені, люстровані, помаранчеві*. Пор.: *<...> уже на вечірньому засіданні **біло-сердечні** ніби й нічого не сталося – на своїх робочих місцях й у єдиному пориві з **біло-голубими** підтримують провладний закон про вибори народних депутатів* («Вголос», 18.11.2011, ефір: 2.04); *Втім, у судах уже перебуває 1300 скарг **люстрованих** та тих, кому це загрожує, чиновників* («Сільські вісті», 11.10.2016).

В аналізованих публіцистичних дискурсах відстежуємо другу, менш численну групу неперсоналізованих субстантивів, що мають широке застосування в розмовному стилі для номінації знеособлених індивідів (*загиблі, мертві, полеглі*), предметів, на які спрямована дія або стан (*вільним, випускний, вихідні, запланованого, нове, побаченого, почутого, прочитаного, швидка*). Пор.: *Десятки тисяч **загиблих** та калік стали жертвами так званого «рускава міра» на Донбасі та Луганській областях* («Літературна Україна», 12.01.2017); *Син **полеглого** фронтовика і вчительки початкової школи сам [Анатолій Погрібний] згодом починав педагогічну роботу в сусідньому селі, селі Павла Тичини* («Слово Просвіти», 1–11.2017). Прикметно, що автори періодичних публікацій не занижують ролі неперсоналізованих субстантивів, а навпаки – надають перевагу маркуванню абстрагованих понять, що позначають давні реалії, сучасні події або й уже не нові предмети. Закріплюється транспозиція субстантивів завдяки виконанню в реченні синтаксичних функцій підмета, прямого додатка, однак сталими залишаються морфологічні категорії. Пор.: ***Старе** проти **нового*** («Нова Тернопільська газета»; 04.10.2000); *Повертаючись до **надрукованого*** («Нова Тернопільська газета», 06.12.2000);

*Яке тут **майбутнє** може зародити сучасна молодь? Нове **майбутнє** дарує день* («Сільські вісті», 04.10.2001).

Меншою частотністю позначене вживання денотатів *гробові, радіаційні* для маркування адресності соціальних виплат, що здійснює держава громадянам. Пор.: <...> *постанова Кабміну про виплату чорнобильцям 2,10 «гробових» суперечить відповідному закону України, <...>* («Волинська газета», 13.05.2016); *Я вже ось одержав свою максимальну трудову пенсію – 158 гривень (включаючи й «радіаційні»)* («Сільські вісті», 24.07.2003).

Тексти періодичних видань широко ілюструють вербалізацію, тобто транспозицію іменників в дієслова, що має три ступені (морфологічний, синтаксичний, семантичний). Серед продукованих у ЗМІ лексем зафіксовано найбільш поширену морфологічну вербалізацію, що має декілька типів.

Поширеним у текстах ЗМІ є тип похідних дериватів, які мають семантику здійснювати певний процес, провадити діяльність, названу твірною іменниковою основою. Стилістично виправданим у мові текстів періодичних видань є використання дериватів, продукованих сполученням різних основ іменників з українським формантом *-ува-*. У такий спосіб відбувається завершальний етап морфологічного переродження в дієслово, проте семантика похідної одиниці має тісний зв'язок з основою іменника. Пор.: *У Харкові експериментували, писали вірші й маніфести, у Харкові спалахували найдраматичніші дискусії <...>* («Літературна Україна», 20.11.2014); *Не пройшло і трьох століть, як у Галицько-Волинських літописах уже **фігурували** назви давніх бойківських поселень* («Літературна Україна», 15.06.2017).

Зауважимо, що тексти ЗМІ поповнюються вербалізованими похідними дериватами, як зауважує О. А. Стишов, «на базі іншомовних основ іменників», наприклад: *тираж – тиражувати, експеримент – експериментували, номінація – номінуватися, комуна – комунізується* [9, с. 194]. Пор.: *Довженко мало-помалу вщерть комунізується, можна сказати, у вишиваній сорочці з багряним партквитком біля серця* («Літературна Україна», 17.12.2015).

Окрім запозичених іменникових основ, також відстежуємо власне українські основи, на зразок: *ворог – ворогувати, кермо – кермувати*. Пор.: *Ми не хочемо ворогувати не лише з Московським патріархатом, – сказав патріарх Філарет, – а хочемо жити у мирі й злагоді з усіма православними церквами* («Слово Просвіти», 7–13.12.2017); *А чи саме Куделя кермував, чи хто?* («Слово Просвіти», 1–11.01.2017).

Численна група вербалізованих іменників має семантику «бути тим, хто позначений твірною основою», наприклад: *адміністратор – адмініструвати, вчитель – вчителювали*. Пор.: *На час мого народження батьки вчителювали в селі Дерейка Онуфріївського району Кіровоградської області, де, до слова, головою районного відділу освіти, а*

потім директором славнозвісної школи в Павлиші був В. Сухомлинський; Інші тролі мушили **адмініструвати** шість різних акаунтів у Фейсбуку та щодня робити по 50 твітів на десяти різних акаунтах у Твітері («Літературна Україна», 23.11.2017).

У текстах засобів масової інформації характеристику дії надають вербалізовані деривати, що експлікують семантику «роду занять, ставлення до когось чи чогось, що триває упродовж певного часу». Пор.: У першій залі **експонуються** роботи, що відображають особисту історію митця, нерозривно пов'язану з його оточенням і рідним містом: екслібриси й офорти, створені для друзів і знайомих <...> («Літературна Україна», 23.11.2017); Обоє [Т. Шевченка, В. Стуса] **поцінують** не лише як поетів, а й як борців за зневажені людські права й національну гідність; Члени журі не можуть **номінуватися** на здобуття премії («Літературна Україна», 11.01.2018). Зауважимо, що на сьогодні спостерігається тенденція до зростання продуктивності такого типу вербалізації.

У сучасній періодиці помітно активізувалися деривати з іншомовними коренями, що вказують на різні процеси фінансово-економічної та комерційної діяльності, наприклад: **лобіювати**, **оподатковувати**, **спонсорувати**, **комерціалізує**. Пор.: Список, кого можна лобіювати великий: від Президента, Кабміну та ВР – до депутата сільради («Українська правда», 02.06.2011); Чергове зростання тарифів: чи повинне населення спонсорувати «Нафтогаз України» і якою має бути ціна на газ? («Спільне», 02.06.2011); Така ситуація [висока вартість стендів] надмірно **комерціалізує** Форум, звужуючи простір для молодшої літератури, аматорських видавничих проектів («Літературна Україна», 15.09.2016); У Тернополі готові **профінансувати** перевезення праху Олександра Олеся з Чехії та перепоховання його на території міста («Україна молода», 5–6.01.2017).

Помітно зростає продуктивність вербалізованих дериватів, що походять від усічених іменникових основ, на зразок: **компенсація – компенсувати**, **імпровізація – імпровізувати**. Пор.: Свої банки урядовцям та олігархам **компенсували** все, а за цінні папери виплатили трьохсотенні проценти небаченого у світі «навару» («Сільські вісті», 24.06.2004). Високу активність цього типу вербалізації помічено було наприкінці минулого століття [9, с. 195].

Інший тип переходу іменника в дієслово відбувається не лише завдяки суфіксам, а й префіксів, які, на думку Т. А. Коць, виступають «основними конкретизаторами змісту таких похідних» [5, с. 167]. Серед продукованих дериватів виділяємо ті, що вказують на завершальний етап дії, на зразок: **приятель – заприятелював**, **тираж – розтиражував**. Пор.: <...> київським студентом Анатолій Погрібний **заприятелював** з видатним подвижником українських справ Борисом Антоненком-Давидовичем («Слово Просвіти», 1–11.01.2017). Стилiстично маркує

виразність дії префікс *ви-*, зокрема в заголовках періодичних видань: *Викорінюють хабарництво* («Сільські вісті», 11.10.2016).

Зауважимо, що тексти публіцистичного стилю експлікують похідні вербалізовані деривати, які належать не лише зазначеному стилю, а й, зокрема, розмовному або художньому. Взаємопроникнення стилів зумовлене прагненням авторів уникати обмежень, вийти за рамки літературної норми мови публіцистики, щоб донести читачеві оцінку дії, динамічність процесу, що, на думку М. А. Навальної, надають «писемній формі публіцистичного стилю розмовного характеру» [7, с. 146]. Пор.: *Сьогодні вартість «Тукано», який «відбарабанив» чотири жнивних сезони, – 1,87 мільйона гривень, а тут новенька машина, та ще й повністю з німецьких комплектуючих* («Сільські вісті», 11.10.2016).

Частково корпус вербалізованих іменників мови публіцистики поповнюється менш продуктивними дериватами з формантами *о-+-при-+-и-*, що вказують на поширення завершеної на момент мовлення дії, які М. А. Навальна називає «стилістично нейтральні дієслова мовлення»; наприклад, *оприлюднили* [7, с. 145]. Пор.: *Кандидати на посаду директора оприлюднили своє бачення плану розвитку на 1 рік та 5 років* («Слово Просвіти», 02.06.2011).

Помітно зросла продуктивність уживання інтернаціонального префікса *де-*, що вказує на відкидання якоїсь дії, позбавлення від чогось, на зразок: *декриміналізувати*. Пор.: *Учора на ранковому засіданні Верховної Ради, витираючи скупу чоловічу сльозу й театралью тупаючи ніжкою з приводу тюремних переслідувань свого лідера й впертого небажання влади декриміналізувати «бідну Юлю»* («Вголос», 18.11.2011, ефір: 2.04).

Вербалізовані деривати з формантами *-ізува/-изува* помітно втрачають книжний характер і надають новотворам семантики «зробити щось, досягти того, що назване твірною основою», на зразок: *Україна – українізувати*. Пор.: *Цікаво, чи ходять полтавські можновладці вулицями рідного міста і чи не виникла у них думка українізувати наше досить популярне серед туристів місто?* («Слово Просвіти», 21–27.12.2017); *Викрадення і зволікання з розслідуванням з боку влади паралізували Рух як партію і якоюсь мірою знеструмили суспільний рух* («Літературна Україна», 15.06.2017); *Скульптор Микола Бібик творчо матеріалізував цей пам'ятник* («Слово Просвіти», 1–11.01.2017); <...> *Кобзар викристалізував українську мову* <...> (СП, 19–25.01.2017). Продуктовані деривати інформують про якість виконуваної дії, надають оцінну характеристику суб'єктові-виконавцю.

Синтаксична вербалізація забезпечує набуття ознак дії, що реалізуються в реченнях різножанрових текстів. Пор.: *Фестиваль справді вдався розлогим і незабутнім* («Літературна Україна», 17.12.2015); *Зараз здається майже неймовірним, але цей мудрий, білий, як сирих, пастир колись був молодим* («Літературна Україна», 15.06.2017); *І хоч життя було нелегким, донька [Ганна Чубач] сприймала його у світлих кольорах:*

любила малювати, співати, вигадувала казки («Літературна Україна», 28.01.2016).

У мові сучасної періодики відстежуємо ад'єктивізацію дієприкметників. Набуття категоріального значення прикметника відбувається за допомогою форманта **-альн-**. Похідні деривати експлікують характеристику предмета за дією. Цілком погоджуємося з думкою Т. А. Коць, яка називає такі словотвірні моделі «стислими сконденсованими одиницями» [5, с.152]. Пор.: *Чітке його виконання повинно забезпечити підвищену увагу до засобів вимірjuвальної та випробувальної техніки, яка <...>, що готуються до такої діяльності* («Магістраль», 16.07.2002); *За словами представника Білого дому Арі Флейшера, поїздка матиме «ознайомлювальний характер»* («Сільські вісті», 04.10.2001); *[Вода з підземного озера] має протизапальну, знеболювальну, спазмолітичну дію* («Слово Просвіти», 7–13.12.2015).

В аналізованих матеріалах текстів засобів масової інформації помітне вживання числівників *один* і *два* в значенні займенників. Численні приклади конверсії названих числівників пов'язані з набуттям граматичних категорій займенника (*хтось, інший, будь-хто, якийсь, якомусь, якогось*), які співвідносяться іноді з прикметником або іменником. Відповідно в реченнях виконують синтаксичні функції головних членів речення або другорядних. Тоді як числівник «нуль», прономіналізуючись, виконує в реченні функцію додатка. Пор.: *Ще одним рятівним кругом, кинутим вкладникам банку «Україна», мав стати законопроект «Про подолання кризового стану акціонерного комерційного агропромислового банку «Україна»; Одна з його авторів Н. Вітренко, представляючи колегам колективний труд, полум'яно доводила, що мета його – унеможливити подібне банкрутство-розкрадання інших банків* («Сільські вісті», 04.10.2001); *Один каже – двадцять один, другий – двадцять три, депутати порахували і кажуть, що не більше шести* («Сільські вісті», 22.01.2002).

Найменшою продуктивністю в публіцистиці позначено адвербіалізацію (конверсія іменників у прислівники), що відбувається злиттям форм іменника з прийменником. Флексія **-ом** в іменниках (*часом, ранком, шляхом, цілком*) при переході до адвербіумів стає афіксом.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, стилістичне функціонування лексем змушує змінювати граматичну природу семантики для набуття нових ознак. Мова публіцистичного тексту набуває нових оцінних ознак за умови конверсії, слугує засобом збагачення й поповнення словникового запасу. Порівняння різних видів конверсії в дискурсі сучасної періодики дає підстави стверджувати, що взаємопереходи використовують як засіб мовної експресії, виразності, образності, місткості продукованих дериватів. Проведене дослідження не вичерпує усіх можливих переходів лексем з одного лексико-граматичного класу до іншого. Перспективу вивчення вбачаємо в дослідженні впливу на

мову періодики різних видів конверсії для посилення зображуваного в тексті ЗМІ.

Список використаної літератури

1. Возний Т. М. Стилiстичнi можливостi дiєслiвного словотвору в сучаснiй українськiй лiтературнiй мовi [Електронний ресурс] / Т. М. Возний. – Режим доступу : <http://kulturamov.uiv.kiev.ua/KM/pdfs/> (17.08.2017).
2. Городенська К. Г. Новi запозичення та новотвори на тлi фонетичноi та словотвірної пiдсистем українськoї лiтературної мови / К. Г. Городенська // Українська термiнологiя i сучаснiсть : зб. наук. праць. – Вип. VIII [вiдп. ред. проф. Л. О. Симоненко]. – К. : КНЕУ, 2009. – С. 3–9.
3. Городенська К. Г. Українське слово у вимiрах сьогодення / К. Г. Городенська. – К. : КММ. – 2014. – 124 с.
4. Кислюк Л. П. Сучасна українська словотвiрна номiнацiя: ресурси та тенденцiї розвитку українськoї мови : монографiя / Л. П. Кислюк. – К. : ВД Дмитра Бураго. 2017. – 424 с.
5. Коць Т. А. Лiтературна норма у функцiонально-стильовiй i структурнiй парадигмi / Т. А. Коць. – К. : Логос, 2010. – 303 с.
6. Мацько Л. I. Стилiстика українськoї мови : пiдручник / Л. I. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько ; за ред. Л. I. Мацько. – К. : Вища шк. – 2003. – 462 с.
7. Навальна М. I. Динамiка лексику українськoї перiодики початку ХХI ст. : [монографiя] / М. I. Навальна. – К. : ВД Дмитра Бураго, 2011. – 328 с.
8. Пономарiв О. Д. Стилiстика сучасної українськoї мови : пiдручник / О. Д. Пономарiв. – 3-тє вид., перероб. i доповн. – Тернопiль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 248 с.
9. Стишов О. А. Українська лексика кiнця ХХ столiття (на матерiалi мови засобiв масової iнформацiї) : [монографiя] / О. А. Стишов. – К. : ВЦ КНЛУ, 2003. – 388 с.
10. Хомич Т. Л. Субстантив як основа морфолого-синтаксичної деривацiї (на матерiалi украiномовної творчостi Євгена Гребiнки) [Текст] / Т. Л. Хомич, Г. О. Мурашко // Лiтература та культура Полiсся : зб. наук. праць. – Нiжин, 2011. – Вип. 68 : Спадщина Євгена Гребiнки у соцiокультурному контекстi (до 200-лiття вiд дня народження письменника). – С. 96–102.

Заец Валентина. Стилiстическiе функцiи конверсии (на матерiалe перiодическiх изданий). В статъе определены стилiстическiе функцiи перехода слов из одного лексико-грамматического разряда в другой на матерiалe современных украинскоязычных перiодическiх изданий. Доказано обогащение словарного запаса внутриязыковыми ресурсами, в том числе средствами конверсии. Указаны частоупотребляемые переходы лексем. Выявлены в текстах перiодики многочастотные использования субстантивации. В пределах рассматриваемых субстантивов выделены две категории лексических единиц, называющих лиц или безличные предметы. Выделены группы употребляемых субстантивов. Проанализирована частотность использования вербализованных существительных в текстах СМИ. Раскрыты степени процесса вербализации существительных. Определены производительные форманты для морфологического вступления существительных в признаки глагола. На основе анализа языка публицистического стиля зафиксированы примеры употребления лексем, что присущие разным стилям. Подтверждено на примерах употребление прономинализации, адъективации, адвербиализации. Указаны случаи малочастотных переходов лексем, подтверждённых текстами перiодическiх изданий.

Ключевые слова: публицистический текст, конверсия, субстантивация, адвербиализация, адъективация, прономинализация, вербализация.

Zaiets Valentyna. Stylistic Functions of the Conversion in the Ukrainian Periodicals of the 21st cent. The article considers the stylistic function of conversion, transitions of words from one lexico-grammatical stratum to another, on the materials of the contemporary Ukrainian periodicals. The author considers the issue of enriching vocabulary by means of inner linguistic resources, including the means of conversion. The study provides in-depth analysis of frequently used lexem transitions, found in the texts of periodicals, and the revealed multifrequency use of substantiation. The author suggests to classify these substantives into two categories: the lexical units that name persons and those which nominate impersonal objects, including the groups of rarely used substantives. The usage frequency of the verbalized nouns in the texts of mass media and the stages of noun-verbalization process have been revealed and analyzed with an emphasis on the productive formants with an accent on the morphological features of the verb, acquired by nouns in the process of verbalization. The analysis of the stylistic language peculiarities of the publicistic style gives grounds to single out examples of the lexemes that are intrinsic for other styles. The article provides rich and vivid illustrative material to confirm the use of pro-nominalisation, adjectification, adverbialization in the texts of periodicals.

Key words: publicistic text, conversion, substantivation, adverbialization, adjectivation, pro-officialization, verbalization.

Стаття надійшла до редколегії 06.09.2017

СИНОНІМІЯ В ПОЛЬСЬКІЙ ЕКОЛОГІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті узагальнено теоретичні позиції щодо суті явища синонімії та її функцій у термінологічних системах. Проаналізовано терміни-синоніми екологічної термінології сучасної польської мови, зазначено причини їх утворення та особливості функціонування. Доведено, що виникнення синонімії в термінології зумовлене екстралінгвальними та лінгвальними чинниками.

Ключові слова: термінологія, терміносистема, синонімія, термінологічні синонімічні об'єднання, екологічні терміни.

Постановка наукової проблеми та її значення. Кінець ХХ – початок ХХІ ст. відзначений потужним розвитком термінологічних досліджень у польській лінгвістиці. У цей період з'явилася низка наукових праць, присвячених вивченню різних галузевих терміносистем польської мови, зокрема, астрономічну термінологію описала Я. Ванякова [16], музичну – М. Гринкевич [10], юридичну – Е. Хоринь [11], поліграфічну – М. Бугайські [7]. Проблеми синонімії в термінології вивчали такі польські лінгвісти, як С. Гайда [9], А. Марковські [8], А. Цегела [8], С. Скорупка [15]. У східнослов'янському термінознавстві кращими зразками опрацювання цієї проблеми є дослідження В. Даниленко [1], Д. Лотте [2], Т. Панько [3], Л. Симоненко [4] та ін. Водночас лексико-семантична специфіка польської екологічної терміносистеми практично не перебувала в полі науковців, що зумовлює на сьогодні актуальність і новизну проведення такого дослідження.

Об'єкт дослідження – екологічна термінологія сучасної польської мови, а предмет – синоніми в польській екологічній терміносистемі. Матеріалом є близько 2000 польських терміноодиниць екології.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Специфіку синонімії в галузевих терміносистемах у польському термінознавстві розглядають відомі польські лінгвісти регулярно, хоч висновки про доцільність уживання синонімічних термінів у літературній мові бувають неоднозначними. Наприклад, Д. Осташевська зазначає, що, незважаючи на значні досягнення у дослідженні проблеми синонімії в сучасній лінгвістиці, немає єдиного загальноновизнаного визначення і розуміння цього явища. Синоніми кваліфікують як слова з тотожним значенням, і як слова, близькі за значенням. Абсолютні синоніми повинні мати ідентичний семний склад та бути повністю взаємозамінюваними в контексті [13, с. 71].

М. Бонк зауважує, що синонімічні відношення в будь-якій терміносистемі – це відношення значень, виражених різними термінами, які передають найважливіші ознаки одного поняття і мають семантичний

інваріант. Семантичну спільність термінів можна виявити шляхом компонентного аналізу їхніх структур, які закріплені в дефініції [5].

Варто відзначити, що суперечливим залишається питання критеріїв виділення термінів-синонімів. У науковій лінгвополоністиці переважає думка, за якою дослідники диференціюють синоніми на основі семантичної спільності, тобто основою їх виділення є семантичний критерій, за яким синоніми повинні мати спільні семи або сему. Інший популярний у лексикології критерій виокремлення синонімів полягає в можливості взаємозаміни термінів у певних контекстах, хоча більшість сучасних польських мовознавців (А. Марковські, А. Цегела [8], Д. Здункевич-Єдинак [17]), які дотримуються такого погляду, вважають цей критерій допоміжним.

Мета наукової розвідки – з'ясувати закономірності й особливості синонімічних відношень у сучасній польській екологічній терміносистемі, що має велике значення для виявлення законів семантичного розвитку термінології як складника лексичної системи мови.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. На нашу думку, найоптимальнішим є семантичний критерій виділення синонімів. Його застосування дозволило нам виявити синонімічні відношення серед екологічних термінів при компонентному аналізі структур, а також за допомогою зіставлення визначень у словниках.

Вважаємо, що наявність синонімії в екологічній терміносистемі викликана відповідними чинниками, серед яких чи не найважливішим є той факт, що виникла вона внаслідок безперервного розвитку науки про охорону довкілля. На нашу думку, подальше впорядкування екологічних терміноодиниць і виділення серед них синонімічних відповідників підтверджує, що екологічна термінологія – важливий складник мови, її підсистема, та й розвивається вона за тими ж самими законами, що й словниковий склад мови. Проте термінологія встановлює додаткові вимоги до термінів і визначень понять відповідно до міжнародних правил, зокрема щодо однозначного розуміння термінів і текстів. Так, у польській екологічній терміносистемі в процесі її формування виникла низка найменувань як власне польських (*cząsteczka – drobina, gleba rdzawa – bielica, krwinki – ciła krwi* і под.), так і запозичених (*anaerobionty – anaeroby, florystyka – flora, epineuston – neuston* тощо). Це призвело до кількісного збільшення галузевих термінів. Беручи до уваги твердження, що однією з характеристик термінів є однозначність, їх активне використання у наукових текстах переконує в необхідності паралельного використання синонімічних назв:

а) для наукового означення поняття і тлумачення назв терміна (особливо чужомовного походження);

б) для найточнішого висловлення думки, особливо коли межа між поняттями нечітко окреслена;

в) для уникнення повторів того самого слова чи словосполуки.

Поділяємо думку польського лінгвіста Г. Ойцевіча, який вважає, що синонімія як один з виявів синтезу лексичних значень ґрунтується, з одного боку, на основі прямих значень слів, поширених у різних регіонах, та запозичень, а з іншого – на полісемізації слів. Учений наголошує, що в науковій літературі розрізняють синоніми за денотатом (певним ім'ям) і сигніфікатом (знаком). Перший різновид синонімів виражає різні поняття про той самий предмет, а другий – одне поняття про різні предмети [12, с. 350].

Під час опису термінологічних синонімів ми виходили не так з питомої ваги, що за статистичними підрахунками припадає на частку синонімів, як із того, яка семантична вага термінологічних синонімів, яке їхнє місце в цій системі, їхнє функційне навантаження. Критерієм синонімічності вважаємо насамперед збіг обсягів значень терміна, а також можливість використання його для номінації всіх предметів, що становлять обсяг значень терміна. Із застосуванням такого підходу аналіз польської екологічної термінології, зроблений згідно з традиційною класифікацією, уможливив виділити такі синонімічні відношення:

1. Відношення семантичної тотожності, за яких терміни мають повний збіг за значенням і вживанням. Наприклад: *amorficyne – bezpostaciowe, anaeroby – beztlenowce, nasłonecznienie – insolacja, hydroterapia – wodolecznictwo, hydratacja – uwodnienie gleba rdzawa – bielica, gaz świetlny – gaz miejski, florystyka – flora, areał – zasięg, komobiologia – ekzobiologia, mikroorganizmy – drobnoustroje, inwazja – zakażenie* та ін. Синоніми цього типу (семантичної тотожності) в польській екологічній терміносистемі посідають значне місце. Для них характерна повна однозначність, що вказує на їх власне значення та денотативну спрямованість. Вони конкретні, інформативні, стилістично нейтральні, легко піддаються уніфікації, стандартизації, тобто задовольняють вимоги, які традиційно висувають до термінів.

2. Відношення семантичної близькості (традиційно відносні синоніми), за яких семантична подібність не поширюється на всі значення. У польській екологічній терміносистемі досить широко вживані слова, які лише в контексті вступають у відношення семантичної близькості, подібності, тотожності. Термінологічні синоніми цього типу не мають тотожної термінованості, їхня денотативна спрямованість широка й визначається лише через контекст, семантичну дистрибуцію, що відбивається також і на їхньому функціонуванні в терміносистемі. Так, між термінами *środowisko i otoczenie środowiskowe* можуть виникати відношення семантичної близькості, але лише за певних умов, за наявності відповідного семантичного оточення.

Уніфікація термінологічних систем вимагає відбору такого терміна, який найбільше відповідає позначуваному поняттю. Причини виникнення синонімії в польській екологічній термінології обґрунтовуються

насамперед паралельним використанням власне польських та іншомовних термінів, підбором одночасно кількох відповідників до запозиченого з іншої мови терміна, збереженням застарілих назв реалій, функціонуванням місцевих назв тощо. За нашими спостереженнями, у польській екологічній терміносистемі можна виділили такі групи термінів-синонімів за походженням:

1) власне польські терміни: *rozproszenie – rozszczenie, środki lecznicze – leki, środowisko ekologiczne – siedlisko, środowisko – otoczenie środowiskowe, łańcuch troficzny – łańcuch pokarmowy* тощо;

2) терміни-запозичення: *recykling – utylizacja, florystyka – flora, mezobentos – bentos, negaton – negatron, makroplankton – plankton, ekoklimat – bioklimat* та ін.;

Відомо, що синоніми в термінології – це терміни, що належать до того ж самого денотата, але мають відмінності в поняттєвому плані, їх розрізняють за будовою (прості слова, композити, словосполучення), етимологією (власне польські, запозичені), семантичними особливостями елементів, ступенем новизни (застарілі слова), сферою вжитку та поширеністю (літературні, діалектні).

У польському термінознавстві, досліджуючи різні модифікації синонімічних пар, активно використовують принципи класифікації Я. Ванякової [16].

У досліджуваній екологічній терміносистемі виділяємо такі групи:

1. Лексичні синоніми – терміни-слова, співвідносні за значенням: *rozproszenie – rozszczenie, fityoterapia – ziołolecznictwo, fizjocenoza – krajobraz, filtrat – przesącz, ferma – farma, epiderma – naskórek, etiolacja – wypłonienie, elastyczność – sprężystość, eksplozja – wybuch, busola – kompas* тощо.

2. Словотвірні синоніми, які диференціюють характеристику позначуваного ними поняття (процесу) щодо тривалості та різняться афіксами, хоч називають одне чи тотожні поняття: *florystyka – flora, fagi – bakteriofagi, epineuston – nuston, etylen – eten, lut – lutowie, mezobentos – bentos, makroplankton – plankton* тощо. Такі синоніми різняться префіксами, наявністю (відсутністю) суфіксів, способами написання, але поняття, які вони означають, є сталими.

3. Морфолого-синтаксичні синоніми, що утворені внаслідок різних скорочень: *ATP – adenylozotryfosforan, DSZP – dopuszczalne stężenie zanieczyszczeń powietrza, PIOS – Państwowa Inspekcja Ochrony Środowiska, IOS – Inspekcja Ochrony Środowiska, PMŚ – Państwowy Monitoring Środowiska, GIOŚ – Główny Inspektorat Ochrony Środowiska* та ін.

Деякі учені вважають, що є ще один структурний тип термінів – символослова. Це особливий комбінований структурний тип термінологічної номінації, у склад якої поряд із мовними знаками входять символи (літери, цифри, графічні знаки...) [1, с. 37]. Такі види позначень економні та зручні у використанні, що й підтверджують польські терміни

на зразок *α-cząstka*, *β-cząstka* та ін. Польська екологічна термінологія широко застосовує несловесні форми. В аналізованій терміносистемі це явище повністю вмотивоване і відповідає природі терміна. Наприклад, доречне відображення понять символами-дублетами (літерами різних алфавітів, цифрами, знаками: *V = S/t*; *etan – C2H2*; *etylen – C2H4*, *dżul – J*, *chlor – Cl*, *сyna – Sn*, *decybel – dB*, *licba masowa – A*, *liczba atomowa – Z*).

За частиномовним вираженням розглядаємо іменникові синонімічні терміни-слова (*anaeronionty – anaeroby – beztlrnowce*, *cukromierz – sacharyometr*, *czujnik – przetwornik*, *dehydratacja – odwadnianie*, *krzyżowanie – hybrydyzacja*, *nasłonecznienie – insolacja*) та прикметникові (*labilny – chwiejny – niestały*, *drobnoustrojowy – mikroorganiczny*). Складені термінологічні номінації за термінотвірними моделями – це атрибутивні словосполучення (*katastrofa ekologiczna – ekokatastrofa*, *strefy zbiorników wodnych – abisal*, *anomalia grawimetryczna – anomalia siły ciężkości*).

Варто вказати також, що терміни-синоніми можуть відрізнятися кількістю структурних компонентів. Виявлено, що 76% аналізованих польських екологічних синонімів одно- та двокомпонентні (*aneroid – barometr*, *bakteriofagi – fagi*, *cypel – przylądek*, *muł – szlam*, *lepkość – tarcie*, *fizjocenoza – krajobraz*, *czynniki biotyczne – czynniki biologiczne*, *łańcuch troficzny – łańcuch pokarmowy*, *nadfiolet – promienie nadfioletowe*), зрідка натрапляємо на трикомпонентні (*strefy zbiorników wodnych – abisal*, *anomalia grawimetryczna – anomalia siły ciężkości*, *hypolimnion – stratyfikacja cieplna jeziora*).

Висновки дослідження. Отже, констатуємо наявність у польській екологічній терміносистемі синонімічних відношень, які підтверджують можливість різними способами передати одне й те саме або подібне значення, ми зробили спробу проаналізувати специфіку цих відношень у межах однієї галузевої терміносистеми. Хоча синонімію в термінології переважно вважають негативним явищем, проведене дослідження доводить, що в польській екологічній терміносистемі вона поширена і, на нашу думку, не суперечить загальним закономірностям розвитку словникового складу польської літературної мови.

Список використаної літератури

1. Даниленко В. П. Русская терминология: опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
2. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии / Д. С. Лотте. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 158 с.
3. Панько Т. І. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
4. Симоненко Л. О. Українська наукова термінологія: стан та перспективи розвитку / Л. О. Симоненко // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К., 2001 – Вип. IV – С. 3–8.
5. Bąk M. Powstanie i rozwój polskiej terminologii nauk ścisłych / M. Bąk. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1984. – 187 s.

6. Bryła H. Leksykon ekologii i ochrony środowiska / H. Bryła. – Gdańsk : Tempus, 2002. – 304 s.
7. Bugajski M. Polska terminologia poligraficzna: studium semantyczne na wybranych działach / M. Bugajski. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1977. – 117 s.
8. Cegieła A. Synonimia w odmianach środowiskowych i słownictwie współnoodmianowym współczesnej polszczyzny / A. Cegieła, A. Markowski // Poradnik Językowy. – 1986. – z. 6. – S. 381–387.
9. Gajda S. Rozwój polskiej terminologii górniczej / S. Gajda. – Opole : WSP, 1976. – 157 s.
10. Gryniewicz M. Stan i potrzeby badań nad polskim słownictwem muzycznym / M. Gryniewicz // Język. Teoria – Dydaktyka. Materiały IX Konferencji Młodych Językoznawców-Dydaktyków. – Kielce : Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, 1990. – S. 187–189.
11. Horyń E. Kilka terminów prawnych z Ksiąg sądowych wiejskich klucza jazowskiego (1663–1808) / E. Horyń // Język Polski. – 2004. – z. 3. – S. 184–192.
12. Ojcewicz G. Synonimika leksykalna a parafrastyka (refleksje o propozycjach terminologicznych Eugeniusza Grodzińskiego) / G. Ojcewicz // Slavia Orientalis. – 1985. – № 34. – S. 349–354.
13. Ostaszewska D. Wariantywność oznaczeń jako wskaźnik wczesnego stadium kształtowania się polskiej terminologii botanicznej / D. Ostaszewska // Studia historycznojęzykowe. Prace Językoznawcze. – 1996. – № 24. – S. 71–78.
14. Pajewska E. Słownictwo tematyczne związane z lasem w kontekście badań nad językami specjalistycznymi E. Pajewska. – Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2003. – 284 s.
15. Skorupka S. Zagadnienia wariantu frazeologicznego / S. Skorupka // Prace Filologiczne. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986. – № 33. – S. 149–153.
16. Waniakowa J. Polska naukowa terminologia astronomiczna / J. Waniakowa. – Kraków : Wydawnictwo IJP PAN, 2003. – 211 s.
17. Zdunkiewicz-Jedynak D. Wykłady ze stylistyki / D. Zdunkiewicz-Jedynak. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008. – 218 s.

Касянчук Наталия. Синонимия в польской экологической терминологии. В статье рассмотрено явление синонимии в польской экологической терминологии. Обобщены теоретические позиции польских и восточнославянских лингвистов по сути явления синонимии в терминологических системах, а также преимущества и негативные последствия ее применения.

Определены основные типы экологических терминологических синонимов. Проанализировано около 2000 единиц данной терминосистемы с точки зрения количества терминов в синонимическом ряду, их происхождения, структуры терминов, входящих в синонимические ряды.

Доказано, что появление синонимии в польской экологической терминологии обусловлено экстралингвальными и собственно лингвальными факторами.

Ключевые слова: терминология, терминосистема, синонимия, терминологические синонимичные объединения, экологические термины.

Kasianchuk Nataliia. Synonymous Terms in the Polish Ecological Terminology. This article highlights the phenomenon of term synonymy in the Polish ecological terminology. The author generalizes theoretical approaches of the Polish and Eastern-Slavic linguists to the interpretation of the synonymy in the terminological systems and argues the benefits and negative consequences of their use. The study has identified the principal types of the ecological terminological synonyms. More than 2,000 of Polish ecological synonymous

terms have been extracted from a standard dictionary and analyzed from the standpoint of the number of synonyms in the synonymic row, the structure of every synonym in the row, their etymology and appropriateness. The semantic approach is defined as the main approach in describing synonyms in the Polish ecological terminology. In terms of the semantic relationships the author classifies them into two groups: terms equal both in meaning and functions and terms equal only in the specific context; according to their origin the synonyms are grouped into genuine Polish terms and borrowed units. Polish ecological terminology contains many Latin and English terms. In accordance with Waniakowa's classification the term synonyms can be classified into lexical, morphological and syntactic synonymous terms (76% of them are not multi-component terms). The key findings of this study provide basis to conclude that a systemic analysis of synonymous terms used to label ecological units allows structuring the concept field, specifying the professional study terminology and providing context appropriateness of the term.

Key words: terminology, synonyms, ecological terms, synonymous terms, semantic approach.

Стаття надійшла до редколегії 09.10.2017

АФІКСАЛЬНЕ СЛОВОТВОРЕННЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ НЕОЛЕКСИКИ

У статті на матеріалі інтернет-видань за 2012–2017 рр. проаналізовано суспільно-політичні неологізми, утворені за допомогою афіксації. Розглянуто й охарактеризовано продуктивні префіксальні й суфіксальні форманти, які активно функціонують упродовж досліджуваного періоду. Виявлено неоформанти і зміни в семантиці окремих префіксів, зумовлені впливом суспільно-політичних реалій.

Ключові слова: суспільно-політична лексика, неолексика, неологізм, афіксальне словотворення, неоформант.

Постановка наукової проблеми та її значення. У динамічному та перенасиченому інформацією сучасному світі уникнути інновацій неможливо. Мова реагує на них миттєво, максимально використовуючи внутрішні словотвірні ресурси або залучаючи іншомовні одиниці. Тому у зв'язку з активним соціальним та політичним життям України впродовж останніх років спостерігаємо інтенсивне оновлення суспільно-політичної лексики. Революція гідності, війна, громадянська свідомість та увага до діяльності влади – усе це «з педантичною точністю фіксує мова своїм лексико-семантичним, фразеологічним, словотвірним, граматичним корпусом» [6, с. 591].

Афіксальний спосіб разом із безафіксним, абрєвіацією, конверсією, осново- та словоскладанням належить до найпродуктивнішого в українському словотворенні способу – морфологічного [9, с. 636]. Розгляд суспільно-політичної лексики крізь призму деривації дає змогу поглибити розуміння загальнономовних словотвірних трендів.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Словотвірний аспект неолексики був об'єктом лінгвістичних розвідок К. Городенської, Н. Клименко, Є. Карпіловської, О. Стишова, Л. Кислюк та ін. Лексико-словотвірним інноваціям суспільно-політичного назовництва присвячено дисертаційну роботу С. Лук'яненка (2009 р.). Деякі нові суспільно-політичні одиниці зафіксовано у словниках «Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики» [1] та «Лексико-словотвірні інновації. 2012–2013» [5], але окремі дослідження, які б докладно висвітлили роль афіксального словотворення у розвитку суспільно-політичної неолексики другого десятиліття ХХІ століття, відсутні.

Мета статті – проаналізувати суспільно-політичні неологізми української мови, утворені способом афіксації протягом 2012–2017 рр. Для цього виконано такі завдання: 1) зафіксовано нові суспільно-політичні лексеми в мові українських інтернет-видань; 2) визначено продуктивні

словотвірні форманти; 3) проаналізовано семантичні зміни афіксів у межах суспільно-політичних одиниць. Джерельною базою розвідки слугували публікації інтернет-видань «Українська правда», «Тиждень», «Експрес» та ін. за досліджуваний період.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Афіксальне словотворення охоплює префіксальний, суфіксальний, конфіксальний (префіксально-суфіксальний) і флексійний способи [9, с. 28]. **Префіксальний спосіб** – це творення неологізмів шляхом додавання до твірної основи префікса. Порівняно з розвитком суспільно-політичної лексики на попередніх етапах [4; 7] у 2012–2017 рр. кількість префіксальних неологізмів суттєво зростає.

Префікс *не-* позбавлений оцінного компонента і виражає заперечення ознаки, названої твірною основою: *недержавний, нелюстрований, ненасильницький, некупований, непартійний, непублічний, неурядовий*. Нейтральність новотворів сприяє їх проникненню в термінологію суспільних наук, наприклад, *неурядова організація, ненасильницький спротив*.

Натомість префікс *анти-* зі значенням неприйняття, спротиву містить оцінну сему. Він продуктивний у творенні іменників та прикметників, які належать до тематичної групи «Ідеологія» або синтагматично з ними пов'язані: *антиглобаліст, антикомсомолец, антикорупція, Антимайдан, антицінності; антидискримінаційний, антиолігархічний, антиросійський, антисистемний, антитерористичний, антитруханівський, антиукраїнський, антиурядовий*.

Антонімічний попередньому префікс з позитивним ставленням до певного явища – *про-*: *провладний, проєвропейський, прокомуністичний, проросійський, проукраїнський*.

Активно функціонує пара префіксів *до-* і *пост-* у темпоральному значенні. Такі новотвори одразу формують антонімічні зв'язки (*домайданівський – постмайданівський, домайданний – постмайданний, довиборчий – поствиборчий*) або залишаються без парадигми (*пострадянський*). Обидва префікси мають омонімічні значення: *до-* приєднується до дієслівних основ та означає повторення, посилення дії: *докапіталізувати*. В українську літературну мову з англійської увійшло нове значення форманта *пост-*: «період чи явище, коли поняття, позначуване твірною основою, втрачає свою сутність, ознаки, актуальність» (*постдемократія, постімперіалізм, постполітика, постправа*).

Продуктивним упродовж досліджуваного періоду був префіксоїд *євро-*: *єврозона, євроінтегратор, євроінтеграція, Євромайдан, єврооптиміст, євроскептик, євроскептицизм*. Велика кількість похідних дозволяє визначити його як неоформант. «Якщо за допомогою певного виокремлюваного структурного компонента починають створювати слова в системі самої української мови, то така неоморфема стає неоформантом –

складником структури новотвору, похідного слова не лише з подільною основою, а й з формальною та семантичною мотивацією» [2, с. 16].

Окрім **євро-**, запозиченого з англійської раніше, у досліджуваному періоді відбулося аналогічне становлення неформанта **e-**. Він з'явився в мові інтернет-видань унаслідок калькування англійських лексем *e-mail, e-learning, e-service*, де означав *електронний* (напр., *e-mail* – електронна пошта). 2008 року Є. Карпіловська фіксує лише три одиниці, утворені в такий спосіб, і визначає неформант як аброоснову з базовим прикметником *електронний* [3, с. 154]. У 2012–2017 рр. через поширення інформаційних технологій процеси, пов'язані із суспільно-політичним життям, продовжують переходити у віртуальний формат, **e-** бере активну участь у словотворенні: *e-вибори, e-голосування, e-декларування, e-здоров'я (e-медицина), e-комерція, e-навчання, e-податки, e-тендер, e-урядування* тощо. Здебільшого у мові інтернет-ЗМІ вони функціонують паралельно із синонімічними словосполученнями зі словом *електронний*: *За його словами, законодавча норма про перевірку e-декларації протягом 90 днів була вилучена як нереалістична, і на даний момент членам агентства не потрібно терміново перевіряти всі декларації* (expres.ua, 12.11.2016); *Для участі в електронному голосуванні виборець повинен скористатися спеціальною ідентифікаційною картою (ID-картою), яка є документом, що посвідчує особу, нарівні з паспортом* (upian.ua, 26.09.2013). Однак деякі новотвори – *e-здоров'я, e-податки, e-декларант* не мають синонімічних словосполучень, а отже, **e-** з аброоснови перетворився у префіксод: *Генпрокуратура вперше передала до суду справу e-декларанта* (umoloda.kiev.ua, 08.02.2017).

Префікс **де-** зі значенням «позбавляти чогось, анулювати дію, названу мотивувальним дієсловом» чи «здійснювати дію, протилежну дії мотивувального слова» також часто входить до складу суспільно-політичних новотворів: *декомунізувати, деолігархізувати, деполітизувати, децентралізувати*. Вони стають основою для деривації віддієслівних іменників, що означають різні напрями державної політики. Виняток – зафіксований нами іменник *дегуманітаризація*, утворений від іменника *гуманітаризація*. Одиниця *дегуманітаризувати* потенційно можлива в системі української мови, але не зафіксована в мові інтернет-видань.

Менш численні новотвори з префіксами **псевдо-** і **квазі-**, що означають «несправжній», «фальшивий»: *псевдовибори, псевдожурналіст, псевдореферендум, квазідержава, квазіполітичний*. Поодинокі приклади неолексем із префіксами **віп-**, **гіпер-**, **топ-**, **супер-**, які демонструють вищий ступінь вираження ознаки чи дії: *ВІП-агітатор, гіпергероїзація, топ-активіст, супербанк, супердержбанк*.

Одиничні суспільно-політичні лексеми утворені за допомогою префіксів **мікро-** (*мікрокредитування*), **онлайн-** (*онлайн-петиція*), **пере-** (*переорієнтувати*), **пра-** (*пратітушки*) та **ре-** (*реінвестиція*).

Як бачимо, значна частина продуктивних префіксів у суспільно-політичній неолексиці походить з інших мов. Л. Струганець серед факторів запозичень інтернаціональних лексем і афіксів називає ріст знань мов у сучасному світі, розвиток політичних, економічних і культурних зв'язків між державами [8, с. 308]. Натомість поповнення суспільно-політичної лексики суфіксальним способом переважно відбувається за допомогою питомо українських формантів.

Суфіксальний спосіб – це творення нових суспільно-політичних лексичних одиниць за допомогою суфіксів. Суфіксація часто призводить до зміни частиномовної належності слова, внаслідок чого виникають нові іменники, прикметники, дієслова та прислівники.

Найбільша кількість суспільно-політичних суфіксальних дериватів – **іменники**. Серед суфіксів, що утворюють **назви осіб**, абсолютні лідери продуктивності – форманти **-ець** та **-івець**, їх похідні характеризують людину за партійною належністю: *ляшківець, опоблоківець, порошенківець, тимошенківець, ударівець*; участю в певних протестних акціях: *автомайданівець, майданівець*; місцем роботи: *беркутівець, омонівець*; за особливостями ідеології, світогляду: *бандерівець*, за поведінковими рисами: *самовисуванець*.

Агентивний характер має суфікс **-ник**, за допомогою якого утворені суспільно-політичні одиниці *мітингувальник, переговорник/переговорник*.

Традиційні для суспільно-політичних одиниць ідеологічного спрямування суфікси на позначення певних світоглядних концепцій **-изм/-ізм** та їх послідовників **-ист/-іст** утворили невелику кількість неологізмів: *рашист, рашизм, мультикультуралізм, путінізм*. На нашу думку, це зумовлено відносною нейтральністю афіксів, які для експресивності отриманих одиниць повинні приєднуватися до стилістично забарвлених основ.

У мові інтернет-видань функціонують оцінні номінації прихильників чи противників певного світогляду, утворені формантами **-філ**: *елизаветофіл, зрадофіл, путінофіл* та **-фоб**: *ісламофоб, українофоб*.

Суспільно-політичну лексику не оминула тенденція до інтелектуалізації української літературної мови, на якій наголошують автори монографії «Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі» [2, с. 3]. Така тенденція виявляється у збільшенні числа дериватів – **абстрактних іменників**. Наприклад, до формантів, що приєднуються до іменникових основ, належать: **-ств(о)** (від назви особи – зі значенням 'діяльність цієї особи'): *зрадофільство, казнокрадство, кнопкодавство, мерство, тролерство*; **-фобі(я)**: *бандерофобія, українофобія*; **-краті(я)**: *путінократія*; **-ин(а)**: «кісельовщина».

Зафіксовано іменники, утворені шляхом додавання суфікса **-ість** до прикметникових основ: *елітарність, європейськість, непублічність*.

Абстрактні віддієслівні іменники із суспільно-політичною семантикою утворено за допомогою двох продуктивних формантів: **-аці(я)**: *декомунізація*,

децентралізація, легітимізація, популяризація, реструктуризація, шустеризація; **-нн(я)**: агресування, адміністрування, санкціонування, тітушкування.

Окремі суспільно-політичні неолексеми утворені нетиповими для цієї частини словникового складу формантами: **-н(я)** (зі значенням збірності): *тітушня*; **-ик** (демінутивний, у такому контексті виражає зневагу): *фашик*; **-к(а)** (назва правопису – порівн. *кулішівка, драгоманівка*, іронічний контекст): *азірівка*.

Деривація зафіксованих **прикметникових** одиниць суспільно-політичної лексики відбувається за допомогою низки суфіксів: **-ськ(ий)** – *вишиватницький, грантоїдський, ісламофобський*; **-ійн(ий)** – *дерегуляційний, санкційний*; **-ичн(ий)** – *аферистичний, єврооптимістичний, технократичний*; **-н(ий)** – *шароварний*; **-ов(ий)** – *фейковий*.

Дієслівні неологізми у сфері суспільно-політичного життя нечисленні. Вони утворені продуктивними суфіксами **-ува(ти)**: *легітимізувати, тітушкувати, фашизувати*; **-и(ти)**: *волонтерити*; а також поєднанням суфікса із постфіксом **-ува(ти)ся**: *тушкуватися*.

Зафіксовано один неологізм-**прислівник**, утворений додаванням суфікса **-и**: *антипутінськи*.

Малопродуктивним у деривації суспільно-політичної лексики є **префіксально-суфіксальний** спосіб – за допомогою префікса і суфікса (біморфема). У масиві аналізованих неологізмів він представлений лексемою *привладний*.

Слів, утворених за допомогою **флексивного** способу, в інтернет-виданнях 2012–2017 рр. не виявлено.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, в інтернет-виданнях за 2012–2017 рр. зафіксовано значну кількість суспільно-політичних неолексем, утворених за допомогою афіксів. Найпродуктивнішим способом афіксального словотворення є префіксальний, проте суфіксальний помітно випереджає його за різноманітністю формантів. Найбільше похідних слів суспільно-політичної тематики утворено за допомогою формантів *не-, анти-, про-, до-, пост-, євро-, де-, псевдо-, квазі-*. Зафіксовано новий для системи української літературної мови префіксоїд *e-* та нове значення префікса *пост-*. Поодинокі випадки неолексем із префіксами *він-, гіпер-, топ-, супер-, мікро-, онлайн-, пере-, ре-, пра-*. Суфіксальні форманти у суспільно-політичній лексиці слугують для деривації номінацій осіб за поглядами або роллю в житті соціуму (*-ець, -івець, -ник, -ист/-іст, -філ, -фоб*), абстрактних назв політичних та світоглядних концепцій (*-изм/-ізм, -ств(о), -фобі(я)*), явищ та процесів суспільного життя (*-краті(я), -ин(а) -ість, -аці(я), -нн(я)*). Окрім цього, суфікси слугують творенню прикметників (*-ськ(ий), -ійн(ий), -ичн(ий), -н(ий), -ов(ий)*), дієслів (*-ува(ти), -и(ти), -ува(ти)ся*) та прислівників (*-и*). Щодо подальших досліджень, то висвітлення заслуговує структурний аналіз нових складних і складноскорочених слів, а також

продуктів безафіксного словотворення, які поповнили суспільно-політичну лексику української мови.

Список використаної літератури

1. Активні ресурси сучасної української номінації: ідеографічний словник нової лексики / Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко та ін.; [відп. ред. Є. А. Карпіловська]. – К. : ТОВ «КММ», 2013. – 416 с.
2. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К. : ВД Дмитра Бураго, 2008. – 336 с.
3. Карпіловська Є. А. Вплив інновацій на стабільність мовної системи: Регулятори системної рівноваги / Є. А. Карпіловська // Мовознавство. – 2008. – № 2/3. – С. 148–158.
4. Лук'яненко С. С. Лексико-словотвірні інновації в українському соціально-політичному назовництві : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / С. С. Лук'яненко. – Х., 2009. – 18 с.
5. Нелюба А. М. Лексико-словотвірні інновації. 2012–2013 : словник / А. М. Нелюба, Є. О. Редько; [заг. ред. А. М. Нелюби]. – Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2014. – 172 с.
6. Степаненко М. І. Політичне сьогодення української мови: актуальний перефразистикон : монографія / М. І. Степаненко. – Харків : Видавець Іванеченко І. С., 2017. – 616 с.
7. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О. А. Стишов. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 388 с.
8. Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття / Л. В. Струганець. – Тернопіль : Астон, 2002. – 352 с.
9. Українська мова : Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана», 2004. – 824 с.

Костюк Юлія. Аффиксальное словообразование общественно-политической неолексики. Стаття посвящена аналізу общественно-политических неологизмов современного украинского языка, образованных с помощью аффиксации, на материале публикаций интернет-изданий 2012–2017 гг. Среди аффиксальных способов деривации преобладали приставочный и суффиксальный, поэтому рассмотрены и охарактеризованы форманты, активно функционирующие в течение исследуемого периода. Зафиксировано, что, несмотря на количественное доминирование общественно-политических неологизмов, образованных с помощью приставок, суффиксы более разнообразны, кроме того среди них больше исконно украинских морфем. Также с помощью структурно-семантического анализа обнаружен новый для системы украинского языка префиксоид *e-* и новое значение приставки *post-*, обусловленные влиянием общественно-политических реалий.

Ключевые слова: общественно-политическая лексика, неолексика, неологизм, аффиксальное словообразования, неформант.

Kostiuk Yuliia. The Socio-Political Neo-Lexemes: Affixal Word-Formation Model. The article analyzes derivational peculiarities of the socio-political neologisms in the modern Ukrainian language, which have been identified in the publications of the internet-media since 2012. The emphasis is laid on prefixation and suffixation which are the most productive ways of the affixal derivation in this stratum of the lexicon. The importance is placed on the affixes which are actively used in the formation of the Ukrainian neologisms. The revealed examples

are examined and described. Despite the quantitative predomination of the new socio-political units formed with the help of prefixes, the suffixation represents more diverse complex. Most of the suffixes are primordially of Ukrainian origin, whereas a lot of prefixes are of international origin. The conducted structural and semantic analysis allowed identifying a new prefix e- and new meaning of the prefix post-, whose development has been influenced by the social and political reality.

Key words: socio-political vocabulary, neologism, derivation, affix, the Ukrainian language.

Стаття надійшла до редколегії 12.10.2017

СИНТАКСИЧНІ АНОРМАТИВИ В МОЛОДІЖНОМУ МОВЛЕННІ (НА МАТЕРІАЛІ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ)

У статті систематизовано різнотипні синтаксичні аномативи у складнопідрядному елементарному та багатоконпонентному реченні, дібрані з усного й писемного мовлення студентів і старшокласників, запропоновано варіанти нормативних висловлювань.

Ключові слова: мовна норма, мовна помилка (анорматив), синтаксична норма, синтаксична помилка, складнопідрядне елементарне й неелементарне речення.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сьогодні зростає увага до культури усного та писемного мовлення. Стає престижно розмовляти українською, приходить розуміння, що добре знання мови – важливий елемент професіограми людей різних спеціальностей незалежно від віку й посади. Повагу й довіру до співрозмовника формують грамотне конструювання мовлення, точне вживання слів, дикція і сила звучання тощо.

Аналіз досліджень проблеми. Мовна норма була предметом дослідження таких відомих мовознавців, як О. Синявський («Норми української літературної мови», 1941), М. Сулима («Проблеми літературної норми в українській мові», 1928), П. Дудик («Синтаксис сучасного українського літературного мовлення», 1973). Про граматичні норми йдеться у працях О. Курило «Уваги до сучасної української літературної мови» (2008), М. Гладкого «Наша газетна мова» (1928), С. Смерчинського «Нариси з української синтакси у зв'язку з фразеологією та стилістикою» (1932), М. Пилинського «Мовна норма і стиль» (1976), С. Єрмоленко «Літературна норма і мовна практика» (2013), Т. Коць «Літературна норма в прескрипціях кінця ХІХ – початку ХХ ст. і мовна практика» (2014) та ін. [2].

Серед теоретичних студій аналітизмом і знанням досліджуваного предмета відзначаються праці І. Вихованця, «Грамматика української мови. Синтаксис» (1993), Н. Гуйванюк «Синтаксис української мови: Проблемні питання» (1994), А. Загнітка «Теоретична грамматика української мови: Синтаксис» (2001), М. Мірченка «Сучасна українська літературна мова: синтаксис» (2003), К. Городенської «Грамматичний словник української мови: сполучники» (2007), К. Шульжука «Синтаксис української мови» (2010) та ін. Упродовж останньої чверті минулого століття лінгводидактичний аспект проблеми помилок у мовленні намагалися розв'язувати українські й зарубіжні лінгводидакти В. Мельничайко («Лінгвістичний аналіз художнього тексту: завдання і методи», 1997), М. Пентилюк («Мовленнєві помилки та принципи їх класифікації», 2003), С. Цейтлін («Речевые ошибки и их предупреждение», 1997) та ін.

Журналістські помилки ґрунтовно вивчають Т. Бондаренко [1], А. Яворський [4]. Дослідники зробили спроби системного опису феномена помилки, простежили типологічні ознаки ненормативних одиниць, з'ясували причини і критерії виникнення помилок кожного типу, їхню частотність.

На думку вчених, мовна норма – категорія історична: будучи певною мірою стійкою, стабільною, що забезпечує її функціонування, норма водночас зазнає змін. Найбільш стабільною в українській мові є синтаксична норма, оскільки динамічні процеси, як правило, відбуваються не в самому наборі синтаксичних засобів, а в способі й частотності їх уживання. Синтаксична норма визначає поєднання та порядок слів у реченні й регулює мовні механізми, які забезпечують цілісність усієї мовної системи.

Порушення правил граматики призводить до виникнення помилок (анормативів), зумовлених як лінгвальними, так і позалінгвальними факторами. Причиною-домінантою породження анормативів є незнання відповідної норми [1].

Однак вивчення синтаксичних помилок попри численну бібліографію залишається відкритим і невичерпаним. Це одне з актуальних завдань сучасної лінгвістики, зумовлене складністю мовної ситуації, яка виникла в нашій державі, його недостатнім висвітленням у науково-методичній літературі. Останнім часом спостерігаємо байдуже ставлення молоді до свого мовлення, особливо в соціальних мережах. Не завжди слугує взірцем і мовлення працівників ЗМІ, державних службовців, політиків тощо.

Важливе місце в побудові усних і письмових висловлювань посідають складнопідрядні речення – одне з найпізніших і найскладніших структурно-семантичних мовних утворень.

Мета статті – виявлення, систематизація і редагування помилок у структурі елементарного та неелементарного складнопідрядного речення. Деформований мовний матеріал дібраний з усного мовлення рівненських студентів нефілологічних спеціальностей, учнів-старшокласників і різнотипних письмових робіт, передбачених навчальними програмами.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Важливим елементом будови складнопідрядних речень є місце підрядної частини стосовно головної. В одних випадках підрядні компоненти можуть стояти як після головного, усередині, так і перед ним. При цьому їхнє значення не змінюється, лише актуалізується залежно від позиції. В інших складних реченнях підрядні компоненти завжди стоять після слова в головній частині, від якого залежать, або після всієї головної частини.

Численними в молодіжному мовленні є анормативи, пов'язані з неправильною побудовою складнопідрядних речень із підрядними означальними, зокрема присубстантивно-означальними. Згідно з

нормою у таких реченнях підрядне «ніколи не може стояти в препозиції до головного: воно завжди перебуває або після нього, або розриває його після означуваного іменника» [3, с. 267]. Якщо перша вимога (постпозиція підрядного) здебільшого витримується, то контактність підрядного й опорного іменника постійно порушується. Наприклад, у реченні *Весна прийшла разом із теплом, що несла з собою квіти, спів птахів і незвичайну голубінь неба* підрядну частину доцільно розташувати саме всередині головної: *Весна, що несла з собою квіти, спів птахів і незвичайну голубінь неба, прийшла разом із теплом. Доріжка збігала до моря, обіч якої росло багато олеандрів. – Доріжка, обіч якої росло багато олеандрів, збігала до моря; Теплий дощик зволожив землю, якого так потребували посіви. – Теплий дощик, якого так потребували посіви, зволожив землю.*

До прикладів **порушень словоладу** (порядку слів) у головному компоненті можна віднести такі речення: *У кутку моєї кімнати стоїть шафа, і за яким я роблю уроки стіл. – У кутку моєї кімнати стоїть шафа і стіл, за яким я роблю уроки; На голосування ставимо пропозицію студдекана Михайлової, яку вже обговорили в академічних групах. – На голосування ставимо внесену студдеканом пропозицію, яка вже пройшла обговорення в академічних групах.*

«Зміщення» підрядного компонента спостерігаємо і в інших структурно-семантичних типах складнопідрядних речень – **з'ясувальних, обставинних**: У реченні *Що вона склала іспит, Олена повідомила батькам* помилковою є позиція підрядної з'ясувальної частини, тому нормативним видається варіант *Олена повідомила батькам, що вона склала іспит*. Інший приклад: *Верхівки яблунь стали ніби прозорими, де були сильні морози* підрядне обставинне місце має стояти усередині головного речення, тому головний компонент потрібно доповнити вказівним словом *там*; отже, правильним видається варіант *Там, де були сильні морози, верхівки яблунь стали ніби прозорими.*

Наведені нижче аномативи зі **зміщеною позицією підрядного** демонструють **нечіткість авторського задуму**: *Поетична книжка В. Сосюри «Осінні мелодії», у якій найповніше відобразилися осінні настрої поета, що бринить на найтоншій струні, – це пісня щирого й відданого серця.* Правильно (із можливими пунктуаційними варіантами): *Поетична книжка В. Сосюри «Осінні мелодії», пісня щирого і відданого серця, найповніше відображає осінні настрої, що бринять на найтоншій струні.* Інші випадки: *Молодята жили дуже добре, бо не зважали на дрібниці, як у раю. – Молодята жили дуже добре, як у раю, бо не зважали на дрібниці; Вам відкривається ще одна грань світу, що оточує нас, якщо будете фотографувати, малювати. – Якщо будете фотографувати, малювати, вам відкриється ще одна грань світу, який оточує нас.*

Неоднозначними видаються й такі речення: *Коли я прокинувся, то розбудив брата, бо спав у сусідній кімнаті.* У реченні вжитий причиновий сполучник *бо*, який не прогнозується змістом попереднього компонента,

принаймні без додаткових семантичних актуалізаторів. Одним із варіантів міг би бути такий: *Прокинувшись, я розбудив брата, який спав у сусідній кімнаті.* Зміст речення *Дмитро вискочив із хати, як вогонь охопив усе* вимагає заміни сполучника як сполучником коли, оскільки сполучний засіб як багатозначний: *Дмитро вискочив із хати, коли вогонь охопив усе* або ж: *Не встиг Дмитро вискочити з хати, як вогонь охопив усе.* У другому варіанті йдеться про т.зв. «передчас», тобто коли дія залежної частини відбувається раніше від дії головної [3, с. 283]. У реченні *Хлопець зацікавився, що написав брат* маємо випадок омонімії сполучника що і сполучного слова що. Двозначності можна було б уникнути за умови використання лексичного актуалізатора саме: *Хлопець зацікавився, що саме написав брат* або *Хлопець зацікавився, що написав саме брат.*

У наступних аномативах спостерігаємо вживання **сполучного засобу, що не відповідає смисловим відношенням між компонентами**: *За те що він жив за кріпацтва, він не здобув освіти.* У підрядній частині йдеться про причину явища, названого в головному реченні, а використаний для зв'язку компонентів цього складного речення деформований сполучний засіб *за те що* містить відтінок «відплати». Правильно: *Він не здобув освіти, через те що жив за кріпацтва.* Інші приклади: *Мати розважалась, як діти були голодні. – Мати розважалась, тим часом як діти голодували; Молитися потрібно не лише за себе, за батьків, друзів, знайомих, але також за тих, із якими у тебе склалася недружелюбні стосунки. – Молитися потрібно не лише за себе, за батьків, друзів, знайомих, а й за тих, із ким у тебе склалася не зовсім дружні стосунки.*

Ілюстрацією до порушеного **корелятивного зв'язку можуть бути такі речення**: *Де нащадки перестають шанувати своє минуле, тоді немає майбутнього. – Коли нащадки перестають шанувати своє минуле, тоді немає майбутнього; Воскреснемо, брати і сестри, бо земля наша, хоч і розіп'ята на хресті історії, тому й свята. – Воскреснемо, брати і сестри, бо земля наша, хоч і розіп'ята на хресті історії, але свята або ж Воскреснемо, брати і сестри, бо земля наша свята, хоч і розіп'ята на хресті історії.*

У наступних реченнях спостерігаємо **надуживання сполучних засобів при підрядному компонентіві**: *Хоч і знаю, що все скінчиться добре, однак проте не можу заспокоїтись.* Правильно: *Хоч і знаю, що все скінчиться добре, проте не можу заспокоїтись.* Інші приклади: *Для того щоб зрозуміти умову задачі, необхідно уважно її прочитати. – Щоб зрозуміти умову задачі, необхідно уважно її прочитати.*

Трапляються помилки, пов'язані з **невиправданим пропуском сполучного засобу, члена речення, службової морфеми або й цілого компонента**. *Простіть за те, що подумав і не подумав, що сказав і не сказав, що зробив і не зробив. – Простіть за те, що подумав і чого не подумав, що сказав і чого не сказав, що зробив і чого не зробив,* адже згідно з нормою українського правопису наявність заперечної частки *не* біля дієслова вимагає від залежного керованого слова форми родового

відмінка; *Мені приємно, що ти не тільки пишеш вірші, а й пісні. – Мені приємно, що ти не тільки пишеш вірші, а й **кладеш їх на музику**; Коли я заглянув у колодязь, то він був дуже глибокий. – Коли я заглянув у колодязь, **то побачив**, що він дуже глибокий.*

Навпаки, трапляються випадки аномативів із семантично «порожніми» компонентами: *Головне **те**, щоб ми прощали одне одному. – Головне, щоб ми прощали одне одному; **Що далі, то** доводилося все частіше звертати з дороги, аби пропустити машини. – Дедалі частіше доводилося звертати з дороги, аби пропустити машини; У ті часи, коли була ця історія із Захаром Беркутом, люди, **які жили тоді**, поклонялися різним богам. – У ті часи, коли була ця історія із Захаром Беркутом, люди поклонялися різним богам.*

Частотними є помилки як наслідок **порушення причинно-наслідкових зв'язків**: *Коли молоді намагаються вчити дорослих, то є відповідна приказка. – Перш ніж молоді намагатимуться вчити дорослих, нехай пригадають народну мудрість; Якщо в якихось пустих головах є думка, що цей парламент поганий і його слід змінити, то це не той підхід до вирішення питань. – Перш ніж критикувати все і всіх, розпочніть із себе.*

Зрідка в молодіжному мовленні фіксуємо такі помилки, як **невиправдане дублювання сполучних засобів** (*Глядачі, **що** подивилися кінокомедію, **що** недавно з'явилася на екранах, виходили з кінотеатру задоволені. – Після перегляду кінокомедії, що недавно з'явилась на екранах, глядачі виходили з кінотеатру задоволені*), **сплутування простого ускладненого і складнопідрядного речення** (*Ярославна, як ніжна, вірна і сильна духом жінка, показана в поемі, як поетичний образ у світовій літературі. – Ярославна, опоетизована у світовій літературі, змальована в поемі як ніжна, вірна і сильна духом жінка*), **незавершеність думки** (*Мешканці поскаржились до поліції, що вночі водій, який припаркував своє авто на прибудинковій території та увімкнув гучну музику, яка заважала іншим спати. – Мешканці поскаржились до поліції, що вночі водій, припаркувавши своє авто на прибудинковій території, увімкнув гучну музику, яка заважала іншим спати*), **логічна несумісність компонентів** (*Акомпанує студент I курсу Ю. Гаврилук, який з юного віку захоплюється поезією. – Акомпанує студент I курсу Ю. Гаврилук, який захоплюється музикою з раннього віку*) тощо.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, далеко не вичерпний аналіз синтаксичних аномативів у молодіжному мовленні засвідчує високий ступінь їх поширеності в елементарному складнопідрядному реченні, яке більшою мірою пристосоване до послуговування в розмовному варіанті, їхню структурно-семантичну розгалуженість. Перспективу дослідження може становити аналіз зазначених аномативів із погляду сприймання їх реципієнтом і визначення міри «ненормативності».

Список використаної літератури

1. Бондаренко Т. Г. Типологія мовних помилок та їх усунення під час редагування журналістських матеріалів : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08 / Т. Г. Бондаренко. – Київ, 2003. – 18 с.
2. Єрмоленко С. Я. Літературна норма і мовна практика : [кол. монографія] / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, Т. А. Коць та ін. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. – 320 с.
3. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – 2-ге вид., доп. – Київ : ВЦ «Академія», 2010. – 408 с.
4. Яворський А. Ю. Типові помилки у структурі складнопідрядного речення (за матеріалами друкованих ЗМІ) / А. Ю. Яворський // Український смисл : зб. наук. праць / за ред. проф. А. М. Поповського. – Дніпропетровськ, 2012. – № 1. – С. 233–240.

Кузьмич Оксана. Синтаксические аномалии в молодежной речи (на материале сложноподчиненных предложений). Систематизированы различные синтаксические аномалии в сложноподчиненном элементарном и неэлементарном предложении, выбранные из устной и письменной речи студентов и старшеклассников; определены наиболее распространенные ошибки, связанные с построением подчиненных определительных и обстоятельственных предложений, порядком слов и компонентов, выбором нормативных союзов и союзных слов, синкретизмом семантико-синтаксических отношений. Предложены отредактированные варианты высказываний.

Ключевые слова: языковая норма, языковая ошибка (аномалия), синтаксическая норма, синтаксическая ошибка, сложноподчиненное элементарное и неэлементарное предложение.

Kuzmych Oksana. Syntactic Abnormalities in the Speech of Youth (Case Study of Complex Sentences Syntax). The article highlights the polytypic syntactic abnormalities at the level of the elementary complex and non-elementary complex sentences which are systemized in the article. The materials of the study have been selected from the spoken and written language of students and school seniors. The study has revealed the most common mistakes in regard with the formation of the relative clause, adverbial clauses, word order of the sentence and its components, choice of the normative conjunctions and connective words, syncretism of semantic-syntactical relations. The edited utterance variants are suggested.

Key words: linguistic norms, linguistic mistake (abnormity), syntactic norms, syntactic mistake, elementary complex sentence and non-elementary complex sentence.

Стаття надійшла до редколегії 11.09.2017

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ В ПУБЛІКАЦІЯХ АКАДЕМІКА АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО

У статті досліджено актуальні питання українського термінотворення, порушені А. Ю. Кримським у його наукових працях. Встановлено, що розвиток української наукової мови кінця XIX – 30-х років XX ст. учений розглядав як продовження мовного процесу, що має давню історичну традицію. Проаналізовано концепцію А. Ю. Кримського щодо вироблення української термінолексики на позначення лінгвістичних, суспільно-політичних, правознавчих понять на живомовній основі. Джерела поповнення термінології науковець вбачав у термінологізації загальноживаних слів, у творенні нових термінів відповідно до законів українського словотвору, у мотивованому використанні запозичень. З'ясовано, що для номінації мовознавчих понять А. Ю. Кримський орієнтувався на питому українську лексику. Простежено концептуальні засади термінотворення, викладені в передмові до «Російсько-українського словника правничої мови» за загальною редакцією академіка А. Ю. Кримського, головна з яких полягає в тому, що українські юридичні терміни мають відповідати духу права і мови.

Ключові слова: українська наукова термінологія, термінологізація, термінотворення, наукове поняття, морфологічні терміни, правничі терміни.

Постановка наукової проблеми та її значення. Серед українських учених кінця XIX – 30-х років XX ст. дуже яскравою особистістю був лінгвіст, сходознавець, поліглот, людина енциклопедичних знань Агатангел Юхимович Кримський, який багато зробив і для розвитку української термінології. Від часу заснування гетьманом Павлом Скоропадським Української Академії Наук 1918 року академік А. Ю. Кримський стає її «неодмінним секретарем». Із перших днів свого існування академія надає першочергового значення мовним проблемам, для цього у відділі історико-філологічних наук було сформовано своєрідні робочі групи. А. Ю. Кримський очолював аж три комісії, створені для укладання словника живої української мови, історичного словника й Правописно-термінологічну. На комісії покладалося завдання науково забезпечити функціонування української мови в усіх сферах життя, пріоритетним було вироблення спеціальної термінології [9, с. 78].

Наукові інтереси А. Ю. Кримського охоплювали різноманітні галузі мовознавчої науки, у його працях знаходимо висловлювання про функціонування і розвиток мов та про причини змін, що відбуваються в них. Знання багатьох мов (опанував, за різними джерелами, від 60 до 100 мов) «допомогло вченому зіставити факти української та індоєвропейської мовних систем, подати ґрунтовний історичний коментар» [1, с. 34]. Він плідно працював над проблемами української граматики, лексикології,

правопису, словникарства, діалектології. Особливого значення вчений надавав термінотворчим питанням, вирішення яких було вкрай необхідним для розвитку української наукової думки.

Мета статті – схарактеризувати погляди академіка А. Ю. Кримського щодо вироблення української термінології на позначення лінгвістичних, суспільно-політичних, правознавчих понять, викладених у його публікаціях різних років.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Дослідженню мовознавчих праць А. Ю. Кримського присвячено статті П. Д. Тимошенка [10], Н. О. Данилюк [1], Л. О. Симоненко [9] та ін. Морфологічні терміни – авторські новотвори вченого – в контексті історії української граматичної термінології аналізували І. Огієнко [7], Н. А. Москаленко [5], І. А. Ярошевич [12]. Термінографічну діяльність науковця досліджували І. Огієнко [6], Н. С. Трач [11] та ін.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. В історії української термінології надзвичайно важливу роль відіграли її видатні носії, у їхніх працях поєднано і загальні тенденції лінгвального розвитку, й індивідуально-авторську мовну творчість. Ті, що стояли біля витоків розбудови наукової мови, розуміли творення термінів не як штучне надбання індивідів, а як продовження мовного процесу, що генетично входить у глибину століть. Із цих позицій розглядав термінотворення академік Агатангел Юхимович Кримський. Головною ознакою його наукових праць є велика увага до давньоукраїнських писемних джерел, аналіз яких дав підстави стверджувати, що «мова Наддніпрянщини та Червоної Русі XI віку – це цілком рельєфна, певно означена, ярко індивідуальна лінгвістична одиниця», яка мала «величезну частину сьогочасних малоруських особливостей» [3, с. 268].

Проблема творення, вживання й розвитку української термінології на народній основі є однією з домінантних у науковій концепції А. Ю. Кримського. У статті «Про нашу літературну мову» (1901 р.) він зазначає, що «в наукових писаннях, може, й можна держатися трохи штучної, та зате точної і вигідної мови. А краще було б, щоб і в науці писати зовсім так, як говорить народ!» [3, с. 131]. Учений дотримувався думки, що термінологія має найбільше поповнюватися за допомоги внутрішніх мовних засобів, передусім унаслідок термінологізації загальноживаних слів, поширених у більшості діалектів, особливо в говірках наддніпрянського Правобережжя. Якщо ж відбувається термінологізація діалектного слова, то його доцільно вводити до літературного вжитку лише тоді, коли воно за своїм «внутрішнім змістом і будовою легко сприйматиметься народом, не матиме омонімів та, по можливості, паронімів» [10, с. 67].

Дослідник неодноразово наголошував на важливості утворення термінів-неологізмів відповідно до законів українського словотвору.

Наприклад, у статті «Наша язикова скрута та спосіб зарадити лихові» (1891 р.) він зазначає: «Задля виразу деяких відвлечених, або ж абстрактних понять не стає слів у нашій мові, – тоді треба виковати слово од русько-українського кореня, в дусі русько-українського слововитвору» [3, с. 17]. Для прикладу автор наводить загальнонаукові терміни, штучно створені від відомих українських основ, що сприймаються як цілком природні похідні: *умовність* – від *умова*, *умовний*; *зміст* – від *містити*; *вплив* – від *впливати* [3, с. 7–20]. Коли ж внутрішніх резервів мови для термінотворення недостатньо, тоді лише варто створювати терміни за зразком іншої мови – «властиво, це є позичати» [3, с. 18]. Водночас А. Ю. Кримський виступає проти надмірного пуризму, оскільки засадничим вважає прозору внутрішню форму терміна та відсутність емоційності. Відповідно до цих критеріїв у суспільно-політичній термінології вмотивованим буде, зауважує автор, запозичене з польської мови дієслово *визискувати*, а не просторічне *вибандрювати*, так само загальнонауковий термін *поняття* (від рос. *понятие*) недоречно замінювати розмовним *тяма*. Науковець дотримується думки, що не потрібно «легко зрікатися якогось дуже добре укованого або позиченого виразу, всіма уживаного, всім відомого, – зрікатися в користь іншого провінціалізма, дарма що він вийшов справді-таки з уст селянина» [3, с. 18–19].

Дослідник звертає увагу на важливість лексико-генетичного аналізу термінів, особливо тих, які функціонують у близькоспоріднених мовах. Як приклад, він наводить термін *переклад*, відомий також і в польській мові, однак не вважає його запозиченням, оскільки це слово наявне в давньоруській пам'ятці, коли ще не було польського впливу, – Ярослав «*прекладше отъ Грекъъ*» [3, с. 19].

У працях ученого, присвячених мовознавству, фіксуємо значну кількість лінгвістичних термінів. У період становлення української наукової термінології ще не було кодифікованого терміна для позначення ключового поняття 'українська мова' – послуговувалися назвами *мова*, *наріччя*, *язик*. А. Ю. Кримський у статті «Українська мова, звідкіля вона взялася і як розвивалася» (1922 р.) диференціює терміни *мова* і *наріччя*: «в одних працях уживається термін «українська мова» («язик») чи «малоруська мова», в других «малоруське наріччя» («наречие»). Того другого терміна («наріччя») не слід нам одкидати тоді, коли ми хочемо мати на увазі давню єдину праруську мову, що існувала в передісторичній добі... Коли ж ми не історію пишемо, а про сучасність говоримо, то єдиним путящим терміном очевидячки буде «українська мова», «украинский язык», так само як і «чешский язык», а не «чешское наречие» [3, с. 281]. Учений наголошує, що «права української мови на окремішне літературне життя та на державне вживання засновуються не на чисто філологічних міркуваннях, а на реальній, пекучій життєвій потребі» [3, с. 282]. Термін *наріччя* автор уживає для номінації найбільших угруповань говорів

окремої мови на основі спільних діалектних рис та виділяє *західномалоруське* і *східномалоруське* наріччя.

Термінологічну неупорядкованість вбачаємо в довільному використанні номінацій *мова* і *язик* та похідних від них прикметників як дублетних. Наприклад, замість терміна *мовні риси* фіксуємо *язикові риси*: *Північ витворювала й свої власні язикові риси, чужі для півдня* [3, с. 268]. Щодо вживання термінів *мова українська* чи *мова малоруська* А. Ю. Кримський зазначає: «Українська мова – це термін, який протягом останніх 30–40 років мало не зовсім витіснив собою давніший, ширший термін «мова малоруська» [3, с. 252]. Незважаючи на це зауваження, мовознавець або використовує обидва терміни як дублетні (наприклад: *Історія малоруської (по-теперішньому української) мови доволі складна* [3, с. 257]), або послуговується номінацією *малоруська мова*.

А. Ю. Кримський надавав особливого значення виробленню та уніфікації граматичної термінології. У вступній частині до першого уроку свого посібника «Украинская грамматика для учениковъ высшихъ классов гимназій и семинарій Приднѣпровья» (1907 р.) він критично аналізує доцільність використання морфологічних термінів, зафіксованих у попередніх українських граматиках і зазначає, що буде «держаться русской (т. е. церковно-славянской или болгарской) терминологии, или съ оговоркой предлагать свои собственные» [4, с. 2]. Послідовно дотримуючись концепції творення української наукової термінології на народномовній основі, автор пише, що для номінації частин мови можна взяти лише деякі терміни з попередніх граматик. Як зауважує І. А. Ярошевич, учений порушує важливе теоретичне питання співвідношення все ще традиційно вживаних у деяких граматиках церковнослов'янських термінів, що їх майже повністю перенесла на свій ґрунт російська мова, і питомих українських, вироблених українськими граматистами [12, с. 355]. Надаючи, поза сумнівом, перевагу останнім, А. Ю. Кримський критично оцінює й українські терміни. Принципово виступаючи проти використання в українській граматиці терміна *имя существительное*, він вважає невдалими й терміни, які запропонував О. Патрицький, *іменник* або ж *суцньк* 'іменник', тому що перший із них надто загальний, оскільки ним можна визначити «и имя прилагательное, и имя числительное», а друга назва викликає асоціацію зі словом *сушник* 'узвар' [4, с. 2]. Натомість автор пропонує свої варіанти – *ім'я суще*, *ім'я самотійне*, *йменник*. Замість *имя прилагательное*, на його погляд, вмотивованою буде назва *ім'я приложне* або *приложник*, а термін С. Й. Смаль-Стоцького *прикметник* уважав вульгарним. У своїй граматиці мовознавець запровадив такі терміни для частин мови: *ім'я суще*, або *ім'я самотійне*, *ім'я приложне*, *ім'я числове*, *містоіменник*, або *мъстоименіе*, *глаголь*, або *дієслово*, *наріччя*, *предлогъ*, *союзъ*, *виклик* [5, с. 88]. Деякі новотвори А. Ю. Кримського невдало скальковані з російської мови, наприклад, *містоіменник*, *наріччя*

‘прислівник’, ймовірно, за аналогією до російського *наречие*. Останнім терміном в інших працях сам автор називає об’єднання говорів.

З ім’ям А. Ю. Кримського пов’язані терміни на позначення відмінків, вперше вжиті в його «Граматиці». У 60-ті рр. XIX ст. розпочалося більш повне й глибоке вивчення теорії відмінка. Визнані раніше старослов’янські назви відмінків не задовольняли українських мовознавців, тому постало питання про їх заміну. У граматиках другої половини XIX ст. – початку XX ст. замість назв відмінків широко вживалися їх порядкові номери та запитання до них [5, с. 105–106]. У статті А. Ю. Кримського «Деякі непевні критерії для діалектологічної класифікації староруських рукописів» (1906 р.) фіксуємо назви відмінків: *іменительний, родительний, винительний, давальний, орудний, місцевий* [3, с. 165–185]. Проте вже в «Граматиці» 1907 р. на позначення відмінків автор подає струнку систему українських термінів, паралельно зазначаючи і їхню нумерацію. Ця система термінів мала такий вигляд: *відмінок називний (перший), родовий, частковий (другий), давальний (третій), знахідний (четвертий), кличний (п’ятий), орудний (шостий), місцевий (сьомий)* [5, с. 107]. Запропоновані А. Ю. Кримським авторські терміни для номінації відмінків повністю увійшли до сучасної української морфологічної термінології.

Сучасні терміни для позначення граматичної категорії роду – також винахід А. Ю. Кримського. Відомо, що у слов’янські граматики поняття про категорію роду, як і про деякі інші граматичні категорії, прийшло з грецьких граматик. Усі імена поділялися найчастіше на три роди, для яких існували й певні терміни, представлені в українських граматиках. Найбільш вдалі терміни – *рід чоловічий, жіночий, середній, спільний* – увійшли в науковий обіг завдяки А. Ю. Кримському. Однак для імен чоловічого роду основним терміном він уважав назву *мужеський рід* [3, с. 183], а до термінів *женьський рід* (вживаний майже в усіх граматиках) та *ніякий рід* (термін О. М. Огоновського) ставився скептично [5, с. 96]. У граматиці автор перераховує всі вживані до нього назви категорій числа, однак приймає як найбільш відповідні ті терміни, які ввів ще О. Партицький: *число одиначне, число множене та число подвійне*, хоча для поняття ‘однина’ використовував також термін *число єдине* [3, с. 181].

Отже, характеризуючи лінгвістичні терміни як специфічний лексичний шар мови у працях інших лінгвістів, А. Ю. Кримський для номінації мовознавчих понять орієнтується на питому українську лексику. Разом із тим слід зазначити, що в публікаціях ученого трапляються терміни російські або утворені на взірць російських, наприклад: *причасник* ‘дієприкметник’ [3, с. 130–131], *склонення* ‘відміна іменника’ [3, с. 185], *предлог* ‘прийменник’ [3, с. 198] та інші.

Уживані А. Ю. Кримським терміни на позначення частин мови І. Огієнко не вважав оригінальними та зауважував, що одні з них запозичені з російської термінології, інші мали двозначний характер, як наприклад, *наріччя* та *виклик*, однак визнавав високий науковий рівень

«Граматики» цього автора, схвалював прагнення «витворити граматичну термінологію так, щоб термін відповідав тому розумінню, знаком якого вживається» [7, с. 119].

У центрі наукових інтересів А. Ю. Кримського була також юридична термінологія. Із 1919 до 1926 року учений працював у складі Правничої термінологічної комісії при Соціально-економічному відділі Української Академії Наук над укладанням «Російсько-українського словника правничої мови». Завданням комісії було «добирати найбільш відповідні духу права та мови українські слова та вирази для юридичних [російських] термінів і впорядкувати в першу чергу правильний словник» [2, с. 211]. Уже на одному з перших засідань ухвалено рішення вийти за межі вузькогалузевого глосарію: «визнано було, що треба видати [...] такий російсько-український правничий словник, до якого увійшли-б відповідні властивостям українського права й мови – по змозі всі найпотрібніші для біжучої щоденної праці правника-практика слова, терміни та вирази» [8, с. II]. Тому до реєстру словника, крім термінів «з паростів права кримінального, цивільного, фінансового», увійшли номінації загальнонаукових, суспільно-політичних, економічних понять та значна частина загальнонавжivanoї лексики.

Редагування словника здійснював А. Ю. Кримський, робота якого «не обмежилася на суто-філологічному обробленні поданого йому матеріалу: він ще й од себе збагатив словник термінами, взятими з тих джерел, якими Комісія не встигла покористуватися» [8, с. III]. Додамо, що, навчаючись у Лазаревському інституті, він студіював правничі науки, а отже, був добре обізнаний із тонкощами застосування юридичної термінології у фаховому мовленні.

У «Передньому слові» зазначено, що джерелами лексичного матеріалу словника були: 1) записи «безпосередньо з уст народу», зроблені в різних регіонах України за спеціально розробленим питальником; 2) тогочасні друковані видання, серед яких збірники законів, політико-правничі періодика, лексикографічні праці, твори художньої літератури; 3) словники та документи давньої української мови, що містили «...українську правничу термінологію, яку розкидано щедрою рукою по давніх українських актах (друкованих і рукописних)...» [8, с. II]. Цікаво, що у передмові особливий акцент зроблено саме на джерелах давньої мови: зазначено кількість правничих термінів, виписаних із цих матеріалів – близько 2000 (!), вказано на складнощі роботи комісії з текстами давніх актів та, головне, викладено розгорнуту мотивацію щодо залучення давньої правничої термінології. Використання лексики з давніх українських джерел для перекладу російських термінів було принциповим моментом при укладанні словника: «Свідомо ми повводили в словник багато слів із давньої правничої української мови, щоб з'ясувати зв'язок сучасної мови з давньою, підвести під сучасну правничу мову історичний ґрунт і показати, яку силу слів із давньої правничої мови захоче сучасна

мова України й як жорстоко помиляються ті, котрі обвинувачують теперішню українську мову, закидаючи їй штучність, кованість, галичанізм, то-що. Адже показується, що ті самі слова, котрі іноді, здається, так ріжуть наше зросійщене вухо, мала в уживанні українська мова ще перед 200 – 300 роками. І тільки відірвавши нас у другій половині XVIII в. од нашої давньої культури, від нашої української наукової мови, русифікаційна політика московського імперіялізму примусила нас забути тую мову...» [8, с. IV–V]. По суті, це був патріотичний маніфест укладачів, праця яких полягала не лише в створенні перекладного галузевого словника для юристів-практиків. Йшлося про значно більше, зазначає Н. С. Трач, – «про демонстрацію традицій української правничої мови, про звернення до національної історичної, державотворчої, правотворчої, культурної спадщини» [11, с. 13].

У словнику до російського слова наведено декілька українських відповідників, що, власне, суперечить одній із основних вимог до терміна, за якою в термінології діє правило: одне поняття – одне слово. Наприклад: адвокат – *адвокат, судовий оборонець (заступник), правозаступник*; нерасторжимость – *нерозривність, непорушність, незломність (умови)*; опорочение – *ганьба, зганення, зганьблення, знеславлення, згудження, огуда, (сильнее) ошельмування*; оправдание – *виправдання, уневинення*; пожизненный – *доживотний, довічний, досмертний*. Укладачі пояснювали свою логіку тим, що словник не має на меті кодифікацію та уніфікацію юридичних термінів (це справа майбутнього. – С. Л.) – на етапі формування правничої термінології головним було створення джерельної бази, накопичення лексичного матеріалу для такої роботи: «...наш словник – академічний, науковий і подає те, що зачерпнув із різних джерел» [8, с. IV]. Слід звернути увагу на ґрунтовно розроблені словникові статті, у яких наведено приклади слововживань правничих термінів у типових контекстах та українські відповідники до російських стійких словосполучень офіційно-ділового стилю.

Важливими завданнями словника було підвищення мовної культури фахівців-юристів та впровадження правописних норм. З цією метою до багатьох іменників подано форму родового відмінка однини, наприклад: отпор – *одсіч (-чи)*; правоспособность – *правоздатність (-ности)*; репрессия – *репресія, утиск, нагніт (-ту)*; самодержець – *самодержавець (-вця)*; універсал – *універсал (-лу)*; хищение – *крадіж (-дежу)*. Значна робота А. Ю. Кримського як редактора полягала в утвердженні та популяризації акцентуаційних норм – у словах та їхніх формах позначено наголос, а це, зауважує І. Огієнко, «привчає адвокатів до правдивої літературної вимови, на що правники наші повинні звернути пильну увагу, бо ж і вони – творці своєї літературної мови» [6, с. 261].

Словник правничої мови 1926 року за редакцією А. Ю. Кримського містив близько 67 тисяч українських відповідників до російських реєстрових слів і був на той час справді академічним науковим виданням.

Високу оцінку словникові дав І. Огієнко, розглядаючи його не лише як вагоме наукове, а й культурне надбання українського народу: «Це великої ціни праця не тільки для спеціалістів, але й для кожного українського інтелігента, особливо письменника», у якій подано «силу чужоземних слів з добрим українським перекладом» [6, с. 260–261].

Висновки та перспективи дослідження. У мовознавчих студіях А. Ю. Кримського спостерігаємо власне науковий підхід до термінотворення, а саме: вимоги до точності, вмотивованості термінів, відповідності терміна поняттю. Розвиток української наукової мови кінця XIX – 30-х років XX ст. учений розглядав як продовження мовного процесу, що має давню історичну традицію. На переконання А. Ю. Кримського, вироблення української термінології на позначення лінгвістичних, суспільно-політичних, правознавчих понять має базуватися на живомовній основі. Джерела поповнення термінології науковець вбачав у термінологізації загальноживаних слів, у творенні нових термінів відповідно до законів українського словотвору, у вмотивованому використанні запозичень.

Ґрунтовні студії над граматики попередніх років дали підстави вченому стверджувати, що загальну картину граматичної термінології визначають терміни, утворені на основі відповідних правил українського словотвору. А. Ю. Кримський увів до наукового обігу принаймні дві системи українських морфологічних термінів – номінації відмінків та родів, якими послуговуємося і нині.

Концептуальні засади термінотворення викладено в передмові до «Російсько-українського словника правничої мови» за загальною редакцією академіка А. Ю. Кримського, головна з яких полягає в тому, що українські юридичні терміни мають відповідати духу права і мови.

Мовознавчі дослідження Агатангела Юхимовича, звинуваченого за радянського часу в буржуазному націоналізмі, ще чекають на перевидання. Вони не лише не втратили своєї актуальності, а й важливі для вивчення в аспекті історії термінознавства, оскільки кожна природно сформована термінологічна система розвивається за законами спадковості.

Список використаної літератури

1. Данилюк Н. Агатангел Кримський – видатний український мовознавець / Н. Данилюк // Агатангел Кримський – учений, письменник, українець : зб. наук. праць. – Луцьк : Волинська книга, 2007. – С. 33–40.
2. Історія Академії наук України 1918–1923 : Документи і матеріали / упоряд. : В. Г. Шмельов та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – 375 с.
3. Кримський А. Ю. Твори : в 5 т. / А. Ю. Кримський. – К. : Наук. думка, 1973. – Т. 3 : Мовознавство, фольклористика. – 513 с.
4. Крымскій А. Украинская грамматика для учениковъ высшихъ классов гимназій и семинарій Приднѣпровья / А. Крымскій. – М. : Типография Вяч. Ал. Гатцук, 1907. – Т. 2. – 144 с.

5. Москаленко Н. А. Нарис історії української мовознавчої термінології / Н. А. Москаленко. – К. : Рад. школа, 1959. – 224 с.
6. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови / упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик. – К. : Либідь, 1995. – 296 с.
7. Огієнко І. Історичний словник української граматичної термінології / І. Огієнко // Записки Українського Наукового Товариства у Києві. – К. : Друк. 1-ої Друк. спілки, 1908. – Кн. I. – С. 94–129.
8. Російсько-український словник правничої мови [Електронний ресурс] / гол. ред. Кримський А. Ю. – К. : Друкарня Української Академії Наук, 1926. – Х+228 с. – Режим доступу: http://shron1.chtyvo.org.ua/Voitkevych-Pavlovych_Vasyl/Ros-ukr_slovnyk_ppravnychoi_movy.pdf
9. Симоненко Л. О. Українознавчі й термінознавчі студії академіка А. Ю. Кримського / Л. О. Симоненко // Термінологічний вісник : зб. наук. праць. – К. : Інститут української мови НАНУ, 2013. – Вип. 2. – С. 72–84.
10. Тимошенко П. Д. Питання розвитку української літературної мови у працях А. Ю. Кримського / П. Д. Тимошенко // А. Ю. Кримський – україніст і орієнталіст : зб. наук. праць. – К. : Наук. думка, 1974. – С. 60–71.
11. Трач Н. Без права на правничу лінгвістику (до 80-річчя «Російсько-українського словника правничої термінології» за ред. А. Кримського) / Н. Трач // Урок української. – 2006. – № 1–2. – С. 12–14.
12. Ярошевич І. Наукові підходи до формування морфологічної термінології (на матеріалі українських граматик початку ХХ ст.) / І. Ярошевич // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2005. – Вип. 4. – С. 352–356.

Локайчук Светлана. Терминологические вопросы в публикациях академика Агатангела Крымского. Рассмотрены актуальные вопросы украинского терминологического образования, затронутые А. Крымским в его научных трудах. Установлено, что развитие украинского научного языка конца XIX – 30-х годов XX в. ученый рассматривал как продолжение языкового процесса, который имеет давнюю историческую традицию. Обращено внимание на концепцию А. Крымского по созданию украинской терминологии для обозначения лингвистических, общественно-политических, правоведческих понятий на лексической основе народного языка. Источники пополнения терминологии ученый видел в терминологизации общеупотребительных слов, образовании новых терминов по законам украинского словообразования, мотивированном использовании заимствований. Для номинации языковедческих понятий А. Крымский ориентируется на собственно украинскую лексику. Исследованы концептуальные основы терминологического образования, изложенные в предисловии к «Российско-украинскому словарю юридического языка» под общей редакцией академика А. Крымского, главная из которых заключается в том, что украинские юридические термины должны соответствовать духу права и языка.

Ключевые слова: украинская научная терминология, терминологизация, терминологическое образование, научное понятие, морфологические термины, юридические термины.

Lokaichuk Svitlana. Terminology Issues in the Publications by Academician Agatangel Krymskyi. The article highlights the key problems regarding the Ukrainian terminology, which were commenced by A. Yu. Krymskyi in his scientific papers. It has been revealed that the development of the Ukrainian scientific language of the late 19th – early 20th century is considered by the scholar as a continuous linguistic process that has a long historical tradition. A. Yu. Krymskyi has verified the development of the Ukrainian

terminology for designation of linguistic, sociopolitical and jurisprudential on a live language basis. The scientist argued that the terminologization of the commonly used words, the creation of new terms in accordance with the Ukrainian word-formation norms, reasonable use of the borrowings can serve as sources of terminology stock replenishment. A. Yu. Krymskyi focuses on the genuine Ukrainian vocabulary. The conceptual foundations of terminology issues are set forth in the preface to the book «Russian-Ukrainian Dictionary of Legal Language» under the general editorship of Academician A. Yu. Krymskyi. The study argues that the principal conception of the academician is the idea that the Ukrainian legal terms correspond to the spirit of law and language.

Key words: Ukrainian scientific terminology, terminologization, terminology creation, scientific concept, morphological terms, legal terms.

Стаття надійшла до редколегії 22.09.2017

ПЕРСОНАЛІЗАЦІЯ ТЕКСТОВОГО ПРОСТОРУ ДМИТРА ДОНЦОВА (АСПЕКТ ОПОЗИЦІЇ)

У статті досліджено персономени, які посідають чільне місце в картині світу Дмитра Донцова, зокрема ті, які акцентують увагу на проблемах української реальності та сприяють формуванню сильної націє- та державоцентричної позицій. Детально розглянуто опозиції персономенів його науково-публіцистичного та публіцистичних текстів, що дозволяє зрозуміти авторську позицію й увиразнює інтелектуальне тло тогочасної епохи.

Ключові слова: персономен, опозиція поглядів, науково-публіцистичний та публіцистичні тексти, Дмитро Донцов.

Постановка наукової проблеми та її значення. Історичні, політичні, психологічні, філософські чинники в розвитку суспільства спричинили необхідність вивчення мови крізь призму науково-публіцистичного та публіцистичних текстів, що увиразнює тло тогочасної епохи, інформаційно насичує читача та формує громадську думку. «Рупором епохи» свого часу був Дмитро Донцов з власним неповторним мовним світом, що є своєрідним національно-політичним кодом, функціонування якого максимально підпорядковане ідеологічним настановам автора і дає змогу «реконструювати історичну мовну дійсність та особистісну мовну (й етнонаціональну) свідомість» [14, с. 19]. Крім того, щоб сформувати морально досконалу людину теперішнього, що є продовжувачем «кращих волелюбних національно-патріотичних, духовно-культурних традицій українського народу, слід поширювати культ елітарних інтелектуальних українськомовних особистостей» [9, с. 178].

Аналіз досліджень цієї проблеми. «Дослідження людського, тобто суб'єктивного чинника в мові» [8, с. 140] уможлиблює мовознавча дисципліна – лінгвоперсонологія [7; 14], що своїм опертям сягає синтезу найрізноманітніших наук, приміром, етнолінгвістики [3; 4; 5], лінгвонаціології [10], прагматики [2; 6] та відтворює ментальну самотність народу [11; 12; 13].

На сьогодні в аспекті лінгвоперсонології розглянуто мовну особистість Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, Олександра Потебні, Івана Франка, Лесі Українки, Степана Руданського, Івана Пулюя, Олесь Гончара, Івана Огієнка та низки інших видатних постатей українського культурно-історичного простору. Проте не досліджено мовних портретів письменників міжвоєнного часу, серед яких чільне місце посідає Дмитро Донцов. Тому важливим є вивчення лексики текстів мислителя, що насичена численними персономенами, які творять фактаж для з'ясування поглядів реальних історичних осіб, віддзеркалюють часовий простір

автора, передають позачасові виклики для прийдешніх поколінь, сприяють формуванню певного світогляду, несуть інтелектуальний посыл для розбудови української держави,

Мета і завдання статті. Мета статті – проаналізувати персономени творів Дмитра Донцова на основі світоглядних ідей автора та відтворити мовну картину світу мислителя.

Поставлена мета передбачає розв'язок таких **завдань**: проаналізувати аспект опозиції персономенів тексту Дмитра Донцова та показати їхню роль в увиразненні певної історико-культурної та політико-ідеологічної ситуації.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Предметом аналізу є твір «Дух нашої давнини» та публіцистика мислителя, що покликана витворити нове сильне покоління борців, діагностувати причини відсутності української держави, показати джерела наших поразок, коріння яких сягає проблем колоніального минулого. Відтак ідеологічна гострота автора та вимогливість у творенні україноцентричного світогляду контрастує з ідилічно-споглядальною позицією, що в тексті відтворено крізь призму опозиції персономенів.

Ідеолог націоналізму розуміє, що основні революції відбуваються в площині людського мислення, тому показує, як сильна воля особистості здатна змінити хід історії та суспільну думку. Отже, на основі поглядів князів Русі-України, філософів, гетьманів, літописців, письменників, відомих постатей української та світової історії, культури, політики текст ілюструє різне розуміння землі, слави, влади, героїзму та «духу правлячої касти».

1. Розуміння землі. Кардинально відмінним (на думку Дмитра Донцова) є «бачення» суті землі у провідній верстви та верстви підвладної, позаяк для першої важлива «сила або слава суспільности», а для другої – «добробут окремих частин» [ДД, с. 114]. Мислитель пояснює, що володарська каста за власну землю «б'ється й накладає не раз головою» [ДД, с. 114], тому її розуміння землі героїчне, трагічне, натомість ставлення до землі «гречкосія» ідилічно-радісне або ідилічно-тужливе. Свої погляди автор ілюструє численними персономенами. Уся українська історія від княжих часів Русі-України, запорізької доби і до 1917 року (такий відтинок часу подає Дмитро Донцов) відтворює «степ особливих орачів..., що несуть меч оборонця або наїзника» [ДД, с. 114]. Назви князів (*Ігор, Святослав Київський*), козацьких гетьманів (*Сагайдачний, Хмельницький*), літописців (*Зорка, Величко*), письменників (*Шевченко, Щоголів, Гоголь, Стороженко, Леся Українка, Маланюк*) – це маркери-увиразнювачі позиції автора, що обстоює державницьку позицію, бо земля – це символ боротьби за споконвічно свою територію. Наприклад, уже *Ігоревим* воякам «привиджуються... високі цілі»; *Святослав Київський* «скаламутил ріки і озера»; земля *Сагайдачних* «не золото, а мідь, і небо не блакить, але залізо» (Є. Маланюк); *Хмельницький* почав «землю копитами конськими орати» [ДД, с. 115–116]. Особистий писар *Хмельницького* та козацький літописець

XVII ст. *Самійло Зорка* розуміє, що головним є те, щоб земля була уславлена, відтак над гробом гетьмана звертається до хмельничан: «Хай говорять про ваші лицарство і хоробрість поля і долини, вертепи і гори» [ДД, с. 116]. Сильними морально та військово мають бути українці в *Шевченка*, бо в його творах «річки течуть кров'ю», земля має вартість лише тому, що це «свята прадідів земля..., де “наші діди родились”», а море – це «арена кривавих змагань» [ДД, с. 115]. Персонами *Гоголь* і *Стороженко* передають асоціацію з трагічним степом, в якому боролися за волю, тому як вислід там виростає «щасливіша доля» [ДД, с. 115]. За *Лесею Українкою*, лицар завше питає: «Що орать, коли наше поле невільне?» [ДД, с. 116], тому, логічно, спочатку здобуваємо свою територію, а далі вже можна на ній працювати. Для *Маланюка* земля є місцем для оборонців та завойовників, а козацька муза *Щоголева* подає образ героя як такого, «що бунчук замість плуга має, в кого “кров запорозька кипіла”» [ДД, с. 117].

Автор текстів неодноразово звертається до постаті *Шевченка*, джерело сили якого в Біблійних притчах та знанні української героїчної історії, відтак «і епос *Ігоря*, і Думи козацькі, і поеми *Шевченка*, поеми не плуга, а меча» [ДД, с. 116]. Опозицією до цього є «хліборобська муза *Франка*» (варто «меч на плуг перекувати») [ДД, с. 116]. На протиставленні *Шевченка* та *Франка* виразно наголошує Дмитро Донцов: «Коли в *Шевченка* виразно бачимо гієрархізовану, упорядковану, підначальну батаву борців..., у *Франка* (перший період його творчості) оглядаємо лише непроглядну хмару однорідної маси» [ДдФр, с. 529]. Світоглядове тлумачення національного феномену двох світочів української культурно-письменницької традиції дає франкознавець Олег Баган: «Лише на своєму досвіді, часом дуже гіркому і болючому, він (*І. Франко* – О. М.) збагнув те, що *Т. Шевченко* схопив своєю блискучою інтуїцією: в основі справжньої культури і мистецької творчості лежали і лежатимуть національні ідеали й художні архетипи, національна воля і містика» [1, с. 14]. Позаяк *Франко* все сприймав крізь призму розуму (завжди «суворий фільтр інтелекту», «здисциплінований розум» за визначенням Є. Маланюка), то «прихід до *Шевченкової* істини націоналізму був таким складним і тривалим – він мусів мати інтелектуальний досвід» [1, с. 16], а свої молодечі соціалістичні ідеї *Каменяра* сам згодом назве «жолудковим інтересом». Відтак Дмитро Донцов критикує *Франка* за «хліборобське» розуміння землі та стверджує ідеї представників володарської касты, які проводять межі «між границями своєї і чужих спільнот» [ДД, с. 117]. Ідеолог націоналізму постійно вимальовує дилему: «вибрати могутність і війну» чи «вибрати гармонію, безпеку й мир» і згодом дійти до «гнилої колоди» [Пвв, с. 139]. Як вислід Д. Донцов зазначає: «В нас відразу рішили, що всяка сила є “від лукавого”, а все добро міститься в спокою, гармонії і красі» [Пвв, с. 139]. Саме таку думку підтримує *Франко*, який «бридився “краскою крові”» [Пвв, с. 139]. Згодом Дмитро Донцов вимальовує еволюцію поглядів *Каменяра*, бо поема «*Мойсей*» дає актуальний посил, «що мусить наша національна збірнота,

коли прагне не смерті, а життя, – перетворитися з народу “лінивих кочовників” чи орачів – на “люд героїв”» [МФ, с. 562]. Прикметно, що Д. Донцов побачив зміну і в поглядах *Драгоманова*, який «наприкінці життя жалкував, чому не “родився деспотом”, бо “мав би тоді більше впливу на цілий ряд поколінь”» [Пвв, с. 139].

Трибун націоналізму не сприймає ідей *Мирного*, *Коцюбинського*, *Куліша* та ін., бо степ *Панаса Мирного* – це вимріяно щаслива картина хліборобського раю [ДД, с. 114], море «демократа *Коцюбинського*» «заляте сонцем, усміхнено-мрійливе ідилічне» (на відміну від *Шевченка*, де воно «казиться, клекотить наче скажене») [ДД, с. 115], а душа *Куліша* «ясна, створена для тихого щастя» [Пвв, с. 139].

Отже, позиція автора-публіциста щодо землі підсилена думками та діями *Ігоря*, *Святослава Київського*, *Сагайдачного*, *Хмельницького*, *Зорки*, *Величка*, *Шевченка*, *Щоголіва*, *Гоголя*, *Стороженка*, *Лесі Українки*, *Маланюка*. Опозицією до поглядів мислителя є ідеї *Франка* (у ранній період), *Мирного*, *Коцюбинського*, *Куліша*.

2. Розуміння слави. Неймовірно переконливі слова Дмитра Донцова про суть слави, яка «не дає нічого корисного в теперішності», проте є символом «боротьби за високі абстрактні цілі», до яких «має стреміти нація» [ДД, с. 123]. Загальновідомі номени *Дон Кіхот* та *Санчо Панц* є наріжним каменем розуміння різних ментальностей, різних ідеалів людей. *Дон Кіхот* закоханий у славу, «яка гримітиме по нім у потомстві», але *Санчо Панц* хоче лише матеріальної користі і на заклик до слави відповідає: «Що мені до слави? В мене, пане, жінка й діти, а маєток мій скупий» [ДД, с. 123].

Підкріпленням для розуміння слави слугують персонімени, які увиразнюють та унаочнюють позицію публіциста. Представники «двох світів» – світу «гніздюків» та світу слави – є в «Думі про *Івана Коновченка*». Мати *Коновченка* схиляє сина до матеріального добробуту, до родини, до варення пива, проте син *Іван* – це «представник другого світу, культури героїчної», тому він вибирає славу. Передати нащадкам «немерцающую славу козацькую» [ДД, с. 124] мріє отаман *Сірко*. Головне для *Хмельницького* – слава не лише в Європі, але і в «одлеглих за морем чорним странах Азії» [ДД, с. 123]. Для *Феофана Бобровича*, українського шляхтича, який був проти Андрусівського миру, що роздер Україну на дві частини, «вольність своєї отчизни, і церкви Божої, і слави... важніше від жінок і дітей, здоров'я й життя» [ДД, с. 124]. Ідеал слави провідний у всій творчості *Т. Шевченка*: «слава – це “заповідь” поета, “було колись – запорожці вміли панувати”», а «хто мріє про славу, того найбільше болить не матеріальна кривда, а неслава, моральне упокорення» [Кмс, с. 157]. Возвеличує славу і «представник козацької верстви» *Котляревський*. Відтак персонімени *Іван Коновченко*, *Сірко*, *Феофан Бобрович*, *Шевченко*, *Котляревський* відтворюють світ слави.

Протилежну думку мають представники «мужицької ментальности» *Федькович* та *Франко*. *Федькович* за чисто матеріальну вигоду, коли «нема

біди, нужди». Щодо *Франка*, то Дмитро Донцов пише, що «селянській музи *Франка* були чужі “варягів славні діла”, бо “не герої ми і не богатири”» [ДД, с. 124]. Безапеляційний Донцов міг собі дозволити таку позицію щодо ранньої творчості *Франка*, проте вже в іншому місці він протиставляє *Франка* й *Драгоманова*, а про геніального українського Каменяра пише: «В “Мойсеї” *Франко* знайшов в собі моральну відвагу зірвати з своїм юнацьким “вірую”, пацифістичним, інтернаціоналістичним, безбожницьким, з анархичним масовизмом, прийнявши нові для себе ідеї примату духа» [ДД, с. 69]. Отже, ідеал слави «рупора епохи» ідентичний до ідей літописів, дружинницької та козацької поезії і відповідає позиції численних постатей української героїчної історії.

3. Розуміння влади. Постулат влади Дмитро Донцов описує крізь призму «вищої касти» та «касти підвладної», тому епіграфом до одного з розділів твору «Дух нашої давнини» є слова *Лесі Українки* «Нема без влади волі» [ДД, с. 130].

Автор пояснює, що існує «доосередкова сила» (влада), котра охороняє суспільність від розпаду. За *Сковородою*, «оті периферійні частинки» «мусять слухати центральної волі і “как обузданий скот тій волі слідувати”». *Франко* теж уживає термін «скот» «на означення плебсу, якого треба іноді силоміць “гнати в труди і небезпеки”» [ДД, с. 130].

«Ідеологи нашого субстрату» не могли зрозуміти цього могутнього чинника влади. За сильну владу є *Іван Франко*, який критикував свого вчителя *Драгоманова* за «“антисоціальність” його суспільницької концепції», за «“повну свободу особистої волі” (відкидаючи чинник примусу, влади)» [ДД, с. 130] (порівняймо: щодо розуміння слави погляди *Франка* були в опозиції до догм Дмитра Донцова). Відтак Каменяр про *Драгоманова* сконстатував, що «він був перенятий “мужикофільством”, “вузьким розумінням нації як плебса”, яке не давало йому державницьки думати» [ДД, с. 140], це «дух наївного міркування мужика» [ДД, с. 143]. Щодо розбіжностей поглядів між *Франком* та *Драгомановим*, то вчений Я. Радевич-Винницький висновкує: «*Франко* в молоді літа ясно відчував, а в старші глибоко усвідомлював нереалістичність і згубність для України такої (негативної щодо національного прагнення українського народу – О. М.) позиції» [10, с. 205].

«Дисциплінуючий чинник влади», за словами автора тексту, «в хвилини простівку» бачать наші письменники, приміром, *Гадзинський* каже: «Нема в нас “волі криці”», *Антоненко-Давидович* розуміє, що погано, коли «кволе наше Хочу», *Хвильовий* пише, що «нема в нас “фантастичної віри в прекрасне майбутнє”» [ДД, с. 131], за сильного володаря також *Маланюк*.

Дмитро Донцов переконує, що наша керівна еліта старих часів понад усе бажала влади, намагаючись «все безформне обернути силою своєї влади в сильну означену форму» [ДД, с. 132]. Підтвердженням цього є наші історичні документи, усні заяви, накази козацьких старшин, діярії,

літописи, зрештою, «Історія Русів». Бажання повернути «стародавні козацькі вольності дзвенить аж до кінця 18 ст.» [ДД, с. 132]. Бути сильним, владним та страшним для ворогів вміли *Володимир, Всеволод, Осьмомисл, Мономах, Данило Галицький, Сагайдачний, Хмельницький, Мазепа*.

Про необхідність своєї влади молить Бога *Іларіон*. Потребу сили відтворюють літопис *Граб'янки*, вірші *Саковича*. *Шевченка* найбільше гнітить те, що «у ярмах лицарські сини», що над поневоленими «Бог сміється» [ДД, с. 135]. Жадоба влади є в героїв *Франка*, творах *Маланюка*, «Камінному господарі» *Лесі Українки* (де командор «любив ланцюг потужний влади» [ДД, с. 132]), *Котляревського* (бо Еней має потребу збудувати «сильне царство» [ДД, с. 135]). «Репрезентативна постать демопросвітянської України (*В. Королів-Старий*) каювся на еміграції (“Згадки про мою смерть”), що без могутніх провідників “маса – отара овець”» [ДД, с. 144].

Дмитро Донцов подає назви московських царів *Петра і Катерини*, в яких була присутня жадоба влади «і яка заглухла і вмерла остаточно, мабуть, аж за *Миколи I*» [ДД, с. 133] (насправді, ідея панування не згинула до сьогодні). Згодом бажання влади успадкував «большевизм», який виявив свою енергію «неабиякого державницького сприту, від якого заносить духом *Івана Грізного і Петра I*» [ДД, с. 149].

Потужний перелік персономенів Дмитра Донцова переконує читача в необхідності сильної своєї влади, яка б тримала суспільство у формі. Це ченці (*Іларіон*), філософи (*Сковорода*), князі (*Володимир, Всеволод, Осьмомисл, Мономах, Данило Галицький*), гетьмани (*Сагайдачний, Хмельницький, Мазепа*), письменники (*Сакович, Гадзинський, Котляревський, Леся Українка, Франко, Антоненко-Давидович, Хвильовий, Маланюк, Королів-Старий*), літописці (*Граб'янка*), котрі силою свого письма присутні в нашій реальності. Владними володарями є й московські царі: *Петро, Катерина, Іван Грізний, Микола I*.

Протилежну позицію (до думок автора) відтворює нечисленний український (як і чужинський) пласт персономенів. Наприклад, глузує з князівської касти володарів *Куліш*, «нахил самозакоханого гніздюка» [ДД, с. 131] виявляє *Ю. Липа, Сумцов* (як і *Драгоманів*), бо вони «не любили, щоб Бог судив і карав тих гніздюків» [ДД, с. 131]. Ідеолог націоналізму висновкує, що коли прийшли анархісти й гуманісти на зразок графа *Льва Толстого*, то «дні російського дворянства були почислені» [ДД, с. 133], як і «почислені» були дні демократичної еліти 3-ої французької республіки.

Філософію «демократичних смердів», де головне – не бідувати і не тужити, відтворює *Федькович*. Також «ідеологія голоти розцвіла пишним цвітом серед третьої еміграції, по 2-ій світовій війні. Її головними пропагаторами стали *Шевчук-Шерех* і почасти *У. Самчук*, з їх проповіддю золотої мірноти, “малої людини”, з їх ненавистю до всього величного, характерного, сильного духом, відважного, революційного, шляхетного, з “Швейківстком” як політичним ідеалом» [ДД, с. 44].

Опозиція поглядів щодо влади чітка. По один бік *Володимир, Всеволод, Мономах, Осьмомисл, Хмельницький, Мазепа, Сагайдачний, Данило Галицький, Котляревський, Леся Українка, Граб'янка, Іларіон, Сковорода, Сакович, Антоненко-Давидович, Гадзинський, Королів-Старий, Маланюк, Франко, Хвильовий, Петро, Катерина, Микола I*, по інший – *Драгоманів, Куліш, Ю. Липа, Сумцов, Лев Толстой, Федькович, Шевчук-Шерех* і частково *У. Самчук*.

4. Розуміння героїзму. Низка персоніменів у текстах Дмитра Донцова є об'єктом протиставлення в розгляді героїчного розуміння дійсності. Впадає у вічі, що автор подає різнобічну оцінку *Франка*. Наприклад, з одного боку, *Каменяр* на боці сильної влади і критикує свого вчителя *Драгоманова*; а з іншого боку, *Франко* обстоює «хліборобське» розуміння землі та заперечує українське героїчне минуле. Мислитель пише, що у творах «*Каменяр*» та «*Захар Беркут*» «проглядає у *Франка* анархістична відраза до “героїв і богатирів”, до проводу, хоч би власно-національного» [ДД, с. 131]. Крім того, «найзавзятішим очернювачем лицарства» він вважає *Куліша*, який «бездарно оплював нашу героїчну епоху і славословив таких “культурників” як *Петро* і *Катерина*» [ДД, с. 147]. Відтак формотворцем, якого прагне сучасна Європа і Україна, не може бути ані «селюк-гречкосій (*Мирний, Куліш, Квітка*)», ані «представник нашої голоти (*Винниченко, Шаповал*)» [ДД, с. 146].

Дмитро Донцов намагається зміцнювати волю нації, тому тлумачить, що саме хлібороба охороняють від руйнівників воїни. Численні номени твору уособлюють войовничих лицарів: *Ігор, Богун, Ричард Львине Серце, Готфрід Бульонський*. Також не хліборобами, а завойовниками були московські царі *Петро* та *Катерина*. Низка персоніменів підтверджує необхідність оборонця рідної землі – це *Святослав, княгиня Ольга, Володимир Всеволодович, Володимир Святий, Шевченко, Котляревський*. Зрештою, штурмували Білгород і ходили по Чорному морю такі «степові орли», як *Байда, Сірко, Хмельницький*. Ще одне унаочнення: «Ідеалом нашої давнини був тип мандрівного лицаря, світського або духовного, тип князівських дружинників і козаків, *Дмитра Вишневецького, Острозького, Глинського, Богунів, Сірків*, хмельничан з їх вождем, *Вишенського, Филиповича, Тура* й ін., які не раз міняли меч на хрест» [ДД, с. 47]. Дух мандрівного лицаря був і в святого *Антонія Печерського*, лицарем Христа був апостол *Андрій*, «странниками» були *Вишенський* та *Сковорода*. Як писав *Максимович*, «все це були лицарі створені “двома стихіями: наїзницькою і християнською”» [ДД, с. 148]. Дмитро Донцов акцентує, що для героїв важлива «не чумацька мандрівка у Крим по сіль, а *Сіркові* скоки на татарські гнізда шершнів у Криму» [ДД, с. 117], згодом *Сірки* епосу козацького воскресли «у “ватазі пройдисвітів” *Енея* у *Котляревського*» [ДД, с. 117], де козакові було «безділля – всяке горе» [ДД, с. 95]. Порівняймо: «природженим вояком» [ДД, с. 107] з «вибуховою» вдачею був *Тарас Бульба*. Таким чином, земля повинна існувати, щоб «жили на ній борці за

“справедливе життя”..., для хвали всесильного Бога або для слави і величі отчизни» [ДД, с. 117]. Мислитель відтворює героїчний ідеал життя Лесі Українки, бо творчість її утверджує «не мир, а меч; не нудні утопії “кращого життя”, а волю до чину, волю здійснити свою мрію, свою правду, за всяку ціну» [Пп, с. 495].

Дмитро Донцов зовсім не на боці «полежаїв і гніздюків» чи, іншими словами, мирних хліборобів. Постатям Франка, Куліша, Мирного, Квітки, Винниченка, Шаповала протиставлено оборонців та захисників з войовничо-християнським світоглядом чи філософсько-інтелектуальним світобаченням, якими були: Ігор, Святослав, княгиня Ольга, Володимир Святий, Володимир Всеволодович, Байда, Богун, Сірко, Хмельницький, Філіпович, Тур, Дмитро Вишневецький, Острозький, Глинський, Антоній Печерський, апостол Андрій, Вишенський, Сковорода, Котляревський, Шевченко, Максимович. Цей перелік князів, козаків, гетьманів, письменників (як завойовників та оборонців) доповнено низкою чужомовних номенів: Ричард Львине Серце, Готфрід Бульонський та Петро і Катерина.

5. Розуміння «духу правлячої касті». Дмитро Донцов розглядає особливі ознаки провідної верстви. На перше місце він ставить «дух правлячої касті», позаяк це «нематеріальна сила, яка кермує цілим життям держави», це «творча енергія в житті державних організмів, що утримує цей організм у формі, надихує його силою, хоронить від хвороб і дає йому безнастанно відроджуватися» [ДД, с. 64]. Без сили Духа, який «одушевляє суспільство», жодні задуми, ідеї, рішення неможливі. З «плебейської еліти» «не виходили ні Наполеони, ні Бісмарки, ні Пітти, ні Рішельє, ні Клемансо, ні Мерсіє, ні Вишенські, ні Петри Могили, ні Хмельницькі, ні Київські Іларіони» [ДД, с. 65]. Крім поданих персономенів у формі множини (Наполеони, Бісмарки, Вишенські, Могили, Хмельницькі), що показує незнищенність світових та українських ідеалів, Дмитро Донцов подає український п'ємонт персономенів, для яких надважливою є сила духу; це Леся Українка («Дух новий напише нам скрижалі нового заповіту»), Сковорода («Все невидиме сильніше за видиме і від невидимого залежить видиме»), Шевченко («Пророки огнем невидимим палили замерзлі душі»), Єрусалимський патріарх Феофан (назвав запорожців у 1620 році «лицарськими і горючими духом людьми») [ДД, с. 67]. Зрештою, Д. Донцов пояснює, що «люди духа рабського і духа вільного – завжди ворогуватимуть між собою; ворогуватимуть лицарі з бабіями і “периноспалами”, Шевченки з Кулішами» [Бд, с. 320], тому вони йдуть різними шляхами: «Шевченко на заслання, Куліш – на свободу» [Бд, с. 318].

Люди з внутрішнім вогнем духу – це «фанатики, аскети, подвижники», серед яких Мономах, Данило Романович, Дмитро Вишневецький, Богун, Вишенський, Ігор, Володимир, Феофан Прокопович, Ст. Яворський, Богдан Хмельницький, Виговський, Мазепа, також Парменід, Гіннс, Геракліт. Автор текстів навіть наводить приклад Катерининою

батька (з твору Шевченка) за силу його духу, бо мав відвагу не простити «грішниці» [ДД, с. 97]. Прикметно, що згодом «волав про посилену дисципліну духу» [1, с. 10] *Іван Франко*.

Дмитро Донцов безжально критикує нашу демократичну інтелігенцію, що була «зубожіла умово й характером» [ДД, с. 97]. Типовим представником якої є *Квітка*, бо такі, як він, «ніколи не протестують проти волюючого зла, бо протест і боротьба чужі їм органічно або осоружні» [ДД, с. 97]. Така «м'якотілість» не характерна «як для старого князівського Києва, так і козацької України» [ДД, с. 97]. Тому, коли демократична інтелігенція робила з усього (політичного судження, парламентів, церковних амвонів) «звичайний гешефт», вона знищувала Дух, відтак «робила з національного життя велику брехню, а з нації живий труп» [ДД, с. 65]. Це відтворюють персономени *Квітка*, *Юрій Луца* та ін. В опозиції до цих поглядів є *Ігор*, *Володимир*, *Мономах*, *Богдан Хмельницький*, *Мазепа*, *Сковорода*, *Шевченко*, *Леся Українка* та інші персономени.

Висновки та перспективи дослідження. Дмитро Донцов переконує, що моральна і духовна боротьба з ворогом можлива лише зі створенням національної еліти. Цій ідеї підпорядковано тексти, у яких персономени ілюструють чітку позицію автора: показати роль провідної верстви в побудові сильної держави та протиставити їй «верству підвладну», яка боїться будь-яких змін. Ідеолог націоналізму показує недопустимість м'якості, нерішучості, ліберальності в утвердженні своєї правди. Відтак ідеологічна гострота мислителя (підкріплена позицією численних історичних постатей) контрастує зі споглядальною позицією інших діячів минулого.

Отже, мовно-політичний світ Дмитра Донцова – це обстоювання націєцентричного вектора суспільно-політичного розвитку та основа формування державотвірної позиції в читача. Персономени твору мають вирішальне значення для збереження самосвідомості українського народу, відтворюють національно-культурні орієнтири, інформаційно насичують текст та засвідчують інтелектуалізм текстів автора.

Перспектива дослідження вбачаємо у формуванні індексу українських персономенів, що сприяють творенню україноцентричного світогляду, а також у вивченні функцій персономенів у творенні мовної картини світу письменників.

Список використаних джерел та їх умовних скорочень

Бд – Донцов Д. Братерство духа / Д. Донцов // Донцов Дмитро. Літературна есеїстика / відп. ред. і упоряд. О. Баган. – Дрогобич : Відродження, 2009. – С. 316–321.

ДД – Донцов Д. Дух нашої давнини / Дмитро Донцов. – Львів–Київ : Накладом Юрія Криворучка, 2011. – 160 с.

ДдФр – Донцов Д. Душевна драма І. Франка і його сучасників / Д. Донцов // Донцов Дмитро. Літературна есеїстика / відп. ред. і упоряд. О. Баган. – Дрогобич : Відродження, 2009. – С. 527–544.

Дрм – Донцов Д. Драгоманов і ми / Д. Донцов // Донцов Дмитро. Літературна есеїстика / відп. ред. і упоряд. О. Баган. – Дрогобич : Відродження, 2009. – С. 122–129.

Кмс – Донцов Д. «Козак із мільона свинопасів» / Д. Донцов // Донцов Дмитро. Літературна есеїстика / відп. ред. і упоряд. О. Баган. – Дрогобич : Відродження, 2009. – С. 154–167.

ЛУ – Донцов Д. Леся Українка / Д. Донцов // Донцов Дмитро. Літературна есеїстика / відп. ред. і упоряд. О. Баган. – Дрогобич : Відродження, 2009. – С. 37–39.

МФ – Донцов Д. «Мойсей» І. Франка / Д. Донцов // Донцов Дмитро. Літературна есеїстика / відп. ред. і упоряд. О. Баган. – Дрогобич : Відродження, 2009. – С. 545–562.

Пвв – Донцов Д. Пам'яті великого вигнанця (До 65 років смерті Т. Шевченка) / Д. Донцов // Донцов Дмитро. Літературна есеїстика / відп. ред. і упоряд. О. Баган. – Дрогобич : Відродження, 2009. – С. 138–147.

Пп – Поетка пророчиця (Леся Українка) / Д. Донцов // Донцов Дмитро. Літературна есеїстика / відп. ред. і упоряд. О. Баган. – Дрогобич : Відродження, 2009. – С. 481–497.

Список використаної літератури

1. Баган О. Жрець інтелектуалізму // Франко І. Вибрані твори : у 3-х т. / [ред. колегія : Скотний В. та ін.; упоряд. та ред. О. Баган]. – Дрогобич : Коло, 2004. – Т. 3 : Літературознавство, публіцистика. – С. 5–26.

2. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.

3. Барилова Г. К. Українська етнолінгвістика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Г. К. Барилова, К. Д. Глуховцева. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 228 с.

4. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу / І. О. Голубовська. – К. : Логос, 2004. – 284 с.

5. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика. Нариси / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2007. – 262 с.

6. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: засоби вираження категорії оцінки в українській та російській мовах : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01; 10.02.02 / Т. А. Космеда. – Харків, 2001. – 32 с.

7. Космеда Т. А. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу : монографія / Т. А. Космеда. – Дрогобич : Коло, 2012. – 372 с.

8. Космеда Т. Мовна особистість Тараса Шевченка як дзеркало розвитку української мови сер. ХІХ ст.: проблемні аспекти / Т. Космеда // Волинь філологічна: текст і контекст. Лінгвостилістика ХХІ століття: стан і перспективи : зб. наук. праць / упоряд. С. К. Богдан. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. – Вип. 15. – С. 139–148.

9. Мацько Л. Мовна особистість Тараса Григоровича Шевченка як чинник формування українських філологів / Л. Мацько // Волинь філологічна: текст і контекст. Лінгвостилістика ХХІ століття: стан і перспективи : зб. наук. праць / упоряд. С. К. Богдан. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. – Вип. 15. – С. 174–190.

10. Радевич-Винницький Я. К. Мовна складова національного буття : студії з української лінгвонаціології / Я. К. Радевич-Винницький. – К. – Дрогобич : Посвіт, 2013. – 268 с.

11. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова и др. – М. : Наука, 1988. – 216 с.

12. Селігей П. Мовна свідомість: структура, типологія, виховання / П. Селігей. – К. : Києво-Могилянська академія, 2012. – 118 с.

13. Ткаченко О. Мова і національна ментальність (спроба сучасного синтезу) : монографія / О. Ткаченко. – К. : Грамота. – 2006. – 240 с.

14. Фаріон І. Мовний портрет Івана Пулюя (за листами мислителя) : монографія / І. Фаріон. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2017. – 216 с.

Микитюк Оксана. Персоналізація текстового пространства Дмитрия Донцова (аспект опозиції). В статті проаналізована опозиція національних і ліберальних поглядів на основі розуміння землі, слави, влади, героїзму і «духа правлячої касты».

Персоналії являються носителями політичної, філософської, культурологічної, оціночної інформації, тому історико-політичний фон повністю воспроизводить певні події або ситуації. Дмитрій Донцов відзначає позитивні факти історії, зображуючі мужество українців, їх воїнський дух, непереодолиме рвення в отстаиванні правди і власної землі. Крім того, аналізуючи проблеми української реальності, автор формує у читача націє- і державноцентричні погляди.

Аспект опозиції персоналіїв у Дмитрія Донцова є виразительним фактором воспроизведення науко-публіцистичного стилю і головним засобом характеристики мовної картини світу.

Ключеві слова: персоналії, опозиція поглядів, науко-публіцистичний і публіцистичні тексти, Дмитрій Донцов.

Mykytiuk Oksana. Personalization (Personomen) Function in the Text Space of Dmytro Dontsov's Works: Opposition Aspect. The article highlights the issue of opposition of national and liberal views concerning concepts of land, glory, power, heroism and «the spirit of the ruling caste». The author argues that the names of personalities are the bearers of political, philosophical, culturological, evaluative information and draws the conclusion that the historical and political background fully reproduces certain events or situations. The in-depth analysis of the Dmytro Dontsov's works revealed that the author lays emphasis on the positive facts of history, depicting the courage of Ukrainians, their militant spirit and the unbridled zeal in advocating the truth and their own land. In addition, analyzing the problems of Ukrainian reality, the author contributes to the formation of the state-centered views among readers. The opposition aspect of the personalities' names (personomen) in scientific-journalistic and journalistic texts allows us to understand the author's position, who saturates the reader with information visualizing the intellectual background of the epoch. The study confirms that the technique of opposing personalities' names is quite an effective means of characterizing the language picture of the world.

Key words: names of personalities, opposition of views, scientific-journalistic and journalistic texts, Dmytro Dontsov.

Стаття надійшла до редколегії 23.09.2017

ФІТОНОМЕНИ ЯК ЗАСІБ УВИРАЗНЕННЯ ТЕКСТІВ ВОЛОДИМИРА ЛИСА

У статті представлено лесеми, які репрезентують найменування рослин у творах Володимира Лиса, визначено специфіку номінації цієї лексико-тематичної групи та її місце серед лексичних засобів вираження авторського естетичного погляду на довкілля.

Ключові слова: номінація, лексема, флоронімени, твори Володимира Лиса.

Постановка наукової проблеми та її значення. Давньою за часом формування й цінною як джерело інформації про історію мови є флористична лексика, адже фітономени важливі з огляду на їх кількість та інформацію, яку вони містять, оскільки рослини споконвіку відіграють у житті людей важливу роль. На Поліссі здавна було багато відунів, знахарів, травників, які вміло використовували в боротьбі з хворобами арсенал природи.

Оскільки квіти і трави, дерева й кущі завжди були невід'ємною частиною життя українців, то флороніменам належить важливе місце і серед лексичних засобів вираження авторського естетичного погляду на довкілля. Твори письменників на волинську тематику, які часто стають зразком живої народної мови, також фіксують значну кількість фітономінів і термінів травництва [8; 9], що допомагає яскраво відтворити самобутність поліського краю.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Найменування рослин на матеріалі багатьох мов розглядають у різних ракурсах: етимології, семантичній мотивованості, зв'язку з міфологічним і метафоричним світобаченням етносів, у плані їхньої ролі у складі фразеологізмів. Досліджують цей пласт лексики і в аспекті засобів словотворення та словотворчих типів, структурно-семантичних розрядів, а також у стилістичному та психолінгвістичному аспектах.

Попри велику роботу, здійснену в напрямі опису ботанічної лексики, багато питань все ж таки залишаються нез'ясованими, зокрема цікавим є вивчення фітономінів як засобу увиразнення прозових і поетичних текстів українських та зарубіжних письменників. У мовознавстві наявні лише поодинокі такі дослідження. Зокрема, Л. В. Оліференко [6] розглянула символіку фітонімів у ліричних творах Василя Стуса; І. І. Коломієць [3] – флоролексеми в українській поезії другої половини ХХ ст.: функціонально-стилістичний аспект; О. Ю. Дубовик [2] – образи флористики в художньому тексті (на матеріалі американської поезії ХХ ст.); Л. Е. Петрухіна [10] –

образи природи як стани екзистенції у поезії; В. В. Галайчук [1] – лексичні одиниці мікросистеми «Рослини» в українських фольклорних текстах.

Мета роботи полягає у з'ясуванні семантичного потенціалу фітономенів у творах Володимира Лиса.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Чи не найголовнішою ознакою творів письменника є лексичний зріз текстів. Оригінальна з цього погляду і творчість Володимира Лиса, де автор широко використовує живу народну мову, що містить значну кількість діалектизмів, переважно лексичних. Серед них понад 50 номенів лише на позначення фітооб'єктів.

Світ рослин – невід'ємна частина творів «Століття Якова» та «Соло для Соломії». Головні їх герої – старожили поліського села Загоряни (Згорани), справжні хранителі народної мудрості та споконвічних знань. Вони втаємничені у народну медицину, знають лікарські рослини, народні прикмети та замовляння.

Наприклад, столітній Яків Мех має травницькі знання ще з юності, що дозволяє йому надати допомогу своїй незваній гості – наркозалежній дівчині Оленці, яка страждала від гострої абстиненції (наркотичної «ломки»): *«Спасіб... Він пригадав, як тітка Герасимиша дядька Івана од білої гарячки рятувала. А ще од лютої наврочниці...*

Змусив, буквально силою влив до рота теплої посоленої води з настоєною ромашкою. А тоді настоянки оману, яку для себе приготував, бо ж кашель посеред літа невідомо чого став душити, дав напитися, поволі, між зубами звелів проціджувати...

З того дня він за трави взявся. І спосіб із травами од Герасимиши покійної, і ще дідівський, що рятував од ламання костей, од ревматизму та од глистів у голові, як у них в селі казали, – все перепробував» [4, с. 16].

Хоч у «Столітті Якова» письменник нечасто розповідає про знахарські практики загалом чи цілющі рослини зокрема, однак на початку роману (у вищезгаданому епізоді з лікуванням Оленки) перелічує доволі багатий лікарський «арсенал» досвідченого травника діда Якова: *«Гадості» він багато на ній перепробував. І цвїдрубал, і кропивицю лісову, розмай-траву, і квітушку цибуляну, і сік молодой бульби, на сироватці настояний, і той-таки ломикамін, що каміння дробить, але й кісткам і нутрощам помогти може» [4, с. 17].*

Героїня другого роману, поліська жінка з нелегкою долею – Соломія, прозвана «білою відьмою» [5, с. 189–190] аж ніяк не за навички народної цілительки, а скоріше за добру душу та лагідну вдачу, вміння ділитися з ближніми своїм багатим внутрішнім світлом. Любов Соломії до життя і вміння жити в гармонії з природою передалися їй ще в материнському лоні. Під час вагітності мати Соломії – Соломія-старша навідувалася до згоранської знахарки баби Луцихи, аби дізнатися про стать майбутньої дитини. У порадах старої віщунки можна побачити яскравий приклад народної психотерапії для вагітних, а саме релаксації через спілкування з

рослинами: «І вона сказала, що носить дитину, дасть Біг, таки донечку, випало їй у хороший час. То як **котики вербові** розпустяться, на котики більше дивись і очима гладь. А то й руками. На травичку диви зелену. Як зацвітуть садки, на цвіт, на бджоли й хрущі... Літо настане, квіточки польові покажи донечці, вона все бачитиме твоїми очима і твєю душею. І до першої **груші** чи **яблуні** прийди, добрі слова скажи» [5, с. 19].

Відомо, що візуальний і тактильний контакт із травами, деревами та квітами для корекції психоемоційного стану під час вагітності рекомендований фахівцями й у наші дні. Перебування на природі добре готує майбутніх породіль до пологів: шелест дерев і пташиний спів заспокоюють нервову систему, малюк отримує необхідний для нього кисень і вітамін D, котрий утворюється в організмі матері під впливом сонячних променів: «Соломія виконувала всі Настині накази. До **котиків** підходила і гладила, навіть щокою тулилася, відчуваючи лоскітливу прохолоду, на траву молоденьку, молочаєвими жовтими квітками густо всіяну, очі опускала. І навпаки, до цвіту очі підводила, як стали загоренські садки вкриватися білосніжним шумовинням. Свекруха дивувалася – чого то невістка посеред роботи – садження **бульби** чи висаджування **димки** – на **яблуні** та **сливи** задивляється. Навіть одного разу, як ішла до тітки Мартохи, маминої сестри, за чимось, то коло садка Ратенців (десь із північних країв у село пристали) – чи не найпишнішого в селі, хоч і були господарі не вельми багаті – спинилася і довго на цвіт, над яким гули бджоли й джмелі, видивлялася» [5, с. 20].

На тлі описаного різновиду народної психотерапії спостерігаємо детальний опис рослин поліського краю – не лише звичних, які росли чи не біля кожної хати, але й більш екзотичних на той час: «До панського саду тоже ходила, там, окрім **яблунь, слив, вишень**, росли чудернацькі дерева – **шовковиці** й незнані в їхніх краях **абрикоси**» [5, с. 20].

Докладний опис садових рослин трапляється і в «Столітті Якова»: «Від Гнатового хутора в лісі тепер не лишилося й сліду. Місце тільки осталося. Невеличкий горбок, де стояла хата. Усе поросло чагарником – **терен, лоза, ведмеді**... Али рештки саду ще були. Сад вже давно не родив. Дві старі розсохлі **яблуні**, старезна, пригнута до землі **груша**. Поміж ними, правда, молодші, з коренів та насіння вирослі, али вже **дички**» [4, с. 88].

З яблук головний герой цього роману готує сік, яким частує свою доньку за прочитаний лист від сина, що проживає далеко в Пермі. Далі читач дізнається про поетапний рецепт цього нехитрого, однак корисного напою: «Яків, звісно, Нінці за письмо й читання подякував, власноруч приготвленим **яблучним соком** пригостив. Ще стачило сили за день десяток чи й більше яблук втерти на старій тертці, видушити сік крізь марлю та дати настоятися – ціла літра получилася, упрів, довго віддихувався, робив перерви, али от він, чуть-чуть цукру добавив і, як каже його онука Ганна, –люксово вийшло» [4, с. 96].

Дерева та квіти, здатні розвіяти тугу та неспокій, стають у пригоді Соломії-молодшій: *«Од Тараса останнє письмо було десь за місяць перед війною. Авжеж, на весняного Миколая. У листі брат прислав якусь тамтешню засохлу квіточку. Як вона зветься, Тарас і сам не знав, али вона йому сподобалася. Писав, що в степу вирвав, на ученіях. Бабуся порадили помаленьку намочити квітку в холодній воді, мовляв, запахне. І квітка справді запахла – дивно й терпко, наче вдихнула краплю вина, чимось приправленого, якоюсь травою. На **джмелівку** їхню ще був схожий запах»* [5, с. 68].

У романі спостерігаємо цікавий різновид ворожіння головної героїні на судженого, пов'язаний із деревом вишні: *«На Катерини рано-ранечко встала, пушла в садок і, щоб ніхто ни побачив, зрізала **вишневу** гілочку. Перед тим проказала і слова молитви, до Богородиці звернуті, а потім і свої, заповітні:*

– Подаруй, матінко, для серця мого втіху, пригорни ясним сонечком та вітерцем тихим. У тебе прошу, свята Катерино, і в тебе, преподобна Маланко.

Так промовлела, бо ж гілку у воду належало поставити. І якщо розквітне, зацвіте до Маланки, то судилося цього року весільний вельон вдягнути, як гілочка вишнева, у біле вбратися» [5, с. 91].

Ворожіння на свято великомучениці Катерини (7 грудня) за допомогою вишневої гілочки доволі поширене, поряд із більш відомими на сьогодні ворожіннями на свято Святого Андрія Первозваного (Калита – 13 грудня), на Святвечір (Коляда – 6 січня), напередодні свята преподобної Меланії (Меланки). Щодо вишні, то ні в кого не виникне сумніву, чому саме це дерево за українськими традиціями поруч із вербою та калиною символізує дівочу красу, молодість, чи більш влучно – дорослішання. Саме вишневий садок в українському фольклорі зазвичай уособлював романтику першого кохання, був свідком побачень молодих пар, відтак зрозуміло, чому саме вишні дівчата довіряли визначати своє майбутнє.

Мають місце в романах В. Лиса і згадки про овочі, що були найбільш поширені у Згоранах. Подекуди автор описує місцеві кулінарні рецепти й деталізує раціон поліщуків у різні часи. Особливе місце в ньому займала картопля (бульба) – відома як «другий хліб» українців чи не у всіх регіонах: *«Їжею були кисле й свіжовидоєне молоко (в кого були корови), зрідка шкварки, себто печене сало, хліб, вмочений у тук, сало сире, ще рідше – яєшня, а найчастіше – **картопля з рослинною олією**, картопля з олією, в якій у сільській крамниці зберігалися оселедці, яку купували загоренські бідняки, **картопля з цибулею** й картопля, яку просто вмочали у сіль»* [5, с. 125–126].

У романі «Соло для Соломії» про цей найпопулярніший овоч на Поліссі з гумором оповідає місцевий згоранський панотець, покликаючись на творчість Тараса Шевченка: *«Коли ж Соломійка якось не приходить на ці їхні посиденьки, отець Андроній тривожиться і рушає до її оселі. Може,*

захворіла? Ні, вона здоровенька. Сидить на подвір'ї на колоді і чистить ножиком молоду **бульбу**» [5, с. 44].

У цьому ж романі автор згадує про найбільш культивованій вид бобових – квасоллю, яку мешканці Згоран називають «горох»: «Луциха, на щастя (бо вдруге Соломія навряд чи пішла б), була вдома, лущила горох, як по-місцевому звали також квасоллю [5, с. 16]. Вона геть до всього береться – прати, лушити **горох-квасоллю**, різати **зело...**» [5, с. 31].

І, звісно ж, автор не міг не згадати про улюблені поліські ягоди: чорницю, малину, журавлину та ожину (відому як «ведмеді»). Без клопіткого збирання цих ягід важко уявити життя місцевих мешканців: «...В нас ще цілий десяток є, тих банок. І не тико з **малиною**, а й з **ведмедями та чорницею**. І **журавлини** кисленької заготовили» [5, с. 250].

В одному з епізодів роману Соломія пояснює своєму коханому – німецькому партійному уповноваженому Вадиму, чому в Згоранах ожина має таку дивну назву, пов'язану із великим лісовим звіром: «То в тому ж самому гайку, то в ліску за річкою, то вийшла за село, а він на бричці до справжнього лісу повіз, казав – на пізні **ожини** натрапив. Пуся кохання назбирали повні жмені, вже перестиглі, але смачні, й, сміючись, годували одне одного. І цілувалися губами, за якими були повні роти ягід. Соломія сказала, що по-їхньому ції ягоди **ведмедями** зуться. Вадим дуже здивувався, допитувався, чого так. Соломія ни знала, сказала, мо', того, що такі великі й трохи волохаті, декотрі з ворсинками» [5, с. 234].

У романі «Соло для Соломії» чорниці використовують не лише для приготування варення, а й квасу з березового соку. Саме цим напоєм одна з героїнь твору – Руфіна – пригощає радянського лейтенанта-зенітника: «І під вечір сама принесла квасу, на березовому соку впереміш з **чорницями** настояному» [5, с. 150].

Як відомо, ягоди чорниці мають безліч цілющих властивостей, адже містять вітамін С, залізо, каротиноїди, дубильні речовини й антоціани. Завдяки останнім чорниця позитивно впливає на гостроту зору, зміцнює сітківку ока. На цьому робить акцент головна героїня «Соло для Соломії», збираючи гостинці для чоловіка, якого кохала в молоді роки, – Григорія, хворого на глаукому: «У дорогу взяла спечених коржиків, **яблук**, що з осені зосталися, баночку **огірків** і баночку **сливового** варення. Ну, й баночку **чорниці** з цукром, од очей помагає, мо', хоть якось pomoже» [5, с. 354].

Письменник згадує також про деякі види квітів та дикорослих рослин і зазначає, що в сучасних Згоранах квіти продовжують називати полонізмом «к'яти»: «Щоденно ішла на лужок, приносила звідти квіти (**к'яти**, як казали в їхньому селі ще на польський манір) і ставила в банку» [5, с. 43].

Описуючи вроду молодії Соломії, автор роману вдається до порівняння її з квітами «білого горошку» та «ружею-циберкою», подібність до яких героїні надавали барва й візерунок її вбрання: «Соломія ... була схожа й на пташку, що от-от має злетіти увись, й на дивну, розквітлу наче

саме до сьогоднішнього дня квітку, може, білий **горошок**, який, правда, розквітає пізніше, а може, **ружу-циберку**, котра має по краях пелюсток такі самі синюваті краплини-підсвітки» [5, с. 160].

У розділі, в якому йдеться про тяжку працю Соломії у колгоспі, є епізод, пов'язаний з випадками, коли радянська влада особливо жорстоко карала колгоспниць за «расхищення» – спроби взяти на колгоспному полі кілька овочів чи жменю зерна для прогодування дітей. На очах у Соломії була покарана і її односельчанка, після чого головна героїня роману «стала носити з поля виполотий бур'ян» [5, с. 260]: «Як перестрів перший раз Басюта, звелів висипати на землю. І нерозуміюче дивився на **пирій, осот, деревій, подорожник, золотисту плутаницю**. Перетрусив, а тоді до Соломії:

– Що, знущатися надумала?

У Соломії здивовані очі:

– А що, й цеє нимона нести? То я ни буду. Свині, думала, дам, а як нимона, то й нимона.

– Свиня твоя **пирій** хіба їсть?

– Та вона у мене сільська, неперебірлива...» [5, с. 261].

У проаналізованих творах Володимира Лиса вжито 52 лексеми на позначення об'єктів флори. Вони утворюють такі семантичні підгрупи: 1) назви дерев, кущів та їхніх плодів (наприклад: *вишня, груша, слива, шовковиця, абрикоси, терен, лоза, котики*); 2) назви лікарських рослин (наприклад: *ромашка, оман, цвйдрубал, кропивиця лісова, розмай-трава*); 3) назви дикорослих рослин (наприклад: *ведмеді, горошок, ружа, пирій, осот, деревій, подорожник, плутаниця*); 4) назви городніх рослин (наприклад: *горох, квасоля, бульба, огірки*).

Деякі з них – типові західнополіські найменування рослин. Їх фіксуємо й в інших говірках Шацького району (згадані у творі Згорани – одне із сіл цього району), наприклад: **бульба** 'картопля (*Solanumtuberosum L.*)' [7, с. 36], **ведмеді** 'ожина звичайна (*Rubuscaesius L.*)' [7, с. 39], **ружа** 'рожа (*Malva L.*)' [7, с. 161].

Вживання таких діалектизмів у прямій мові допомагає створити більш чітку мовну характеристику персонажів, типізувати характери представників різних суспільних верств і вікових груп. Більшість діалектизмів сприяє відтворенню місцевого колориту та реального життя селян зі всіма деталями.

Висновки та перспективи дослідження. Обидва романи Володимира Лиса вибудовані на частотному вжитку західнополіської говірки с. Згорани, що дає змогу відчутти неповторну мовну атмосферу Полісся на зламі епох. Мовлення жителів Згоран дозволяє пізнати людські характери, яскраво ілюструє побут, природу, звичаї та світогляд поліщуків. Не менш важливе значення для відтворення національної картини світу мають флоролексеми, вдало використані В. Лисом у художньому тексті, – як західнополіські діалектизми, так і їхні літературні відповідники.

Органічно вплітаючись у канву авторської оповіді, вони не тільки увиразнюють текст, а й допомагають відтворити регіональний колорит і з'ясувати мовну характеристику персонажів.

Список використаної літератури

1. Галайчук В. В. Лексичні одиниці мікросистеми «Рослини» в українських фольклорних текстах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / В. В. Галайчук. – Львів, 2004. – 19 с.
2. Дубовик А. Ю. Образы флористики в художественном тексте (на материале американских поэтических произведений XX в.) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / А. Ю. Дубовик. – Одесса : ОГУ имени И. И. Мечникова, 1997. – 240 с.
3. Коломієць І. І. Флоролексеми в українській поезії II половини XX століття: функціонально-стилістичний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / І. І. Коломієць. – К., 2003. – 18 с.
4. Лис Володимир. Століття Якова / Володимир Лис. – Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2010. – 240 с.
5. Лис Володимир. Соло Для Соломії / Володимир Лис. – Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2013. – 368 с.
6. Оліфіренко Л. Символіка фітонімів у ліричних творах Василя Стуса / Леся Оліфіренко // Рідна мова : освітній кварталник Українського вчительського товариства. – Валч (Польща), 2013 – № 19. – С. 31–35.
7. Омельковець Р. С. Словник ботанічної лексики західнополіських говірок / Р. С. Омельковець. – Луцьк : Іванюк В. П., 2009. – 220 с.
8. Омельковець Р. С. Назви лікарських рослин у творах Лесі Українки на волинську тематику та їх сучасні відповідники / Р. С. Омельковець // Науковий вісник ВДУ : Філологічні науки. – Луцьк, 1999. – № 15. – С. 123–125.
9. Омельковець Р. С. Номінація флори в творах Лесі Українки / Р. С. Омельковець // Волинь філологічна: текст і контекст. Лінгвостилістика XXI століття: стан і перспективи : зб. наук. праць / упоряд. І. П. Левчук. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – Вип. 17. – С. 225–235.
10. Петрухіна Л. Е. Образы природы как станы экзистенції у поезії (теоретичний аспект) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Л. Е. Петрухіна. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 194 с.

Омельковець Руслана. Фитонимы как средство усиления выразительности текстов Владимира Лиса. В статье представлен достаточно большой набор названий растений, которые встречаются в произведениях Владимира Лиса, определена специфика номинации этой лексико-тематической группы. Флоронимы образуют богатую в репертуарном плане тематическую группу лексики, степень репрезентации и номенативная вариативность десигнатов которой разные. Флоронимы, представленные в произведениях Владимира Лиса, можно разделить на несколько лексико-семантических подгрупп: названия деревьев и кустов, лекарственных, дикорастущих, травянистых растений.

Ключевые слова: номинация, лексема, флоронимы, произведения Владимира Лиса.

Omelkovets Ruslana. Phytonomen as a Means of Enhancing Expressiveness in the Texts by Volodymyr Lys. This paper presents a large set of plant names, identified in the works by Volodymyr Lys. The study reveals the specificity of the nomination of this lexico-thematic group and defines the floronomen forms as a separate thematic group of vocabulary,

rich in connotations. The level of representation and the nomenclature variability of the designations are diverse. Floronomen, found in the works by Volodymyr Lys, can be clasified into several lexico-semantic subgroups: trees and shrubs, water, medicines, wild herbs and ornamental plants.

Key words: nomination, lexeme floronomen, works by Volodymyr Lys.

Стаття надійшла до редколегії 09.10.2017

«КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКИЙ ПАТЕРИК» ЯК ДЖЕРЕЛО ПІЗНАННЯ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ ДАВНІХ УКРАЇНЦІВ

У статті з'ясовано місце «Києво-Печерського патерика» в духовній культурі українського суспільства, проаналізовано особливості лексичної інтерпретації основних екзистенційних понять концептосфери давніх українців – *життя* і *смерть*, встановлено їхню семантичну структуру та динаміку вживання, окреслено стилістичне навантаження цих опозитів, досліджено типологічні контексти використання.

Ключові слова: мовна картина світу, лексична інтерпретація, концепт, концептосфера.

Постановка наукової проблеми та її значення. Все, що репрезентують мови світу – від найменшої частки до складного речення чи тексту і сотень тисяч різних лексичних одиниць, – створено людиною. Лінгвістична література багатогранно описує різні параметри існування людської мови – її фонетичний лад, лексичну систему, граматичну будову, функціональні параметри тощо. Наскрізною ідеєю всіх розділів мовознавчої науки є роль людини у творенні мовних засобів, у використанні мови як суспільного явища, що супроводжує людей завжди і всюди протягом існування людської цивілізації. Найбільш зримо мовна діяльність виявляється в таких сферах: 1) формування картини світу в мові і створення мовного інвентарю; 2) породження мови; 3) роль людини в процесі комунікації.

Беручи до уваги те, що мова і мислення – два самостійні об'єкти, хоча й тісно пов'язані між собою, слід розрізняти дві картини світу – концептуальну та мовну. Зрозуміло, що перша з них багатша, оскільки в її створенні беруть участь різні типи мислення, в тому числі й невербальні. Мовна картина світу виконує дві основні функції: 1) позначення основних елементів концептуальної картини світу і 2) експлікація мовними засобами концептуальної картини світу.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Опис зазначених функцій особливо актуальний із погляду ономасіологічного опису мовних явищ, оскільки ономасіологія як розділ лінгвістичної науки – це «теорія номінації, яка вивчає природу, закономірності і типи мовного позначення елементів дійсності» [5, с. 404]. При вивченні мовної картини світу на матеріалі писемних пам'яток минулих віків слід враховувати наявність двох мовних картин, що накладаються одна на одну – сучасного дослідника і автора пам'ятки як представників мовних особистостей двох різних епох.

Вивчаючи давньоукраїнські писемні джерела, можна говорити про узагальнену мовну особистість епохи. У зв'язку з цим справедлива така думка: «Реальна відмінність у часі для культури неістотна. Мова чи мовний рівень, корелятивний накопичувальній ментальності, постійно примножує сутності, зберігає попередні “культурні” критерії ставлення до фактів. У цьому випадку теж нема розвитку, є заміни (щось відсувається на задній план) і приєднання, є чергування і т.д., одним словом, є участь минулого в сучасному й сучасного в минулому» [2, с. 114].

Картина світу – те, яким собі людина уявляє світ у своїй свідомості, – феномен складніший, ніж мовна картина світу, тобто та частина концептуального світу людини, яка «прив'язана» до мови і переломлена через мовні форми.

Дослідження мовної специфіки староукраїнських пам'яток і досі залишається одним із найважливіших завдань сучасної лінгвістики. Тим більше вони на часі для пізнання світогляду наших предків і усвідомлення ними себе в контексті концептосфери.

«Києво-Печерський патерик» – унікальне джерело давньої української мови й літератури. Ще М. С. Грушевський відзначав, що ця книга разом із «Кобзарем» Тараса Шевченка були особливо популярними українськими книжками, а Іван Франко з цього приводу писав: «Історик літератури не може не піднести живості і драматизму деяких оповідань та того щирого братолюбства і співчуття до всякого людського горя, яким надихане тут кожне слово. З сього погляду «Патерик» і досі не перестав бути книгою гуманною і добродійною» [3, с. 278]. Маємо відчутну лакуну в описі мовної палітри твору, хоча з літературознавчого погляду існує немало наукових праць, серед яких наукові дослідження Д. І. Абрамовича, В. П. Адріанової-Перетц, С. О. Бугославського, М. К. Гудзія, І. П. Єрьоміна, І. В. Кречотня, Л. А. Ольшевської.

Мета і завдання статті. Мета нашої роботи – з'ясування особливостей одного із фрагментів мовної картини світу. Значний інтерес у зв'язку з цим становить формування мовної картини світу наших предків. Спостереження за специфікою відображення навколишнього світу у мові давніх українців дозволить зрозуміти специфіку життєустрою наших предків, їхні світоглядні позиції, особливості сприйняття ними навколишнього світу тощо.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. До феномену мовної концептуалізації слід підходити як до процесу; мовна картина світу динамічна: якісь її фрагменти складаються, виявляються протягом певного часового періоду, а інші, навпаки, – затемнюються. Лінгвісти розрізняють загальну мовну картину світу й індивідуальну мовну картину світу. Друга «значно динамічніша і зумовлена як суспільними (рівень інтелекту, освіта, досвід, соціальний статус, вид діяльності), так і індивідуальними (вік, стать, психологічний

тип, темперамент, життєві потреби й естетичні уподобання) особливостями» [4, с.136].

Вивчаючи давньоукраїнські писемні джерела, можна говорити про узагальнену мовну особистість епохи. Проте повна реконструкція семантико-структурної організації (загальнодавньоукраїнського мовного типу) і тезаурусу особистості неможлива, цілісної картини світу тільки на матеріалі якогось одного типу пам'яток. Для повної реконструкції різних рівнів мовної особистості необхідне вивчення всіх пам'яток, які дійшли до нашого часу, в тому числі й фольклорних джерел як акумуляторів давніх мовних і ментальних станів. Тому можемо говорити лише про фрагменти мовної картини світу, відображеної в «Києво-Печерському патерику».

Змінна, варіативна частина картини світу в аналізованому джерелі теж репрезентована лише частково на всіх рівнях мовної особистості. Аналіз лінгвального матеріалу нерідко дозволяє говорити також якоюсь мірою про «прагматикон» конкретної мовної особистості тієї чи іншої епохи, якщо є підстави для ідентифікації цієї особистості.

Концептосфера «Патерика» ґрунтується на протиставленні високодуховного, релігійного і звичного, земного. Безперечно, в межах однієї невеликої роботи не можна розглянути всі номінативні одиниці, які представляють специфіку духовного й матеріального життя Печерського монастиря. Спинимось на найважливіших макроконцептах цієї пам'ятки, що стосуються таких основоположних концептуальних об'єктів, як *життя* і *смерть*. Дослідження проблем ментальності і її епіфеноменів – *життя* та *смерті* – в сучасних гуманітарних науках особливо актуальні (див., зокрема: 6).

Все, що стосується існування живого організму і перш за все людини, яка сприймає світ і усвідомлює своє місце в цьому світі, окреслюється коренем *жи*. Корінь дуже давній і сягає праіндоєвропейської форми, що на слов'янському ґрунті зазнала першої палаталізації задньоязикових. Вказаний корінь, як свідчать лексикографічні джерела, функціонував у поєднанні з різними службовими морфемами і називав у праслов'янській мові поняття, основною семою яких була сема на означення життя, існування: *Жить, живот, житие, жизнь, животина* 'життя тварини', *жила* 'вена', *жило* 'житло', *жиро* 'пасовище', *жир* 'їжа' (зварена чи спечена), *жито* 'хліб, плід' (потенційна їжа, ще не зварена), *жижа* 'щось подрібнене, їжа, приготовлена на вогні як жертва богам – звідси *жижа* з дитячого мовлення на означення чогось 'гарячого', *жиця* 'волосяна нитка, волосина, над якою можна чинити замовляння'.

З усього багатоманіття назв із центральною семою 'життя, існування', у мові «Києво-Печерського патерика» натрапляємо передусім на дієслово *жити* і похідні від нього форми (*жив*, *живущий*) та іменники *живот*, *житіє*, *жизнь*, *жито*, *пажить*. До речі, в системі логічного протиставлення *життя* – *смерть* другий член контрарної пари має значно ширше вербальне наповнення. Можливо, це викликано тим, що

сам концепт *жити* передбачає різноманітні його значення, так як різноманітним і багатогранним є життя в різних його виявах.

Слово *жит*ь позначає і процес, і спосіб існування. Первісно це не дієслово, а іменник з основою на *-ї, споріднений з інфінітивом, вживання якого активізувалося у мові, ймовірно, набагато пізніше. Інфінітив став граматичним омонімом до давнішого іменника і з часом витіснив його через необхідність акценту на процесуальності. Найдавніші пам'ятки фіксують обидва слова. Наприклад, у «Шестодневі» Іоанна Екзарха в словосполученнях *жит*ь бѣаше і *жизнь* бѣаше, очевидно, перший іменник позначав земне життя, а другий – небесне.

В аналізованій пам'ятці дієслово *жит*и актуалізовано в традиційних значеннях – 'бути живим, існувати', 'провадити той чи той спосіб життя', 'перебувати': *жив бист*ь 15 днѣ и (107)¹, *иду видѣ*ти церкве и в ней хошу *жити* (9), *Ігумень же и братия живяху* в печерѣ (18), *восхотѣ*ти ему и *жити* с ними (32), *поживе же тамо лѣ*та многа трѣпя зиму и глад (36). З цим значенням 'перебування, існування' зрідка трапляється дієслово *бути* (бути): *биста два мужа нѣ*к ая (12), а в значенні 'мешкати' використовувалися дієслова – *книжне жительствовати* і *народнорозмовне сидѣ*ти: *не возлюби* в едином же где би *жительствовати* (16), *Ярослав сиде* в Києве (16).

Досить частотним було вживання однокореневого дієприкметника, який зберігає ідею процесуальності, та прикметника, що позначає статичну ознаку: *ту живяше* в едином монастыре (36), *Феодосію же живущу* в монастыри и *правящу добродѣ*тельное *житі*е (20), *промишляют* о живущих в нем (10), *се бо жив* есть (30), *сквѣ*рно *живий* (104).

Активно використовувався в «Києво-Печерському патерику» іменник *живот*ь – генетичний прикметник, який первісно позначав ознаку, властиву тій чи тій істоті. У пам'ятках Київської Русі цей іменник вжито поряд із іменником *жит*ьк (житі к), причому вже в цей період спостерігається спеціалізація їхніх значень. Контекстуальне оточення їх у «Києво-Печерському патерику» дозволяє спостерігати, що слово *живот*ь було пов'язане із фізичним існуванням, а лексема *житі*к – із формами соціального життя. Тобто перше слово передбачало членування людського фізичного буття на певні відрізки, а друге позначало загальну тривалість життя людини. Порівняймо: *вси дни живота* вашего (15), *проклиная живот*ь свои (84), *дам живот*ь свои за тя (116), *вся презрѣ*ти в *житі*и сем (32), *чернец іскусен житі*ем чистим (39), *житі*е богоугодно *пожив* (71), *измлада житі*ем

¹ Ілюстративний матеріал поданий за таким джерелом: Абрамович Д. І. Києво-Печерський патерик. Репринтне видання. – К.: Час, 1991. – 280 с. Далі в тексті статті у круглих дужках при ілюстраціях буде вказана тільки сторінка названої пам'ятки.

чесним украшен (21), житі ем подобяся житі ю его (83), на конец житі а дошед (71). Слово животъ могло в унікальних випадках персоніфікуватися, наприклад: господине мои и добродѣтелю мой и драгий мой животе! (116).

Лексема жизнь використовується рідко, вона сприймається як дуже узагальнена і, за матеріалами «Києво-Печерського патерика», вживається на означення вічного, неземного життя: жизнь вѣчную (32), хоча подекуди трапляється і використання слова животъ у вказаному значенні: преставися в вечний животъ (117).

По одному разу фіксовано в пам'ятці слова жито на означення їжі: копитьца плетуще, и клобуки, и иния ручна дѣла строяще, и тако носище в град продааху и тѣмъ жито купяху (37), пажить 'луки, пасовище для худоби': на божественной твоей пажити (23), жилище 'житло': воздвигнути жилище собѣ (93).

Переконаність слов'ян у вічному, кращому житті, яка стала однією з основних ідей християнської віри, спричинила специфіку номінативних одиниць на позначення закінчення земних страждань людини: Врѣмя житі ю моему кончатися (72).

Найстрашнішим для людини був відхід, який супроводжувався фізичними стражданнями. У своїх молитвах вона зверталася до Бога з проханнями звільнити її від болю: Господи, избави мя от горкия сия смерти (2).

Причини смерті були різні: хвороби, нагла, трагічна смерть, насильство. Природна смерть сприймалася як щось звичне, зрозуміле, закономірне, а почасти й бажане, тому епізоди «Києво-Печерського патерика», які стосуються смерті праведників, ченців, звичайних людей, містять лише картини страдницького відходу від життя, спричиненого найчастіше хворобами. Емоційними, зворушливими, а подекуди й трагічними є ті епізоди пам'ятки, які описують хвороби і страждання людини: Титови разболѣвшуся вельми и уже в нечаані и лежащу (122), впаде въ недугъ лють (44), бѣ бо уже болѣзнію зѣло съдрѣжим (72), Мойсей же лежаще аки мертвь от теченіа крови и мало диханіа в себѣ имей (148), болящому тому велми и недугом огненным жгому (76), почувти отступленіе болѣзни и огню престатіе (76), нищим и слѣпим и хромим и трудоватим (57), мало же в себе пришед болящій моляше Бога и святого отца нашего Феодосіа о ослаблении болѣзни (76), болях три лѣта очима и не видѣх ни луча солнечного (86), язви душевная и болѣзни тѣлесная (90), подаи же нам житіе чисто и богоугодно (92), недугом одержим бяхе (95), лежащу же ему в немощи (95), оному же ему изнемогающу

(95), стек крові ю и изгнив от ранъ и исхну (110), болѣв много умре (11), потом онъ три дъни не може глаголати, к тому ниже очі ю възвѣсти (72), боляй лядвами от лѣт много (112), лежашу ми и вопі юшу от болѣзни (112), лѣчець приготавливаетъ зелі к на потребнаа врачевані а, на кі йждо недугъ, когда бѣаше или огненное жежені е или теплота кручиннаа (115), разболѣвся зѣло и наконецъ пребистъ нѣмъ и не зря 8 дни, и мало дихані е въ персах имей (119), видяше страшное издыхані е (119), тогда бѣсний нача вопити (127), видѣв болѣзнь его тяжку зело (74).

Причиною смерті могли бути трагічні випадки: води истопитесея (2), насильницька смерть, голод, спрага: убі ен бистъ (108), За 3 лѣта по вся дъни озлобляем и вяжем, на огни пометаемъ, ножи разрѣзаем, окованнѣ, имѣй руцѣ и нозѣ, на сонце пребиваа жгом, от глада и жажжи скончаваем (108), видѣвше же на нем железа тяжка и рании неисцѣлни, и все тѣло съгнившесея ранами и самого суща в юзах (109), стек крові ю и изгнив от ранъ и исхну (110), поживе же тамо лѣта многа тръпя зиму и глад (36), разболевшимся нѣкогда плѣнником от глада и от мужа (110), Не по мнозѣх днехъ озомроша от глада и истаавшаа жаждею... скончаша вси гладом и жажею (106–107), погане чи нераці ональне харчування: датися в недуг неподобниа пища (114), Дивлюся утробнѣй ти влазѣ, иже иногда отягченѣ бѣвши от сладка пища, нине же убо суровое зелі е и сухѣй хлѣбъ приемлющи терпять (114).

Праведників чекало після смерті вічне життя, а смерть після тяжких хвороб і страждань сприймалася як спочинок, відхід від життєвого тягара, якого давно очікували: праведним бо смръ покои есть (71).

«Києво-Печерський патерик» фіксує синонімічні ряди на означення поняття 'смерть': погибель (2), плакашесея своя погібели (33), о смертнем часе (82), по смерти (2), от таковыа бѣды (2), 'небіжчик': умершимъ (4), похвалити прежде отшедших (8), процесу відходу від життя: погибаю (3), отходит света сего на вѣчнѣй (6), идет къ Господу (6), живот свои скончаеете (11), отець его конецъ житі ю прі ат (23), егда умру (31), с миром успе (31), болящу и при коньци яко бив (51), от свѣта сего преставитися (51), миром предасть душу свою в руць Господеви (52), успе с миром о Господи, житі ю конць прі ят (44), в сию ноць душу твою измут от

тебѣ (55), скончающе время житіа сего (42), отхожу к владицѣ нашему господу Ісусу Христу (73), до послѣднего издыханіа (73), ту животь свой скончаша в покаянии (109), в сиюнощъ душу твою измут от тебѣ (55), врѣмя житію моему кончатися (72), к Богу свое отшествіе и день покоя свого (71), о позваніи еже к Богу святого Феодосіа (71), отхожу свѣта сего (74), днесь блаженный Феодосіе преставися (74), по успеніи же блаженаго Феодосіа (76), землю оставив и земна вся, на небеса идетъ, егда челоуѣки оставлю и съ ангели въдворяется и Бога зрѣти сподобляется (87), наставник же наш и пастир преставися въ вѣчний животь (87), отца и оучителя нашего отшествіе к Господу (87), кончается (56), скончает живот свои (92), предасть душу свою Господеви (107), онъ же смежив очи свои и предасть дух в руцѣ божии (95),

Нерідко контекст пам'ятки фіксує протиставлення понять і їхніх словесних аналогів, що стосуються концептів 'життя' і 'смерть'. Для них властива особлива виразність та емоційність: тѣлом отхожу от васъ, но духом присно буду съ вами (73), праведник аще умреть, жив будетъ (78), аще зерно пшенично впадет в землю, не умрет, то едино пребывает, аще ли умрет, то многъ плод сотворит (87), Умертви бо ся всему миру, оживе же Христу и плодъ многъ принесе (87), то аще умрем ѓ Господеви умрем, аще ли живем ѓ битію дольжнаа послужим, аще за Христа умрем ѓ смертію животь купим, и тѣй животь вѣчний нам даст (106), мертвіи бо живота не имут (117).

Висновки та перспективи дослідження. Вивчення проблеми концептуальних засад давньої української номінативної системи – процес практично невичерпний. Залучення широкого кола пам'яток до лінгвістичних студій в контексті антропоцентричних досліджень дозволить розкрити не одну сторінку життя наших предків, зрозуміти їхні уявлення про світ і про себе в цьому світі.

Список використаної літератури

1. Абрамович Д. І. Києво-Печерський патерик. Репринтне видання / Д. І. Абрамович. – К. : Час, 1991. – 280 с.
2. Зиновьева Е. И. Записные кабальные книги Московского государства XVI – XVII веков: Структура. Лексика. Фразеология / Е. И. Зиновьева. – СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 2000. – 235 с.
3. Кречотень В. І. «Золота книга» українського письменного люду / В. І. Кречотень // Києво-Печерський патерик. Репринтне видання – К. : Час, 1991. – С. 271 – 278.

4. Лисиченко Л. Мовна картина світу та її рівні / Л. Лисиченко // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. – Т.6. – Харків, 1998. – С. 129–143.

5. Українська мова: енциклопедія / редкол. Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – К. : Вид-во «Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана», 2000. – 752 с.

6. Шенкао М. А. Смерть как социокультурный феномен / М. А. Шенкао. – К.: Ника-Центр, Эльга; М.: Старклайт, 2003. – 302 с.

Павленко Лариса. «Киево-Печерский патерик» как источник познания языковой картины мира древних украинцев». В статье выяснено место «Киево-Печерского патерика» в духовной культуре украинского общества, проанализированы особенности лексической интерпретации основных экзистенциальных понятий концептосферы древних украинцев – *жизнь* и *смерть*, установлено их семантическую структуру и динамику употребления, обозначена стилистическая нагрузка этих оппозитивов, исследованы их типологические контексты использования.

Ключевые слова: языковая картина мира, лексическая интерпретация, концепт, концептосфера.

Pavlenko Larysa. «Kyiv-Pechersk Patericon» as the Fountainhead of the Ancient Ukrainians' Linguistic Image of the World. The article highlights the the importance of the «Kyiv-Pechersk Patericon»for the spiritual culture of the Ukrainian society. In the focus of attention are the peculiarities of the lexical intepretation of the basic existential notions *life* and *death* in the conceptual sphere of the ancient Ukrainians. The study has determined their semantic structure and their usage dynamics. The author dicusses the stylistic nature of the oppositives and analyzes the typology of the contexts, in which they are used.

Key words: linguistic image of the world, lexical intepretation, concept.

Стаття надійшла до редколегії 28.09.2017

СИНОНІМІЯ, ДУБЛЕТНІСТЬ ТА ВАРІАНТНІСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ

У статті йдеться про причини й наслідки функціонування термінів-дублетів у літературознавчій терміносистемі як яскравій представниці термінології гуманітарних наук. Проведено розподіл термінів на варіанти (фонетичні, словотвірні, акцентні, граматичні) й абсолютні синоніми, досліджено суто лінгвістичний аспект термінологічної дублетності. Показано, що наявність термінів-синонімів є виразною ознакою літературознавчої терміносфери, яка формувалася впродовж багатьох епох представниками різних напрямків, течій і шкіл.

Ключові слова: літературознавча терміносистема, синонім, дублет, варіант, системна організація.

Постановка наукової проблеми та її значення. Науково-технічний прогрес означає не тільки бурхливий розвиток науки й техніки, а й сприяє істотним змінам лінгвістичної моделі світу завдяки появі нових термінів і навіть терміносистем. Це зумовлює необхідність перегляду, систематизації та кодифікації усталеної термінології. Робота в цьому напрямку, як відомо, провадиться в двох площинах: теоретичній і практичній. Перша передбачає поглиблення теорії терміна, вивчення закономірностей творення спеціальної лексики та шляхів її поповнення. Друга – практична – полягає в унормуванні та стандартизації наукової термінології галузевими фахівцями та мовознавцями. Цей аспект покликаний забезпечити метамову науки, навчальний процес, видавництва, засоби масової інформації та інші форми соціальної комунікації нормативною термінологією. Будь-яка терміносистема може бути оцінена як з боку змісту, тобто відображення в ній сучасного рівня тієї чи тієї галузі знань, так і з позицій логічної стрункості побудови цієї системи, а також мовного її втілення, оскільки термінології формуються засобами природної мови, конкретніше – її літературного варіанта.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Від 90-х років ХХ століття питання термінологічної норми в українському національному термінознавстві зазвучали по-новому, оскільки ця проблема, без перебільшення, набула державотворчої ваги. Різним аспектам унормування українського термінофонду присвячено наукові розвідки Л. Л. Боярової, К. Г. Городенської, Л. І. Даниленко, Т. Р. Кияка, І. М. Кочан, А. В. Крижановської, Г. П. Мацюк, Т. І. Панько, Л. О. Симоненко та ін. Однак іще багато проблем організації галузевих терміносистем і українського термінознавства загалом очікують на детальніше їх дослідження й розв'язання. Зокрема, найбільш дискусійні стосовно термінології такі питання: чи припустимі в

ній основні лексико-семантичні процеси (полісемія, омонімія, синонімія, антонімія); як співвідносяться синоніми, дублети та варіанти термінів; наскільки враховано ці явища під час укладання термінологічних і загальнономовних словників тощо.

Мета статті – дослідити синонімію та варіантність термінів як елементів системної організації літературознавчої термінології. Відповідно до мети поставлено такі **завдання**: 1) проаналізувати вживання термінів *синонім, дублет, варіант* щодо слів / словосполучень на позначення наукових понять; 2) виокремити синонімічні (дублетні) групи та варіанти літературознавчих термінів; 3) з'ясувати лінгвістичні причини появи та умови співіснування вказаних мовних фактів на прикладі однієї терміносистеми гуманітарної сфери.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Унормування терміносистеми будь-якої мови починають із виявлення системних відношень між матеріальними об'єктами, а це можливо лише під час укладання галузевих словників. Створюючи такі лексикографічні праці, можна виявити недоліки чи переваги терміносистем. Нормативність термінології полягає не лише у співвідношенні терміна і поняття, у наявності в терміна оригінального значення і відповідної дефініції, а й у подоланні полісемії та синонімії. Синонімія термінів – явище досить поширене, однак воно далеко не завжди сприяє унормуванню терміносистем: наявність синонімічних рядів створює певний дисбаланс між системою термінів і системою понять, якими оперує та чи та наука. На думку О. О. Тараненка, «паралельне вживання в межах однієї терміносистеми навіть цілком рівноправних з погляду загальнолітературної норми синонімів заважає її нормальному функціонуванню» [6, с. 5]. З одного боку, сама природа знака-терміна з однозначним співвідношенням між науковим поняттям і його назвою позбавляє його будь-яких передумов для розвитку полісемії чи вживання в синонімічному ряді. З іншого боку, терміни – це насамперед слова, і вони можуть зазнавати впливу всіх лексико-семантичних процесів, характерних для загальнолітературної лексики. Ідеальна схема «один термін – одне наукове поняття» і, навпаки, «одне наукове поняття – один термін», на жаль, не завжди спрацьовує. Звідси завдання термінознавця – дати оцінку та здійснити відбір синонімів, специфікацію омонімів (вузькоспеціальних чи міжгалузевих), зазначити випадки полісемії, аби термін задовольнив потрібні вимоги. Треба визнати, що бездоганних терміносистем на сьогодні не існує і навряд чи колись такі з'являться, адже термінологія постійно змінюється, відображаючи сам науковий поступ. Іще потрібно пам'ятати, що «неможливий в природничих науках паралелізм термінів (після появи авторитетної нової теорії старий термін відмирає) звичайний у філології, де, як і в філософії, немає повністю застарілих, «скасованих» теорій і де колишні терміни і позначення продовжують функціонувати в мові науки» [4, с. 439]. Отже, наявність так званих паралельних термінів

(або дублетів, або абсолютних чи повних синонімів) є об'єктивною реальністю літературознавчої терміносистеми, і це потрібно враховувати і вміло використовувати.

Відбір літературознавчих термінів-синонімів здійснювався на базі словника-довідника [5] із залученням кількох інших джерел (підручників з курсу літературознавства). Загальна кількість обстежених дублетних груп (оскільки в них буває більше двох одиниць) – понад 100.

Явище синонімії в термінології має суттєві відмінності від синонімії загальноживаної лексики. Це відсутність експресивності, стилістична диференціація тільки в межах наукового стилю (академічний, науково-популярний, науково-навчальний), диференціація за сферами використання (наука, освіта, медіакомунікація, професійна сфера тощо). Тому думки вчених щодо самої можливості синонімії термінів досить різноманітні. Одні взагалі не визнають її існування в терміносистемах, але допускають існування термінів-дублетів; інші дослідники погоджуються з існуванням синонімів, хоча вважають, що можливі тільки синонімічні пари, на відміну від загальномовних синонімічних рядів; треті, відмовляючись від таких «проблемних» лексем, як *синоніми* і *дублети*, надають перевагу терміну *варіант*.

На думку А. П. Коваль, наприклад, дублетність – це явище, глибоко відмінне від загальномовної синонімії. Оскільки термін має свою дефініцію і саме через неї співвідноситься з поняттям, він у своїй словесній формі містить певну наперед зазначену кількість суттєвих ознак цього поняття. Поки визначення поняття не зміниться, будь-яка словесна форма буде дублетом до попередньої, тобто одиницею з тією самою дефініцією. Тому в межах терміносфери існують лише терміни-дублети і не може бути термінів-синонімів [2, с. 37–38]. Цієї думки дотримуються І. С. Квітко, Л. Л. Кутіна та ін. Якщо пригадати, що особливим різновидом синонімів є так звані абсолютні синоніми (інакше кажучи, дублети), то подальше обговорення цієї проблеми нагадує радше гру в слова, ніж наукову дискусію. Варто, напевно, обрати єдину систему термінопозначень і визнати нарешті, що лише між так званими абсолютними (повними) синонімами, тобто дублетами, немає жодної різниці, крім формальної, а це якраз ознака, характерна для багатьох термінів, зокрема й літературознавчих.

Співвідносячи явища синонімії та варіантності, дослідники теж неодностайні. Одні вважають варіантність виявом синонімії (І. М. Кочан, Г. В. Наконечна), інші, навпаки, розглядають синонімію як особливий різновид варіантності (Т. С. Пристайко), тобто поняття варіанта є родовим і щодо синонімів, і щодо дублетів. Однак так звані «термінологічні варіанти» перегукуються з відомим у лексикології терміном варіанти слова – «різновиди того самого слова, в яких відмінності в наголошуванні, фонемному складі, афіксах не порушують цілісність лексичного значення слова» [1, с. 27]. Виходить, що поняття варіанта зосереджується на формальному боці відмінностей, а поняття дублета спрямоване у

семантичну (поняттєву) площину, що й дає можливість говорити про варіантність і дублетність як про різні наукові феномени і досліджувати їх окремо. Тому паралельно вживані слова й словосполучення на позначення ідентичних літературознавчих понять називатимемо дублетами, а спостережені в деяких із них формальні відмінності дадуть підстави вважати їх варіантами. До речі, сам факт існування багатьох різних слів з однаковим лексичним значенням характерний і для загальноживаної лексики та загалом є однією з питомих типологічних рис нашої мови: «Відмінною рисою української мови є наявність у ній великої кількості слів-дублетів, тобто слів, які не мають жодних семантичних і стилістичних відмінностей» [3, с. 321].

Прикметно, що літературознавці, користуючись дублетами, намагаються прокоментувати такий відбір. Наприклад, інформуючи про прямі, непереносні, номінативні, автохтонні, денотативні значення слів, А. О. Ткаченко зауважує: «Така велика кількість термінів на позначення, зрештою, одного й того самого явища пояснюється намаганням науковців цілковито абстрагуватися од «внутрішньої» форми слів, залишивши тільки «зовнішню» форму і вклавши в неї специфічно науковий зміст» [7, с. 215].

Велика кількість дублетів – явище не виняткове. Нами зафіксовано існування 3-х (*голосіння, тужіння, плач; піввірш, півстих, напівверс; сходинки, східці, драбинка*), 4-х (*забавлянки, утішки, потішки, чукикалки; анадиплосис, анадиплезис, зіткнення, епістрофа; замовляння, заговори, заклинання, закликання; симплока, сплетіння, комплексія, охоплення*) і навіть 5-и дублетів (*верс, віршорядок, рядок, стих, метроряд; метабазис, гіпостазис, еналага, імутація, транспозиція*). Треба визнати, що дублетні терміни існують не тільки серед іншомовних за походженням слів, а й серед питомих.

Цілком виправданим можна вважати існування дублетів, один з яких є словосполученням, а інший – однословом: *стиль індивідуальний – ідіостиль; вільний вірш – верлібр; патронімічна атракція – парономазія; драма для читання – епо-драма; переносне значення слова – троп; мелічна поезія – меліка; паломницька література – ходіння; житійна література – агіографія; епістолярна література – епістолярій; красне письменство – белетристика; віршовий розмір – метр*. Бажання економії мовних засобів є природним, і наявність вищевказаних дублетів надає таку можливість, тим паче що словосполучення в кожній парі виконує явно уточнювальну функцію.

Подеколи виникненню термінів-дублетів сприяє використання загальнолітературних синонімів. Наприклад: *літературний період (доба, епоха), літературний прогрес (поступ), римування суміжне (парне), поезія зорова (візуальна, фігурна), віршування народне (фольклорне), римування кільцеве (оповите), текст основний (канонічний)*.

На цьому тлі легко помітити різницю між зазначеними вище термінами-дублетами та термінами-варіантами, які модифікують способи

зовнішнього вираження без порушення смислової тотожності. Виділено 3 групи таких спільнокореневих термінів: 1) фонетичні варіанти: *апофегма* – *апотегма*, *аруз* – *аруд*, *ауто* – *ауту*, *віланела* – *віланель*, *гексаметр* – *гексаметр*, *хорей* – *трохей*, *хоку* – *хайку*, *дисфемізм* – *дифемізм*, *пеон* – *пеан*, *пауза* – *павза*, *клаузула* – *клавзула*, *шлока* – *сльока*, *цетон* – *кентон*; 2) словотвірні варіанти: *посвята* – *присвята*, *домисел* – *вимисел*, *величання* – *звеличання*, *затекст* – *підтекст*, *передромантизм* – *преромантизм*, *еліпс* – *еліпсис*, *семіотика* – *семіологія*, *інсценізація* – *інсценівка*, *коректа* – *коректура*, *римарій* – *римівник*, *повтор* – *повторення*, *билиця* – *бувальщина*; 3) граматичні варіанти: *перифраз* – *перифраза*, *парафраза* – *парафразис*, *епіка* – *епос*, *пуант* – *пуанта*. Зрозуміло, що джерелами такої варіативності є, по-перше, транскрипція або ж транслітерація запозиченого слова, по-друге, цілком оригінальна або дещо зукраїнізована його вимова (і написання), а по-третє, існування синонімічних словотвірних засобів (питомих та іншомовних) у межах однієї моделі.

З-поміж літературознавчих дублетів явну кількісну перевагу мають пари, перший елемент яких – лексичне запозичення (переважно з грецької), а другий – його словотвірна калька чи напівкалька. Наприклад: *антитеза* – *протиставлення*, *евфонія* – *милозвучність*, *нарація* – *оповідь*, *прототип* – *прообраз*, *ономатопея* – *звуконаслідування*, *паліндром* – *перевертень*, *анасіопеза* – *умовчання*, *мімезис* – *наслідування*, *квалітативне (віршування)* – *якісне*, *гіатус* – *зяння*, *дисоціація* – *розподібнення*, *ренесанс* – *відродження*, *візія* – *видіння*, *асиндетон* – *безсполучниковість*, *полісемія* – *багатозначність*, *дистих* – *двовірш*, *версифікація* – *віршування* тощо. Треба визнати, що такі кальки є своєрідним випрозоренням запозиченого терміна, спробою розкрити його внутрішню форму. Тому ці дублети цілком мають право на життя, оскільки вони і прості у вимові, і зрозумілі не лише для фахівців.

Потреба вмотивувати термін, якимось пояснити його значення без дефініції характерна якраз для так званої унікальної термінології, тобто такої, що називає специфічні, притаманні лише окремим національним літературам явища. Саме в такий спосіб виникли дублети *хамса* – *п'ятерниця* (в тюркомовних народів це великий твір, що складається з 5 поем), *танка* – *коротка пісня* (жанр японської поезії), *комедія дель арте* – *комедія масок* (на позначення італійської професійної комедії середньовіччя) тощо.

Зафіксовано незначну групу термінів, які стали дублетами завдяки різній внутрішній формі або мотивації. Наприклад: *дольник* (доля) – *пау(в)зник* (пау(в)за), *адамізм* (від Адам) – *акмеїзм* (від гр. акме 'вершина'), *децима* (лат. decima 'десята') – *еспіNELA* (ісп. поет В. Еспінель), *бібліоман* (гр. mania 'безумство') – *бібліофіл* (гр. phileo 'люблю') – *філобіл* (термін уживався до 18 ст.), *пісні русальні* (русалка) – *пісні троїцькі* (Трійця).

Оскільки лєвова частка літературознавчих термінів за походженням грецизми, то існує лише кілька дублетних пар, що виникли завдяки різним

каналам іншомовних запозичень: *епілог* (гр.) – *постпозиція* (лат.) – *післяслово*, *афераза* (гр.) – *елізія* (лат.), *стих* (гр.) – *вірш* (лат.).

Остання група термінів особлива тим, що синонімами їх можна вважати лише умовно, оскільки вони відрізняються або семантичними, або функційними відтінками. Саме так можна кваліфікувати номінації *поет* – *пійт* (*пійта*). Другий термін активно вживали ще на початку XIX ст.; згодом він набув жартівливого чи іронічного змісту. У парі *рефрен* – *приспів* другий термін стосується тільки повтору в піснях. У парі *епанастрофа* – *епаналепсис* перший елемент означає не просто повторення, а повторення з певними змінами. Для назви різновиду українських календарно-обрядових пісень використовують дублети *гаївка* – *веснянка*, але перший термін має вужче значення, бо насправді гаївки співають тільки на Великдень. У парі *епіграф* – *мотто* перший термін функційно не обмежений, тоді як другий трапляється лише в назві одного з трьох обов'язкових компонентів емблематичної поезії. З ряду *акровірш* – *телевірш* – *мезовірш* перший термін має родову назву, а два інші позначають певні її модифікації. Якщо терміни *наратор* – *розповідач* можна вважати дублетами, бо другий є калькою першого, то термін *оповідач* уживається тоді, коли події в художньому творі описані не від 3-ї, а від 1-ї особи.

Яскравий приклад термінологічної диференціації маємо в поняттях *компаративізм* і *порівняльно-історичне літературознавство*, які в широкому сенсі означають практично одне й те саме (адже лат. *comparativus* означає 'порівняльний'). Але за останні два десятиліття стала особливо відчутною тенденція до розмежування цих термінів, виокремлення в них особливих рис (пор. їх тлумачення в [4] і [5]).

Поява дублетів, або так званих абсолютних синонімів, – це цілком природний процес уже хоча б з тієї причини, що підбір синоніма завжди був і є одним із найяскравіших способів тлумачення слова. Тому явище дублетності для термінології загалом не можна вважати однозначно негативним. Дублети навіть корисні, бо дають другу, додаткову назву певному поняттю, мотивуючи її в якийсь інший спосіб. Функціонування дублетів у науковому дискурсі обов'язково супроводжується виконанням ними відразу кількох функцій, а саме: заміщення, уточнення, випрозорення внутрішньої форми, що в свою чергу призводить до певного урізноманітнення наукової метамови. Однак якщо в природничих чи технічних науках полісемія та синонімія термінів недоречна і навіть шкідлива (а подеколи просто неможлива), то в царині гуманітарних наук паралельне існування кількох номінацій одного й того самого поняття можна виправдати вже хоча б тому, що класичні та новітні наукові школи співіснують і виростають одні з інших, не скасовуючи попередніх надбань і використовуючи термінологію різних епох. Окрім того, літературознавство активно використовує термінологію мистецтвознавства, соціології, культурології, семіотики, лінгвістики тощо, створюючи низку міжгалузевих

термінів-синонімів гуманітарної сфери, дослідження яких може бути не менш плідним і корисним.

Надзвичайно цікаво, на наш погляд, стати свідком народження дублетів, зрозуміти логіку їхньої появи. Ось як, наприклад, пояснює літературознавець свою спробу ввести новий термін замість досить традиційного словосполучення *художня література*, яке було кальковане з російського відповідника. В українській мові відсутнє поняття «художества» як збірна назва до різних видів мистецтв (пор. рос. «академия художеств» – укр. «академія мистецтв»). «Тож чи не логічніше, – міркує автор, – вдатися до терміна *мистецька література*, підкреслюючи цим її видову приналежність до мистецького роду?» [7, с. 27]. Наскільки вдалою виявиться пропозиція вченого – покаже час і практика, а наразі маємо дублети, які функціонують у межах одного посібника.

Якщо термін авторський (або концептуально-авторський), то поява в нього дублета якраз може свідчити про визнання його права на життя. Так сталося, наприклад, з терміном М. М. Бахтіна *хронотоп*, який викликав значний інтерес і згодом був калькований як *часопростір*. Сам автор цього визнаного вже терміна неодноразово помічав прагнення багатьох літературознавців «до варіацій ... термінів щодо одного поняття» [Цит. за: 4, с. 439], що, очевидно, зумовлено належністю вчених до різних епох, напрямків, наукових шкіл.

Висновки та перспективи дослідження. Будь-який термін як вербальний знак наукового поняття, хоч і функціонує здебільшого у фаховому чи науковому тексті, все одно залучений до загальної системно-структурної організації мови. Тому далеко не всі терміни ідеально відповідають таким вимогам, як однозначність, відсутність синонімів та омонімів, компактність тощо. Дублети (абсолютні синоніми) – це терміни, що стосуються того самого денотата (наукового поняття), мають ту саму дефініцію, але розрізняються за будовою (одне слово, композит, словосполучення, аббревіатура), походженням (питомі, запозичені, кальковані), ступенем новизни (архаїзми, неологізми), сферою вживання (академічна наука, освіта, професійна сфера, медійна популяризація науки), усталеністю фіксації (термінологічні словники, галузеві енциклопедії, кваліфікаційні роботи дослідницького чи апробаційного характеру, фахові чи нефахові видання, підручники, посібники). Зрозуміло, що під впливом двох рівнозначних тенденцій (з одного боку, максимальної відповідності терміносистеми структурі національної мови, а з іншого – інтернаціоналізація термінів, що закономірно призводить до поліглотизму будь-якої терміносфери) ревізія та стандартизація термінологічних систем переходить у досить тривалий і складний процес, і до проблеми термінологічної синонімії (як і варіантності) у сфері гуманітарних наук слід поставитися як до виразної ознаки її внутрішньої системної організації.

Список використаної літератури

1. Єрмоленко С. Я. Українська мова : короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор ; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
2. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови : підручник / А. П. Коваль. – К. : Вища школа, 1987. – 348 с.
3. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства : підручник / М. П. Кочерган. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 424 с.
4. Литературный энциклопедический словарь / под общ. ред. В. М. Кожевникова, П. А. Николаева. – М. : «Советская энциклопедия», 1987. – 752 с.
5. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів, В. І. Теремко. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.
6. Тараненко О. О. Лінгвістичні проблеми української термінології на сучасному етапі / О. О. Тараненко // Українська термінологія і сучасність : матеріали II Всеукраїнської наукової конференції. – К. : КНЕУ, 1997. – С. 3–9.
7. Ткаченко А. О. Мистецтво слова : Вступ до літературознавства / А. О. Ткаченко. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2003. – 448 с.

Приймачок Оксана. Синонимия, дублетность и вариантность в украинской литературоведческой терминосистеме. Стаття посвящена проблеме сосуществования синонимов, дублетов и вариантов в терминосистеме литературоведения как ярчайшего представителя гуманитарной сферы знаний и наук. В области научной терминологии могут быть уместными только абсолютные синонимы, или дублеты, – это термины, касающиеся одного и того же денотата (научного понятия), имеющие ту же дефиницию, но различающиеся по структуре (одно слово, композит, словосочетание, аббревиатура), по происхождению (исконное слово, заимствованное, калькированное), по степени новизны (архаизм, неологизм), сфере употребления (академическая наука, образование, профессиональная сфера, медийная популяризация науки), типичностью фиксации (терминологические словари, отраслевые энциклопедии, квалификационные работы исследовательского или апробационного характера, специализированные или неспециализированные сборники, учебники, пособия). Терминологические варианты возникают по совершенно иным причинам – чисто формальным: фонетическим, словообразовательным, акцентным, грамматическим. Явления терминологической синонимии и вариантности не стоит считать однозначно отрицательными, ибо любой дублет в научном дискурсе выполняет важные функции уточнения, замещения, изменения внутренней формы термина, что, безусловно, может несколько разнообразить довольно «сухой» метаязык науки. Гуманитарная терминология (в отличие от технической или естественнонаучной) не сможет отказаться от синонимических или вариантных единиц, потому что именно они являются ярким признаком её системной организации.

Ключевые слова: литературоведческая терминология, синоним, дублет, вариант, системная организация.

Pryimachok Oksana. Synonymy, Doubletness and Variability in Ukrainian Literary Studies Terminology. The article is devoted to the problem of co-existence of the terms *synonym*, *doublet* and *variant* in the terminology framework of literary studies. In the domain of scientific terminology, only absolute synonyms, or doublets, may be considered as relevant, since they are the terms relating to the same denotatum (scientific concept), having the same definition, but differing: in structure (one word, composite, collocation, abbreviation), by origin (primordial word, borrowed, calqued), by the degree of novelty (archaism, neologism), sphere of use (academic science, education, professional sphere, media

popularization of science), typicality of the term fixation (terminological dictionaries, sectoral encyclopedias, qualification works of research o, specialized or non-specialized collections, textbooks, manuals). Terminological variants emerge as a cosequence of completely another, purely formal process, namely phonetic or grammatical, caused by word-formation norms, accent, etc. The phenomena of terminological synonymy and variability should not be considered as negative phenomenon, since any doublet in the scientific discourse performs important functions of clarification, substitution, changes in the internal form of the term. Terminological synonymy and variability can certainly diversify and reactivate rather «dry» scientific metalanguage. Humanitarian terminology, as opposed to technical or natural sciences, cannot abandon synonymous or variant units, because they are important and vivid markers of its system organization.

Key words: literary terminology, synonym, doublet, variant, system organization.

Стаття надійшла до редколегії 04.10.2017

МАЛОПРОДУКТИВНІ МОДЕЛІ ПРИЗВИЩ В АНТРОПОНІМІКОНІ м. ЛУЦЬКА

У статті проаналізовано прізвища з малопродуктивними суфіксами *-ець* і *-ло* та з'ясовано особливості їхньої словотвірної структури й семантики. Серед прізвищ на *-ець* кількісно переважають антропоніми, котрі можна кваліфікувати як одиниці подвійної словотвірної мотивації. Прізвища на *-ло* переважно мають значення агентивності або характеристики людини за якоюсь смішною рисою чи якимсь недоліком у вимові. Вони відпрізвиського походження і мотивовані в основному апелювативними основами категорії *nomina personalia* і *nomina impersonalia*. Більшість із аналізованих прізвищ репрезентує цікаву, втрачену живою мовою лексику.

Ключові слова: прізвище, антропонім, ойконім, апелюватив, особове ім'я, суфікс, лексико-семантична група.

Постановка наукової проблеми та її значення. Вивчення прізвищ та їх структурно-словотвірних моделей належить до актуальних мовознавчих досліджень, оскільки збережена в твірних основах лексика інформує про рід заняття, культуру, побут, соціальні та географічні умови, міграцію наших предків тощо. Прізвища м. Луцька, що стали предметом спеціального ономастичного вивчення, потребують усебічного лінгвістичного аналізу для виявлення онімної й апелювативної лексики, визначення продуктивності словотвірних моделей.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Про збереження багатої історичної та лінгвістичної інформації у прізвищах і необхідність їх вивчення зазначено у працях І. М. Желізняк [5], Ю. К. Редька [13], М. Л. Худаша [21], П. П. Чучки [22] та інших ономастів. Тому об'єктом уваги сучасних дослідників все частіше стає діалектно-регіональний аспект вивчення прізвищ, що скеровує на виявлення їхніх специфічних мовних рис. На сьогодні досліджено спадкові особові назви таких регіонів України, як Закарпаття (П. П. Чучка), Верхня Наддністрянщина (І. Д. Фаріон), Дніпровське Припоріжжя (В. О. Горпинич, І. А. Корнієнко), Лубенщина (Л. О. Кравченко), Нижня Наддніпрянщина (І. І. Ільченко), Середня Наддніпрянщина (Ю. К. Бабій), Опілля (Г. Д. Панчук), південь Волинської області (Л. О. Лісова) та ін. Тому регіональна ономастика збагачена вагомими дослідженнями про лексичну базу прізвищ та їхні словотвірні особливості.

Мета статті – проаналізувати прізвища з малопродуктивними суфіксами *-ець* і *-ло* та виявити особливості їхньої словотвірної структури і семантики.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Основою для нашого дослідження послужив фактичний

матеріал (понад п'ятнадцять тисяч прізвищ жителів м. Луцька протягом 1900–2015 рр.), відібраний у Державному архіві Волинської області та Луцькому міському рацсі.

Суфікс *-ець* – праслов'янський демінутивно-гіпокористичний формант, у давньоруський період він належав до найбільш продуктивних: творив варіанти дохристиянських і християнських імен протягом XIV–XVIII ст. та особливо поширеним був у XVI ст. [10, с. 102]. З часом він утратив своє демінутивно-гіпокористичне значення і став патронімним формантом. Патроніми на *-ець* у складі двочленних і тричленних іменувань були поширені в період формування українських прізвищ.

За свідченням М. Л. Худаша, у XIV–XVIII ст. в українських антропонімах формант *-ець* (як і *-ко*, *-икъ*, *-ок*) був малопродуктивним патронімним суфіксом, який водночас міг творити й демінутиви (наприклад, *Иванъ Дубець*) [21, с. 124]. Дослідник зауважував, що без відповідних додаткових відомостей не можна достовірно визначити, якого походження ця назва: відантропонімна (патронім, де батьком або іншим предком *Дубця* був *Дуб*), чи індивідуальна власна назва, взята з демінутивної лексики, або й повна особова назва, успадкована в цій самій формі від батька.

Як стверджують дослідники, суфікс *-ець* поступово втрачав свою продуктивність і в сучасній українській мові пестливі варіанти імен мало творить, але він збережений у структурі багатьох сучасних українських прізвищ, переважно у відіменних (*Миронець*, *Стефанець*, *Якимець*).

У наших матеріалах аналізована словотвірна модель представлена незначною групою (175 прізвищ (1,2 %)). Твірними основами прізвищ були:

1) чоловічі християнські імена – повні, усічені, суфіксальні: *Адамець*, *Василець*, *Гаврилець*, *Гавриловець*, *Данець*, *Домець*, *Ємець* < *Омелян*, *Захарець*, *Зосинець*, *Кондратець*, *Кондратовець*, *Кононець*, *Костянець*, *Купріянець*, *Лук'янець*, *Марковець*, *Матвієць*, *Охримець*, *Романець*, *Савинець*, *Стефанець*, *Юхимець*, *Якимець*;

2) давньослов'янські композитні та відкомполітичні імена: *Богданець*, *Богунець*, *Собіславець* (ім'я *Собіслав* у наші дні зберігає популярність у Польщі, Чехії [24, с. 326]), *Станець* (ім'я *Стан* виникло внаслідок усічення постпозиційного компонента котрогось із таких двоосновних чоловічих імен, як *Станислав*, *Станимир* і т.п.), *Богуславець*, яке можна кваліфікувати і як відойконімне за походженням (м. Богуслав – у Дніпропетровській і Київській областях);

3) давньослов'янські відапелятивні імена та прізвиська: *Боровець*, *Воронець* (< *Ворон* / *Ворона* або *воронець*: «1. Вороний кінь. 2. Напій із горілки з медом. 3. Рослина» [16, I, с. 225]), *Качурець* < *Качур*, *Соколець* < *Сокіл* або похідне від ойконіма (с. Сокіл Рожищенського р-ну Волинської обл.);

4) апелятивні характеристики осіб:

а) за належністю до певної етнічної групи: *Басарабець*, *Волошинець* (*волошин* 'волох'; волохами називали румунів і частково молдаван, які

заселяли деякі райони на сході слов'янських земель), *Литвинець* (*литвинами* називали білорусів, які входили до складу Великого князівства Литовського. Справжніх литовців на українських та білоруських землях було небагато, тому іноді українців із північних земель також називали литвинами), *Мазурець* (пор. *мазури* 'етнічна група поляків, що живуть у Мазовії', *мазур* 'назва танцю' чи 'горобець польовий') [3, III, с. 360], *Москалець*;

б) за професією, заняттям, посадою: *Бондарець*, *Голібрودهць* (пор. пол. *Голіброда* (антропонім) – той, хто голить бороду), *Гуменець* (демінутив від *Ігумен* [16, I, с. 339]), *Державець*, *Капітанець*, *Ковалець*, *Коновалець* < *Коновал* (патронімне значення), *Кухарець*;

в) за соціальною належністю: *Голець* < *голий* (пор. *голець* 'овес голий, або голозерний', *голеня* 'безпере пташеня', *голізна*, *голік* 'голодранець', [3, I, с. 548]);

г) за індивідуальною ознакою: *Білобровець*, *Білокрилець*, *Кирпець* (пор. *кирпа* 'кирпатий ніс', 'кирпата людина' [3, II, с. 437] < псл. *Къгра* [8, с. 67]), *Кривов'язець*, *Хоптинець* (пор. пол. *Chopta* (антропонім) < *horać* 'стрибати' [25, I, с. 310]); *Чемерець* (*чемер* 'чуб, волосся' [16, IV, с. 450]), *Чорнобривець*, *Чорнобровець*, *Шелепець* (пор. *шелепати* 'говорити невиразно', 'базікати', *шелепа* 'той, хто говорить невиразно', 'базіка' [1, I, с. 261]), *шелепати* 'шарудіти', 'шелепати по грязюці', *шелепнути* 'упасти із шумом', *шелепа* 'нерозторопна людина' [16, IV, с. 490–491]).

Патронімне (вторинне) за походженням прізвище *Бунець* мотивоване антропонімом прізвиського походження *Бунь*, яке могло характеризувати особу як за фізичними ознаками 'огрядна, товста, пишна людина', так і за психічними властивостями 'чванлива, пихата людина; гордій', 'неохайна людина', 'дурень' [4, с. 80].

г) за місцем проживання – утворені нейтральним топонімним формантом. П. І. Білоусенко називав суф. *-ець* основним у творенні найменувань осіб за місцем проживання, зауважуючи, що структури на *-ець* можуть витіснити більш давні на *-анин*, *-янин* [2, с. 78]. Серед аналізованих прізвищ розглядаємо антропоніми, мотивовані ойконімами Волині: *Білинець*, *Гавриловець*, *Головенець*, *Грабовець*, *Грушовець*, *Дубинець*, *Загорець*, *Згоранець*, *Іванівець*, *Квасовець*, *Козинець*, *Козлинець*, *Колковець*, *Копилець*, *Коршовець*, *Любарець*, *Любитовець*, *Любохинець*, *Майданець*, *Михайловець*, *Муравець*, *Муравинець*, *Невірець*, *Охримець*, *Положевець*, *Раковець*, *Рачинець*, *Рудець*, *Садовець*, *Серховець*, *Скулинець*, *Станіславець*, *Холонівець*, *Хоровець*, *Цуманець*, *Ягодинець* та ін.

Мотивовані ойконімами інших регіонів України такі прізвища: *Глуховець*, *Запорожець*, *Компанієць*, *Косівець*, *Косовець*, *Лисковець*, *Лубенець*, *Махновець*, *Моренець*, *Раховець*, *Уманець* (пор. ще *Уманці* – село на Волині, буквально переселенці з Умані), *Харковець*, *Черніговець*, *Чигиринець* та ін.

Прізвища, мотивовані назвами населених пунктів, що знаходяться за межами сучасної України, представлені бідно: *Берлінець, Ієрусалимець, Московець, Саратовець, Скуратовець*.

Прізвище *Чорноморець* мотивоване топонімом *Чорне море*; *Сухоставець* вказує на загальне місце проживання першоносія – біля *сухого ставу*.

Розглянуті прізвища, мотивовані апелятивами, що означали назву професії чи заняття, належність до певного стану, до певної місцевості, переважно утворені лексико-семантичним способом.

Відіменні прізвища можна кваліфікувати як антропоніми подвійної мотивації, тобто вони могли походити від демінутивних варіантів імен (семантичний спосіб творення) і від патронімів, утворених від імен за допомогою патронімного форманта *-ець* (морфологічний спосіб творення). Це не стосується тільки прізвищ із двоморфемними формантами *-овець* (*Гавриловець, Кондратовець*) та *-инець* (*Зосинець, Савинець*) які, ймовірно, утворені з посесивно-патронімних формантів *-ов* та *-ин* і суфікса *-ець*, що до них приєднався (*Гавриловець* < *Гаврилов* < *Гаврило*; *Зосинець* < *Зосин* < *Зося*), хоча, як стверджують Г. Є. Бучко та Г. Д. Панчук, суфікси *-овець* та *-инець* – окремі патронімні форманти [12, с. 68]. І. Я. Франко припускав, що прізвища на *-инець* означали онуків (пізніше це підтримали й інші лінгвісти) [10, с. 103].

Суфікс *-л-о* (*-ал-о, -айл-о, -ейл-о, -ил-о*) своєю історією також сягає праслов'янської спільності і в експресивній функції засвідчений у всіх слов'янських мовах [27, с. 110]. Суфікс *-ло*, на основі якого утворені антропонімні форманти *-al, -ala, -ał, -ała, -ało, -el, -eła*, ще в праїндоевропейській мові виконував іменотворчу функцію, а також творив іменники від дієслів, а пізніше й від інших частин мови [26, с. 119]. Відзначаючи його варіантність та активність у деривації апелятивів і антропонімів у польській мові, дослідники пояснюють, що варіанти зумовлені фонетичними змінами, які відбувалися ще в праслов'янській мові: *-ołъ* ($\leq$ *-oło*), *-ełъ* ($\leq$ *-eło*) [26, с. 120].

Українські ономасти відзначають низьку продуктивність цього суфікса і вказують на його переважно агентивну функцію з фамільярно-згрубілим значенням [20, с. 90; 22, с. 353–355]. За нашими спостереженнями, залучені до аналізу прізвища (218 назв; 1,5 %) переважно мають значення агентивності або характеристики людини за якоюсь незвичною рисою чи якимсь недоліком у вимові. Зважаючи на функційну особливість суфікса *-ло* надавати лексемам іронічного відтінку, можемо стверджувати, що аналізовані прізвища лучан відпрізвиськового походження і мотивовані вони в основному апелятивними основами з категорії *nomina personalia* і *nomina impersonalia*. Більшість із них репрезентує цікаву, втрачену живою мовою лексику, яка своїм корінням сягає глибокої давнини.

Прізвища-імена представлені незначною групою, що свідчить про малу активність суфікса у творенні квалітативних варіантів власних особових імен.

На основі згрубіло-зневажливих варіантів імен утворені такі прізвища: *Борило* < *Борис*, *Васяйло* < *Василь*, *Гранило* < *Гран*, *Грант*, *Євграф* [18, с. 91]; *Вермило* < *Веремій*; *Єрмило* < *Єрмак*, *Єрмолай*; *Корнило* < *Корній*; *Курило* і *Чурило* – варіанти імені *Кирило* [22, с. 614]; можливе також походження від *куруло* ‘той, хто палить, пиячить’ < *курути* ‘палити, пиячити’ [16, II, с. 329], *Марцело* < *Marcin* (польське, словацьке або чеське ім’я), що вже давно співвідносне з офіційним *Martin* [6, с. 119]; *Сенило* < *Арсеній*, *Семен*; *Сенчило* < *[Ар]сенко* < *Арсен* або < *Се[ме]нко* < *Семен*; О. В. Суперанська подає *Сенчило* як варіант імен *Арсеній*, *Ксенофонт*, *Семен* [18, с. 287]; *Сервило* < *Сервіліан* [19, с. 334]; *Сивило* (ймовірно, як і *Сивак*, *Сиваха*, *Сивоха*, *Сивач*, *Сиваш*) [18, с. 289] – варіант імені *Северин* або віддієслівне похідне (< *сивіти*); *Талайло* і *Фалайло* < *Фалалей*, *Хвалал’ї* [6, с. 128]; *Яцило* < *Яць* < *Яків*.

Сучасні прізвища Волині, як і будь-якого іншого регіону України, дуже своєрідно відображають іменний репертуар місцевої традиції. У ньому переважають імена, що здавна вже узвичаєні в українців, але серед них є чимало імен та їх варіантів, які не властиві корінному населенню, а характерні для іменного репертуару сусідніх народів. Таке явище створює певні труднощі під час розмежування відіменних і відапелятивних прізвищ, оскільки їхні твірні основи можуть одночасно засвідчувати або давнє слов’янське ім’я, або звичайний апелятив, або календарне ім’я. Наприклад, прізвище *Бабило* можна мотивувати апелятивною назвою першоносія за його місцем у родині [22, с. 419] або календарним іменем *Вавило* в католицькому його варіанті. На думку П. П. Чучки, аналогічне явище на Закарпатті можна спостерігати в іменах на зразок *Абель*, *Базель*, *Бенедикт*, *Барбара*, *Алжбета* [23, с. 41].

Серед прізвищ відапелятивного походження виділяємо значну групу відпрізвиськових назв, які первісно характеризували людей за їхніми зовнішніми і внутрішніми прикметами (інтелектуальність, ставлення до інших, до себе і до праці), засвідчували їхні зорові, слухові, смакові, нюхові та дотикові відчуття, вказували на почуття страху, гніву, радості, смутку, особливості мовлення і т. п. Деякі з цих назв виникли з прізвиськ, які надавали особам за непропорційність частин їхнього організму, тобто за їхні фізичні вади, а тому тут не обходилося без іронії та гіперболи. П. П. Чучка зауважує, що «індивідуальні прізвиська часто передавалися по спадковості з батька на синів. Навіть у тих випадках, коли останні й не мали батькових властивостей» [22, с. 185]. У такий спосіб ці найменування дійшли аж до наших днів, зберігши цікаву інформацію про їхніх першоносіїв.

Про зовнішній вигляд (волосся, зачіску, зріст, об’єм, вагу, силу, стан здоров’я, вік, вродливість, охайність тощо) свідчили назви, що походять

від апелятивів зі значенням особовим та неособовим: *Барило* < *барило* 'бочка', 'важка, товста людина' [14, I, с. 34]; *Бембало* < *бембало* 'незграбна людина' [23, с. 56]; *Бучмило* < *бучма* 'велике волосся'; *Вербило* < *верба* (мабуть, 'високий, огрядний чоловік') або < *Верба* (слов'янського імені); *Дирбало* < *дирбаль* 'здоровань' [22, с. 413]; *Кабайло* < *каба* (тюркське за походженням) 'грубий, великий' [14, I, с. 421]; *Цибало* < *циба* 'довга нога'; *Чупкало* < *чупкало* 'людина з важкою ходою' [22, с. 412] < *чупкати* 'шкандибати'. Прізвище *Бедрило* (*Бедрій*) < *бедро*, ймовірно, вказувало на фізичну ознаку першого носія прізвища (прізвиська).

Назви людей за їхньою діяльністю чи професією засвідчені в таких прізвищах лучан: *Борбило* < *борбиль* 'голяр' [23, с. 82]; *Даскало* < *даскал* 'учитель, дидаскал, дячок' [23, с. 187]; *Міняйло* < *мінайло* 'той, що обмінює одні речі на інші' [17, IV, с. 743]; *Постібайло* < *постібати* 'міцно позшивати' [14, I, с. 852]; *Решетило* (ймовірно, той, хто виробляв решета; про значну продуктивність антропонімної основи *Решет-* у складі прізвищ лучан вказують, зокрема, *Решетій*, *Решетко*, *Решетняк*, *Решетов*, *Решетюк* тощо [15, с. 230]); *Сурмило* < *сурма*, 'сурмач'; *Цигикало* < *цигикати* 'незграбно грати на скрипці', *цигика* 'скрипаль, музика' [16, IV, с. 429]; *Цюпало* < *цюпати* 'цюкати, вдаряти сокирою'; *Чухрайло* (*Чухрай*, *Чухрій*) < *чухрати* 'чесати волосся'; 'обрубувати гілки, сучки на дереві' або < *чухрати* 'терти льон'.

На якусь характерну ознаку в людини (психічні властивості, особливості поведінки тощо) вказують такі назви: *Байло* < *байло* (лайливе слово) [14, I, с. 23], яке, ймовірно, характеризувало людину негативно; *Бембило* < *бембило* 'людина неповного розуму' [22, с. 413]; *Брикайло* (*Брик*, *Брика*, *Брикін*, *Бриков*, *Брикуля*) < *брикати* 'хвицати', українське діалектне *брикайло* < *брикатися* 'хвицатися', 'гратися, стрибати', 'капризувати, зазнаватися' [11, I, с. 91]; *Бузало* < *бузало* 'задерикувата, скандальна людина' [14, I, с. 108]; *Бурдило* < *бурделити* 'непокоїтися, колобродити' [11, I, с. 77]; *Бурчило* < *бурчати* 'ревти' (про волів) [11, I, с. 77] – 'той, що бурчить'; *Бучило* < *бучати* 'гудіти, ревти' або < *буча* 'шум, крик, гармидер' [16, I, с. 118]; *Бушило* < *бушувати* 'створювати шум, крик, гармидер', *Вейкало* < *вейкати* 'кричати, ревіти' [16, I, 130]; *Влязло* (на Закарпатті варіант *Влізло*), скам'яніла форма минулого часу; *Гуркало* < *гуркало* 'неспокійна людина' [16, I, с. 341]; *Гургало* < *гурготіти* 'гуркотіти', напевно, 'той, хто гуркотить' [14, I, с. 266]; *Гуцало* < *гуцати* 'підкидати дитину на руках'; *Драбало* < *драб* 'нероба', 'волоцюга' [22, с. 413]; *Женило* < *женитися* (той, що жениться; можливо, прізвисько пристало до парубка, який довго не одружувався); *Жигайло*, *Жигало* < *жегти* 'палити, пекти' [23, с. 224]; *Жижло* < *жизжа* 'все, що гаряче або горить', 'збудження, палкість' [14, I, с. 357]; *Зорило* < *зорити* 'дивитися, спостерігати'; *Йойкало* < *йойкало* 'плакса, скиглій' < *йойкати* 'охкати, стогнати' [11, I, с. 332]; *Крутило* (*Крутилко*) < *крутити*, допрізвищеве значення основи 'крутій, мудрагель, спекулянт' [14, I, с. 870]; *Лопало* < *лопати* 'жадібно їсти'; *Маїло* < *маїти* 'клевчати, прикрашати зеленню', первинне агентивне значення з відтінком

зневажливості – ‘той, що маїть’ [14, I, с. 634]; *М'яло* < *м'яло* ‘дерев'яний товкач’, ‘нерішуча людина’ [14, I, с. 720]; *Недбайло* < *недбайло* ‘лінивець’, ‘недбайливець’ [17, V, с. 282]; *Незбайло* < *незбайло* ‘недбайлива людина’, ‘ледащо’ [23, с. 407]; *Плискало* < *плиска* ‘пташка трясогузка’; прізвисько могло характеризувати моторну, спритну, як пташка, людину [22, с. 184] або надто говірку, якщо воно мотивоване фразеологізмом *плескати язиком*; *Пужайло* (*Пужій*) < *пужати* ‘лякати’; *Пукало* < *пукати* ‘стукати, стріляти’ [14, II, с. 870]; *Ревало* < *ревало* ‘горлань’, ‘плакса’ [23, с. 480]; *Ревкало* < *ревкати* ‘покрикувати’ [23, с. 480]; *Полетило* < *полетіти* (ймовірно, той, що швидко ходить); *Цупало*, *Цупило* < *цупити* ‘красти’; *Шугайло* < *шугати* ‘лякати’ і відповідно *Шугнило* < *шугнути* ‘налякати’.

На особливість поведінки першоносія вказують ще й такі віддієслівні назви: *Бурило*, *Бухало*, *Достало*, *Думало* (*Дума*, *Думич*, *Думалець*), *Дзюрбало*, *Дзябало*, *Нечитайло*, *Покотило*, *Торчило*, *Ховайло*, *Цярпало*, *Шагало* (*Шагалов*), *Шатало* (*Шаталов*), *Шаркало* (*Шаркун*, *Шаркунов*), *Шендибило*, *Шептило*, *Шептуцало*, *Шпетило* (*Шпетун*, *Шпитун*), *Штиркало*, *Шукало*, *Шумило* (*Шумилін*, *Шумилко*, *Шумилюк*, *Шуміловський*).

Численна група прізвищ засвідчує особливості мовлення першоносія: *Бубало* (*Бубело*) < *бубоніти* ‘невиразно говорити’; *Буркало* < *буркало* ‘буркотун, воркотун’ [16, I, с. 112], ‘людина з невиразним мовленням’ [23, с. 99], ‘той, хто сердито і невиразно говорить’ (пор. *буркати* ‘сердито і нерозбірливо говорити’) [1, I, с. 38]; ‘місце в гірській річці, де вода тече з шумом’ [11, I, с. 77]; *Гуняло* < *гуняти* ‘гугнявіти’, ‘невиразно говорити’; *Дзьогайло* < *дзьогайло* ‘той, що невиразно розмовляє’ [23, с. 194]; *Півкало* < *півкати* ‘пищати’; *Шамало* < *шамати* ‘невиразно говорити’; *Шманькало* < *шмонькати* ‘говорити з дефектом’ [22, с. 414]; *Шамрило* (*Шамрій*, *Шамрай*, *Шамрак*, *Шамрик*) < *шамряти*, *шамрити* ‘шелестіти, шарудіти’ [14, II, с. 1185].

З огляду на реконструйовану Р. М. Козловою генетичну мікросистему **sʒrm-* генеца сучасного прізвища *Шамрило* (та вищенаведених споріднених) сягає псл. **Sʒrm-*, відбитої в онімній та апелятивній лексиці східнослов'янських мов. Пор., наприклад, рос. діал. *сарма* ‘сильний, поривчастий вітер, що налітає, як ураган’, дериваційно пов'язане з *шамрити* ‘спричиняти запаморочення, шуміти’ < *шармити* < *сʒрмити* < *sʒrmiti ‘крутити, вертіти’ [7, с. 15].

Окрему групу в цьому лексичному розряді формують назви, утворені за допомогою складного суфікса *-к-ал-о*, що виник із стягнення слова *казало*: *Букало* < *букало* – насмішлива назва людини, яка ‘бу казала’, тобто воркїтливої, непривітної; *Бацекало*, *Бекало*, *Бикало*, *Бишкало*, *Гукало*, *Декало*, *Дикало*, *Екало*, *Йойкало*, *Кукало*, *Микало*, *Соскало*, *Тикало*, *Цекало*, *Ціпкало*, *Цокало*, *Цобкало*, *Шікало*, *Шокало* та ін.

За соціальним станом характеризували першоносіїв такі назви: *Дзядло* (*Дзядлосьь*) < польського апелятива *dziad* ‘старець, жебрак’ [11, I, с. 213]; *Старчило* < *старець*.

Незначна група прізвищ у своїй основі виявляє апелятиви, за якими не можна однозначно їх розмежувати на лексико-семантичні групи: *Рожило* < *рожа* або варіант *Ружило* < *ружило* 'віл червонявої масті' [14, II, с. 911]; *Країло* (*Крайко*, *Крайчик*) похідні від слов'янського автохтонного імені [23, с. 300] або назви абстракції [22, с. 428];

За нашими спостереженнями, твірною базою прізвищ лучан на -л-о були переважно відапелятивні прізвиська і, рідше, християнські і давньослов'янські імена. Наш матеріал підтверджує думку П. П. Чучки [22, с. 429], що прізвищем (спершу прізвиською) ставав тільки той апелятив, який у цій місцевості в період виникнення антропоніма мав високий ступінь індивідуалізації. Ця вимога спричинила й те, що основами відапелятивних прізвищ часто ставали архаїзми, вузьколокальні діалектизми, запозичення і слова з найнижчою частотністю вживання.

Висновки і перспективи дослідження. Отже, аналіз прізвищ, утворених за малопродуктивними словотвірними моделями, виявляє особливості їхньої словотвірної структури і семантики. Ці спадкові особові назви тісно пов'язані з життям народу в різні історичні епохи, свідком яких було одне з найстаріших міст України – Луцьк; особливостями побуту, матеріальної й духовної культури, зв'язками з іншими народами тощо. Досліджувані прізвища – цінне джерело для вивчення духовної культури й побуту українців у ретроспективі.

Значна кількість прізвищ ще потребує дослідження: наприклад, *Жутерець*, *Джигирець*, *Коцирець*, *Бедикайло*, *Бобло*, *Гаджало*, *Гзило*, *Гінайло*, *Дзяло* (*Дзялось*), *Змунчило*, *Пенкало*, *Фурдило*, *Герило* (*Герилів*) та ін. Останнє прізвище, зважаючи на здатність його основи утворювати присвійний прикметник з -ів, напевно, можна розглядати як варіант одного з чоловічих імен на зразок *Герасим*, *Гервасій*, *Герман*.

Список використаної літератури

1. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2-х т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : Ред.-вид. від. «Вежа» Волин. держ. ун-ту імені Лесі Українки, 2000.
2. Білоусенко П. І. Історія суфіксальної системи українського іменника / П. І. Білоусенко. – К. : Наук. думка, 1993. – 215 с.
3. Етимологічний словник української мови: у 6 т. / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Наук. думка, 1982–2012.
4. Єфименко І. В. Українські прізвищеві назви XVI ст. / І. В. Єфименко. – К., 2003. – 168 с.
5. Железняк І. М. Слов'янська антропоніміка (вибрані статті) / І. М. Железняк. – К. : Кий, 2011. – 288 с.
6. Керста Р. Й Українська антропонімія XVI століття. Чоловічі іменування : монографія / Р. Й. Керста. – К. : Наук. думка, 1984. – 152 с.
7. Козлова Р. М. Славянская гидронимия. Праславянский фонд / Р. М. Козлова. – Минск : Право и экономика, 2006. – Т. IV. – 310 с.
8. Козлова Р. М. Структура праславянского слова (праславянское слово в генетическом гнезде) : монография / Р. М. Козлова. – Гомель, 1997. – 412 с.

9. Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок / М. М. Корзонюк // Українська діалектна лексика : зб. наук. праць – К. : Наук. думка, 1987. – С. 62–263.
10. Кравченко Л. О. Прізвища Лубенщини : монографія / Л. О. Кравченко. – К. : Факт, 2004. – 198 с.
11. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2-х ч. / М. Й. Онишкевич. – К., 1984.
12. Панчук Г. Д. Антропонімія Опілля / Г. Д. Панчук. – Тернопіль, 2001. – 195 с.
13. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. – К. : Наук. думка, 1966. – 276 с.
14. Редько Ю. К. Словник сучасних українських прізвищ : у 2-х т. / Ю. К. Редько ; за ред. Д. Г. Гринчишина. – Львів, 2007.
15. Скорук І. Д. Малопродуктивні моделі прізвищ м. Луцька / І. Д. Скорук // Студії з ономастики та етимології. 2010 / відп. ред. І. В. Єфименко. – Луцьк : ВМА «Терен», 2010. – С. 226–235.
16. Словарь української мови: у 4 т. / упоряд. з дод. власн. матеріалу Б. Грінченко. – К., 1907-1909.
17. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
18. Суперанская А. В. Словарь народных форм русских имен / А. В. Суперанская. – М. : Книжный дом «Либроком», 2010. – 368 с.
19. Трійняк І. І. Словник українських імен / І. І. Трійняк. – К. : Довіра, 2005. – 509 с.
20. Фаріон І. Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початок XIX століття (з етимологічним словником) / І. Д. Фаріон. – Львів : Літопис, 2001. – 372 с.
21. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К. : Наук. думка, 1977. – 236 с.
22. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття : монографія / П. П. Чучка. – Ужгород : ТОВ «Папірус», 2008. – 671 с.
23. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців : історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. – Львів : Світ, 2005. – 704 с.
24. Чучка П. П. Слов'янські особові імена українців : історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. – Ужгород : Ліра, 2011. – 432 с.
25. Rymut K. Nazwiska polaków : Słownik historyczno-etymologiczny. – Kraków, 1999–2001. – Т. 1–2.
26. Gala S. Apelatywna i antropimiczna funkcja niektórych formantów / S. Gala // Vogolnopolska konferencja onomastyczna. – Poznań, 1988. – S. 119–126.
27. Sławski F. Zapys słowotworstwa prasłowiańskiego / F. Sławski // Słownik prasłowiański. – Wrocław ets., 1974. – Т. 1–2.

Скорук Ирина. Малопродуктивные модели фамилий в антропонимиконе г. Луцка. Проанализированы фамилии с суффиксами *-ець* и *-ло* и выяснены особенности их словообразовательной структуры и семантики. Среди фамилий с формантом *-ець* преобладают антропонимы, которые можно квалифицировать как единицы двойной словообразовательной мотивации. Фамилии, производные от старославянских или христианских имен, рассматриваются как имена двойной мотивации словообразования. Фамилии, которые квалифицируем как названия-характеристики лиц с первоначальным значением деминутивности, субъективной оценки или же с указанием на профессию – лексико-семантические образования.

Фамилии с суффиксом *-ло* имеют в основном значение агентивности или характеристики человека по индивидуальному признаку. Они происходят от прозвищ

и мотивируются апеллятивными основами категории *nomina personalia* и *nomina impersonalia*. Большинство проанализированных фамилий представляет интересную, утраченную живым языком лексику.

Ключевые слова: фамилия, антропоним, ойконим, апеллятив, личное имя, суффикс, лексико-семантическая группа.

Skoruk Iryna. Nonproductive Models of Surnames in Anthroponymicon of Lutsk Area. The article deals with the problem of lexico-semantic peculiarities of the Ukrainian local surname system revealed in Lutsk. The article analyzes the surnames with the suffixes *-ець* and *-ло*, which are characterized by quite low productivity. The anthroponyms, which can be qualified as units of double motivation of word-formation predominate among the surnames on *-ець*. The author considers surnames, derived from the old Slavic or Christian names mainly as names of double word-building motivation. It has been revealed that the surnames motivated by appellatives with an initial meaning of diminutiveness or subjective evaluation and those indicating to profession have been created in lexico-semantic way. The surnames on *-ло* mostly have the meaning of the agent's or person's characteristics in regard to some kind of funny character feature or some defects in pronunciation. Predominantly they have been formed from nicknames and are motivated mainly by appellatives from the category *nomina personalia* and *nomina impersonalia*. Most of the analyzed surnames represent interesting, but lost or neglected lexical units.

Key words: surname, anthroponym, oykonym, appellative, personal name, suffix, semantic group.

Стаття надійшла до редколегії 11.09.2017

ФУТБОЛЬНА ЛЕКСИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У СПЕЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ ФУНКЦІОНУВАННЯ

У статті проаналізовано особливості футбольної лексики у спеціальній сфері функціонування. Фахову лексику футболу розподілено на таксономічні ранги. Встановлено, що в усній футбольній комунікації частотні метафоричні звороти; на футбольних сайтах найбільш уживана футбольна термінологія і номенклатура, а в авторських блогах, чатах, на футбольних форумах – жаргонізми. Зазначено, що футбольна лексика слугує вираженню емоційності, творенню образності.

Ключові слова: футбольна лексика, терміни футбольної галузі, екстрагалузеві термінологічні одиниці, термінологізовані загальноуживані лексичні одиниці, номенклатура, професіоналізми, професійний жаргон.

Постановка наукової проблеми та її значення. Зацікавлення лінгвістів футбольною комунікацією зросло в останні десятиріччя у зв'язку звивченням різних сфер мовної діяльності соціуму. Попри увагу дослідників до теоретичних і практичних питань футбольної лексики чи футбольної термінології у різних мовах, в українському мовознавстві немає наукових студій, які розкривають функційний потенціал футбольних номінацій. У зв'язку з цим тема нашого дослідження є актуальною.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Із найґрунтовніших досліджень футбольної термінології – дисертаційні праці О. С. Рилова «Термінологічна система «Футбол» у російській мові» [10] і С. С. Богуславського «Футбольна термінологія в німецькій мові» [2]. Ієрархічну структуру найменувань фізичної дії на об'єкт у футбольній термінолексичі на матеріалі французької та іспанської мов аналізує М. Б. Дубяк [5]. Нормативності спортивних телепрограм (зокрема й на футбольну тематику) присвячено праці Є. Л. Вокальчука [4] та В. М. Барчука [1]. В. В. Максимчук докладно простудював репрезентацію футбольних інновацій у неологічних словниках початку ХХІ ст. [8]. В останні роки зріс інтерес науковців до соціолекту футбольних уболівальників (праці О. М. Лавриненка [7] та І. Р. Процик [9]).

Мета і завдання статті. Мета нашої розвідки – проаналізувати особливості функціонування футбольної лексики української мови у спеціальній сфері, яка охоплює спортивні газети і журнали (друковані та інтернет-видання), фахову, науково-популярну й довідкову літературу з футбольної проблематики, телепрограми на футбольну тематику, трансляцію футбольних матчів, футбольну інтернет-комунікацію (блоги, чати, форуми, соціальні мережі), усну футбольну комунікацію (спілкування

тренерів, арбітрів, футболістів, уболівальників). Наше завдання – цілісно охопити всі сегменти фахової футбольної комунікації.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Таксономія футбольної лексики у мові спеціального призначення є досить розгалуженою. Базовою одиницею мови спеціального призначення слугує термін. Серед термінологічних одиниць футбольної тематики за ступенем спеціалізації їхнього значення розрізняємо загальноспортивні терміни (*змагання, перемога, поразка*), міжгалузеві спортивні терміни (*гра, м'яч, ворота*) і власне футбольні терміни (*вінгер, латераль, офсайд*).

Формування екстрагалузевої термінології пов'язане зі зверненням до різних сфер діяльності: військової (*атака, дивізіон, захист*); виробничої (*стандарт, техніка, штанга*), економічної (*бюджет, менеджмент, трансфер*), суспільно-політичної (*арбітр, протест, суддя*), театральної (*амплуа, дебют, дублер*) та ін.

Термінологізовані загальноповживані лексичні одиниці – це загальноповживані лексеми, які служать для опису термінологічних понять: *газон – футбольний газон, поле – футбольне поле*.

Номенклатура – ланка-посередник між термінами і власними назвами. Футбольна номенклатура складається переважно з номенів футбольних клубів (ФК), а також назв гравців, які належать до цих ігрових об'єднань. Виокремлено такі моделі: «назва ФК ← ойконім» (ФК «Миколаїв», ФК «Тернопіль»), «назва ФК ← гідронім» (ФК «Ворскла», ФК «Десна»), «назва ФК ← оронім» (ФК «Карпати», ФК «Говерла»), «назва ФК ← хоронім» (ФК «Буковина», ФК «Волинь»), «назва ФК ← ергонім» (ФК «Зоря», ФК «Оболонь-Бровар») та ін.

Професіоналізми і професійні жаргонізми (сленгізми) є органічним компонентом номінативної системи української мови. Футбольні професіоналізми частково мають офіційний статус (нормативний характер), оскільки їх уживають коментатори футбольних матчів, журналісти. Професіоналізми виникають задля мовної економії: *основа* «основний склад команди», *дев'ятка* «верхній кут воріт, внутрішня частина воріт між стійкою і поперечкою».

За нашими спостереженнями, у сучасній футбольній комунікації професійні жаргонізми (сленгізми) більш уживані, ніж професіоналізми. Найчисленніша група – прізвиська гравців українських і зарубіжних ФК, сформовані на основі метафоричного перенесення за типовими лексико-семантичними моделями: 1) «назва гравців ← колір спортивної форми ФК» (*біло-сині* ← київське «Динамо», *білі* ← ФК «Реал» (м. Мадрид, Іспанія), 2) «назва гравців ← герб ФК» (*леви* ← ФК «Карпати» (м. Львів), *ластівки* ← ФК «Брешія» (м. Брешія, Італія); 3) «назва гравців ← характерні ознаки місця розташування ФК» (*каштанчики* ← ФК «Арсенал» (м. Київ), *фармацевти* ← ФК «Баєр», що в місті фармацевтичних концернів світу (м. Леверкузен, Німеччина).

ЗМІ – потужний механізм висвітлення футбольного життя країни й світу загалом, оскільки трансляції футбольних матчів, спортивні телепередачі на футбольну тематику та випуски спортивних (футбольних) новин на телеканалах мають велику глядацьку аудиторію. За нашими спостереженнями, коментування футбольних матчів загалом відповідає нормативним вимогам сучасної української літературної мови. Відомі українські коментатори, яким довіряють коментування найважливіших матчів, хоча й допускають відхилення від літературного еталону, виконують поставлені завдання. Можна відзначити таких, як Віктор Вацко, Денис Босянок, Ігор Циганик, Роберто Моралес. Назвемо також найбільш популярні футбольні телепередачі та їхніх ведучих: «Профутбол» (ведучий – Ігор Циганик), «Великий футбол» (ведучі – Олександр Денисов, Віктор Вацко), «Моя гра» (ведуча – Алла Бублій).

Під час коментування футбольних матчів, випусків новин та програм коментатори, спортивні журналісти утворюють метафоричні звороти, які дають змогу окреслити футбольний предмет чи поняття, уникаючи повторення, і є зрозумілими для пересічного глядача. Наприклад:

- на позначення перемоги у грі: *Зуміли покласти у скарбничку три пункти* (ТК «Футбол 1», 20-12-15, 10:16); *Вігану удалось зняти з «Ман Сіті» скальп* (ТК «Футбол», 13-04-14, 10:20); *Як «Реал» знищив «Шахтар» у Лізі чемпіонів* (espresso.tv, 16-09-15, 08:35); *Динамо» впевнено розібралось з «Карпатами»* (football24.ua, 15-08-15);

- на позначення гола: *Припинити цю посуху на території одвічних суперників* (ТК «Футбол 1», 11-11-15, 10:24); *Це просто така вишня на торті, ось цей гол* (ТК «Футбол 1», 13-06-14, 23:30); *Йоветіч тут зіграв у більярд. М'яч пройшов під ногою Аспікуліети і, від штанги, потрапив у ворота* (ТК «Футбол 1», 18-02-15, 14:00); *Оскар вдало сходив на побачення із голкіпером суперника* (ТК «Футбол 1», 06-03-14, 10:10); *На коліна поставила суперників гармата Фернандіньйо* (ТК «Футбол 1», 06-03-14, 10:08); *Записав своє прізвище на табло* (ТК «Футбол 2», 22-04-15, 23:00);

- для характеристики ігрових моментів: *В нього була вбивча позиція* (ТК «Футбол 1», 13-06-14, 23:25); *Моменти виникають, як із рога достатку* (ТК «Футбол 1», 13-06-14, 23:28); *Іноді вкопувались у штрафній і грали на відбій* (ТК «Футбол 2», 15-03-15, 22:32); *На морський вузол зав'язує Комбаров Мертенс* (ТК «Футбол 2», 22-06-14, 19:35); *Один невдалий рух, і все може «піти на пси»* (ТК «Футбол 1», 12-04-14, 20:53); *Моменти біля воріт господарів з'являлись, наче гриби після дощу* (ТК «Футбол 2», 22-04-15, 23:30);

- для характеристики стилю гри футболіста: *Він може подорожувати на будь-якій із бровок* (ТК «Футбол 2», 15-03-15, 22:52); *Обсяг роботи може виконувати, як коняка* (ТК «Футбол 2», 06-10-14, 21:44); *Не має права тягнути на себе ковдру* (ТК «Футбол 2», 06-10-14, 21:30); *Де Брюїне – динамо-машина Вольфсбурга* (ТК «Футбол 2», 22-06-14, 19:25);

Хочуть здобути перемогу з мінімальними енергозатратами, не хочуть рвати жили (ТК «Футбол 2», 15-03-15, 22:20);

- для номінації гравців: Друге прізвище Беговича – Сейвович, тому що він сьогодні багато сейвів натворив (сейв – «відбитий м'яч, який летить у ворота» – Ю. С.) (ТК «Футбол 1», 22-06-14, 13:03); Єдиним голом відзначився португальський «суперстар» (ТК «Футбол 2», 15-03-15, 22:12).

Сьогодні найзручнішим і найшвидшим способом отримання інформації є всесвітня мережа Інтернет. Тому більшість необхідної інформації, пов'язаної зі сферою футболу, можна знайти власне на спеціальних сайтах. Сайт – це «сторінка для викладення інформації зі своєю адресою в Інтернеті» [3, с. 1284]. Сайти публікують останні новини із життя футболістів, клубів та футбольних організацій, інтерв'ю з гравцями, тренерами і футбольними агентами. На сайтах можна побачити результати футбольних зустрічей, прочитати анонси й огляди матчів (див. рис. 1). Зазначимо, що на сайтах зі складу футбольної лексики переважає термінологія і номенклатура: *товариський матч, тренувальний збір, національна команда, травма, гравці, гол, крайній захисник, топові команди, аутсайдери, спаринг-партнери, «Динамо»* тощо.

Більшість сайтів мають різноманітні авторські блоги, чати та форуми, де залучена не тільки офіційна термінологія, але й жаргонізми (сленгізми). Блог – це «веб-сайт, основний зміст якого – записи, статті або інші форми даних, що регулярно додаються (характеризуються короткими записами тимчасового значення); мережевий журнал подій» [3, с. 88]. Здебільшого блоги ведуть журналісти, активні відвідувачі або навіть самі футболісти. Лексика, яку використовують для опису подій у блогах, буває дуже різноманітною (за тематичним спрямуванням, стильовою належністю) (рис. 2).

Автор блогу, що на рис. 2, окрім футбольної термінології (*футбольні стадіони, турнір, Ліга чемпіонів, жеребкування, плей-оф, стартовий свисток, матч, поєдинки*) та номенклатури («Челсі», «ПСЖ», «Реал», «Зеніт», «Бенфіка», «Гент», «Вольфсбург»), уживає жаргонізми (*пенсіонери, галактикос*).

Чат (англ. chat – «балачка») – мережевий засіб для швидкого обміну текстовими повідомленнями між користувачами Інтернету в режимі реального часу. У чаті спілкуються адміністратори та відвідувачі сайту. Під час такого спілкування обговорюється якась тема, подія чи персона (рис. 3).

У чатах функціонує футбольна термінологія (*перевага, темп, грати на межі, незарахований гол, захист, суддя*), вжито жаргонізми: неофіційні найменування гравців (*Оджо*), клубів (*Вілла, Бромвіч, Сотон*), футбольних понять (*договірняк «договірний матч», пеналь «пенальті»* та ін.).

24 ФУТБОЛ   **НОВИНИ**   МАТЧ-ЦЕНТР   ВІДЕО   ФОТО   СТАТТІ   БЛОГИ   ПРОГНОЗИ

Україна ▾   Євро-2016   ЧС-2018   ЛЧ   ЛЄ   Англія   Іспанія   Італія   Німеччина   Ін

На базі київського "Динамо" в Конча-Заспі відбулася прес-конференція головного тренера збірної України Михайла Фоменка напередодні товариських матчів проти Уельсу та Кіпру в рамках тренувального збору національної команди.

Про травми

За час роботи зі збіркою такої великої кількості травмованих, хворих гравців ще не було. У Хачеріді ангіна, сидить на уколах. Рибалка травмований, Коноплянка теж. Ви знаєте, що в передостанній грі він гол забив, виглядав непогано, але на жаль, отримав травму. Ракицький теж травмований. Викликали Селіна і Путівцева, зараз їх переглянемо.

Про Путівцева

Він може грати і крайнього захисника, і центрального захисника. На сьогодні у нас з цими позиціями проблема.

Про спаринг-партнерів

Почнемо з того, з ким ми граємо. Не ми тільки вибираємо. Ми б теж хотіли зіграти з топовими командами. Ми вибрали з того, що було можливим, хто пішов назустріч. У збірній Кіпру грають футболісти, які представляють європейські чемпіонати. Ми вже неодноразово бачили, що аутсайтери відбирають очки у сильних команд, так що зараз простих команд немає. Вони теж хочуть довести, що Кіпр - футбольна країна.

Про відсутність конкуренції на позиції Федецького

На тій позиції Гусєв грав, зараз такий футбол, що ті люди універсальні. Той же Путівцев може зіграти і правого, і центрального. Є ще Федецький і Тимошук. Є вузькі фахівці, але зараз футбол змушує фрагментами грати на різних позиціях. Я не думаю, що це проблема. Конкуренція, перш за все, рухає будь-який прогрес.

Рис. 1. Скриншот сторінки на сайті інтернет-видання «Футбол 24»

→ Блоги, Ліга Чемпіонів → Записки Ліги чемпіонів. Розстріл "пенсіонерів" у Парижі, захоплення Риму "галактікос"

Записки Ліги чемпіонів. Розстріл "пенсіонерів" у Парижі, захоплення Риму "галактікос"

16:00, 18 Лют 2016 | Блоги | Перегляди: 354

В   о   f   t   g+   @   я   in   dlog   Y   +   0

Шановні читачі, до вашої уваги нова авторська рубрика "Записки Ліги чемпіонів", де ми розглядаємо та аналізуємо результати останніх матчів Ліги чемпіонів.

Нарешті на футбольні стадіони повернувся найпрестижніший європейський турнір - Ліга чемпіонів. Практично від жеребкування плей-офф до стартового свистка першого матчу в пресі та за її межами точилося безліч дискусій. У першу чергу було цікаво, чи зможе "Челсі" встояти перед ПСЖ. Інших же цікавило те, як підготує Зінедін Зідан "Реал". Поєдинки "Бенфіка" - "Зеніт" та "Гент" - "Вольфсбург" відійшли на другий план, хоча в них було багато цікаво. Однак розпочнемо ми із центрального матчу ПСЖ - "Челсі".

Рис. 2. Скриншот сторінки блогу оглядача спортивного сайту

ГОЛОВНА | Чат | Реєстрація | Вхід 23.03.2016 Середа 21:57

САЙТ УКРАЇНСЬКИХ ФАНАТІВ ФК ЛІВЕРПУЛЬ
LIVERPOOLFC.COM.UA
YOU'LL NEVER WALK ALONE

ГОЛОВНЕ: «Манчестер Юнайтед» - «Ліверпуль». Прев'ю матчу | Майбутній тренер Ліверпуля? "Ліверпуль" впроваджує

ГОЛОВНА КОМАНДА КЛУБ СЕЗОН ІСТОРІЯ ФАН ЗОНА ФОРУМ БЛОГ АРХІВ САЙТ

Наступний матч

Ліверпуль - Тоттенхем
02.04.2016, 19:30
Енфілд, Прем'єр Ліга, 32 тур

Прем'єр Ліга

№	Команда	М	О
6	Ман Юнайтед	30	50
7	Саутгемптон	31	47
8	Сток Сіті	31	46

Чат сайту

historical 18:56
про договірняк ніколи не повірю. просто тупі до неможливості заміни і наші стандартні граблі - розслабитесь при перевазі...скільки вже раз нас історія вчить, що не можна збавляти темп, а толку.. в мене іноді враження, що та команда проклята

livpar 19:30
historical, Шкртела ще більш менш зрозуміти можна, бо Ловрен грав на межі червоної під Лонгом, Хендер готувався виходити до пропущеного, а от Бентеке замість Оджо це 100% клопівський косяк.

historical 19:56
livpar, як на мене, зрозуміти можна було б вихід на місце Ловрена Туре. Але не Шкртела. Чувак не космос давно вже, овердофіга часу не грав, А Сотон - це не безвільні Вілла чи Бромвіч. Клопп сьогодні лажанув по повній.

historical 20:02
надіюсь, він просто зробить висновки з жорстокого уроку..

livpar 20:23
historical, Туре звичайно був би кращим варіантом, це вже тільки Клоппу відомі його мотиви, скоріш за все банальна самовпевненість. Плюс вагоме підсилення Баньямою та Мане, невихід яких у старті здивував.

livpar 20:28
Окрема подяка Сакко за незарахований третій гол та "активний" захист, Бентеке за черговий дерев'яний відрізок та судді за не призначений пеналь на ньому ж, хоча міг ставити нам спочатку ще за Ловрена.

livpar 20:30

Для додавання коментарів потрібна авторизація

Рис. 3. Скриншот сторінки чату фанатів футбольного клубу

Дата: Субота, 21.04.2012, 15:41 | Повідомлення # 3

Quote (Activator)
Й конечноже нападающего

Керрол почав потроху забивати, можливо розкриється.

PROFILE UP ↓

Дата: Понеділок, 23.04.2012, 21:34 | Повідомлення # 4

Нападаючого 100%, треба Керрол не тягне хоть і підтягнувся до середнього рівня, але це не рівень Ліверпуля хоча ми на ньому і граємо...

PROFILE UP ↓

Дата: Понеділок, 23.04.2012, 22:16 | Повідомлення # 5

Lotec, Класний півзахисник, який би зміг доставляти м'яч Керроллу і Суаресу, от хто нам потрібен, щось типу Азара, Муніяїна, Альба, Лавецці, Хамшик, Шаціри, можна звернути увагу в сторону Німеччини (Ройс, Гетце, Кагава) - варіантів море, от тільки Кенні чомусь не може вибрати, або не хоче цього робити, я розумію, що Ліверпуль не Ман Сіті чи ПСЖ що буде гатити гроші і скуповувати все підряд, але хоча б одного з цих вищеперелічених гравців можна купити.

PROFILE UP ↓

Дата: Вівторок, 24.04.2012, 07:32 | Повідомлення # 6

DOCTOR
А тут все просто: якого гравця ми купимо, так і гратимемо. Візьмемо економ-варіант, то й сидітимемо на восьмому місці. А для того, щоби бути лідером потрібно брати і гравців-справжніх лідерів. В нас є клубна система, є купа скаутів, гравців потрібно відстежувати, а якщо вже впевнений, що це - саме те, то грошей не шкодувати

Рис. 4. Скриншот сторінки форуму фанатів футбольного клубу

Форум – популярний різновид спілкування в Інтернеті. На форумі обирають теми для спілкування, що робить його динамічнішим за чат. На форумі є адміністратори та модератори. Футбольні форуми відкриті на футбольних і спортивних сайтах, сайтах клубів чи гравців та/або фанатів (рис. 4). Зазвичай на форумах активно функціонує футбольна лексика (наприклад, *забивати, півзахисник, доставляти м'яч, гравці, грати*).

Сучасні інтернет-видання використовують (особливо в заголовках) уже готові форми вербалізації певного змісту, апелюючи до культурної пам'яті закріплених у мовній свідомості українців висловлень. Наприклад, у заголовку статті «*Два кольори мої, два кольори: Жовте – то любов, червоне – то журба*» обігрується фрагмент відомої пісні на слова Дмитра Павличка: *Два кольори мої, два кольори, Оба на полотні, в душі моїй оба, Два кольори мої, два кольори: Червоне – то любов, а чорне – то журба. У тексті статті жовтий колір символізує жовту картку (гірчичник), а червоний – червону.*

«Два кольори мої, два кольори:

Жовте – то любов, червоне – то журба».

Історія виникнення «**гірчичників**» бере свій початок зі скандально відомого **чемпіонату світу** 1966 року, що проходив на Туманному альбіоні. З'ясувалося, що цей **футбольний форум** запам'ятався не тільки не **зарахованим голом** радянським **суддею**, а й іншим **суперечливим моментом**.

Під час **чвертьфінального матчу** року між Англією і Аргентиною **суддя висловив попередження** двом **англійським гравцям** – Бобі та Джеку Чарльтонам. Однак **рефері** не продемонстрував цього публіці настільки чітко, щоб усі побачили. Як наслідок, англійці **опротестували попередження**. Щоб запобігти повторенню **інциденту**, **арбітр** Кен Астон запропонував **вживати виразні, видні здалеку картки**. Для цього обрали **квадратні картки** **яскраво червоного та жовтого відтінків** (volynsport.lutsk.ua).

І хоч текст насичений термінологічними одиницями, він не позбавлений образності, яку створює жаргонізм *гірчичник* і, звичайно, афористичний заголовок.

Висновки та перспективи дослідження. Глобалізаційні процеси зумовили демократизацію комунікації, а розвиток цифрових технологій урізноманітнив її форми. Спортивні журналісти активно творять метафоричні конструкції для номінації футбольних предметів чи понять, для вираження емоцій під час гри. В сучасних умовах значну частину інформації про сферу футболу подано на футбольних сайтах, де опубліковано новини про діяльність футбольних клубів і футбольних організацій, інтерв'ю з гравцями, тренерами та футбольними агентами; наведено результати матчів, анонси та огляди ігор. У цьому сегменті інформаційного простору частіше вживана футбольна термінологія і номенклатура. В авторських блогах, чатах, на футбольних форумах більш

поширені жаргонізми. Перспективу нових досліджень футбольної лексики пов'язуємо з поглядом на футбол як лінгвокогнітивний дискурс.

Список використаної літератури

1. Барчук В. Спортивний репортаж як дзеркало суспільного мовлення (на матеріалі футбольних трансляцій) / В. Барчук // Рідне слово в етнокультурному вимірі : зб. наук. праць / Дрогобицький держ. пед. ун-т імені Івана Франка. – Дрогобич : Посвіт, 2015. – С. 15–24.
2. Богуславский С. С. Футбольная терминология в немецком языке : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / С. С. Богуславский. – Одесса, 2010. – 291 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
4. Вокальчук Є. Л. Спортивний теледискурс: культура усного мовлення / Є. Л. Вокальчук // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острого : Вид-во Націонал. ун-ту «Острозька академія», 2010. – Вип. 17. – С. 166–173.
5. Дубяк М. Б. Ієрархічна структура найменувань фізичної дії на об'єкт у футбольній термінології (на матеріалі французької та іспанської мов) / М. Б. Дубяк // Науковий вісник Волинського нац. ун-ту імені Лесі Українки. – № 17. – Луцьк, 2009. – С. 111–115.
6. Коваль Р. С. Синонімія у французькій футбольній лексиці / Р. С. Коваль // Молода спортивна наука України : зб. наук. праць. – Львів, 2010. – Вип. 14, т. 2. – С. 107–112.
7. Лавриненко О. В. Жаргон російськомовного футбольного вболівальника : системний та жанрово-комунікативний аспекти : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / О. В. Лавриненко. – Дніпропетровськ, 2013. – 20 с.
8. Максимчук В. В. Неологізми футбольного дискурсу як об'єкт лексикографічного опису / В. В. Максимчук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» : зб. наук. праць. – Острого : Вид-во Націонал. ун-ту «Острозька академія», 2015. – Вип. 57. – С. 85–89.
9. Процик І. Вербальне самовираження в субкультурі українських футбольних уболівальників / І. Процик // Мова і суспільство : зб. наук. праць. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. – Вип. 3. – С. 224–229.
10. Рылов А. С. Терминологическая система «Футбол» в русском языке : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / А. С. Рылов. – Нижний Новгород, 1998. – 250 с.

Струганец Юрий. Футбольная лексика украинского языка в специальной сфере функционирования. В статье проанализированы особенности футбольной лексики в специальной сфере функционирования. Футбольная лексика распределена на таксономические разряды: 1) термины футбольной отрасли, 2) экстраотраслевые терминологические единицы, 3) терминологизированные общеупотребительные лексические единицы, 4) номенклатура, 5) профессионализмы, профессиональный жаргон. Установлено, что во время комментирования футбольных матчей, выпусков новостей и передач спортивные журналисты образуют метафорические обороты, которые позволяют определить футбольный предмет или понятие. В современных условиях значительная часть информации о сфере футбола представлена на футбольных сайтах. В этом сегменте информационного пространства больше задействована футбольная терминология и номенклатура. В авторских блогах, чатах, на футбольных форумах распространены жаргонизмы. В ходе анализа выявлено, что футбольная лексика служит выражению эмоциональности, созданию образности.

Ключевые слова: футбольная лексика, термины футбольной отрасли, экстраотраслевые терминологические единицы, терминологизированные

общеупотребительные лексические единицы, номенклатура, профессионализмы, профессиональный жаргон.

Struhanets Yurii. Ukrainian Football Lexicon in the Specific Field of Functioning.

Peculiarities of football vocabulary in the specific sphere of functioning are analyzed in the article. The football lexicon is divided into several taxonomic ranks: 1) terms of football sphere, 2) extradisciplinary terminological units, 3) terminologized common lexical units, 4) nomenclature, 5) professionalisms, professional jargon. It has been revealed that sport journalists use metaphorical set expressions and utterances in commenting the football matches, news releases and programs. These expressions contribute to the formation of the semantic field of the concept *football*. Much of the football sphere information is presented on the football sites. Football terminology and nomenclature are most widely used in this field of the information space. Jargons are most frequent in the blogs of the authors, chat rooms, on the football forums. In the course of analysis it has been found out that football vocabulary is characterized by a high degree of expressiveness, emotionality, creation of imagery.

Key words: football vocabulary, terms of football area, extradisciplinary terminological units, terminologized common lexical units, nomenclature, professionalisms, professional jargon.

Стаття надійшла до редколегії 21.09.2017

МОВНИЙ ЕТИКЕТ ДРУЖНЬО-ТОВАРИСЬКОГО ЛИСТУВАННЯ ВАСИЛЯ СИМОНЕНКА

У статті з'ясовано чинники, які впливають на мовноетикетну поведінку адресанта в дружньо-товариському листуванні, зокрема окреслено фактор адресата як домінувальний. Виокремлено етикетні одиниці, на утворення яких впливає особа адресанта і які важливі в структурно-композиційній організації епістолярного тексту. Визначено типологічні для української епістолярної традиції мовноетикетні конструкції та індивідуально-авторські, вибір яких залежить від адресата.

Ключові слова: адресат, адресант, дружньо-товариський лист, епістолярний діалог, мовно-етикетні формули.

Постановка наукової проблеми та її значення. Дослідження епістолярних текстів у сучасній лінгвістиці дотепер перебуває на периферії наукових зацікавлень на противагу частотним літературознавчим студіям [14; 17; 18; 19; 20; 25]. В останні десятиліття епістолярна спадщина видатних постатей привертає увагу мовознавців насамперед як джерело вивчення закономірностей функціонування мовноетикетних одиниць, чим і обмежене вивчення епістолярного стилю загалом, за винятком поодиноких праць, які стосуються окремих аспектів мовотворчості деяких письменників. [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8].

Особливий інтерес для дослідників має епістолярна спадщина письменників-шістдесятників як вагома складова української епістолярної традиції та унікальний культурно-історичний документ минулого століття, який дозволяє простежити не лише стан мови на діяхронійному зрізі, а й розвиток і побутування епістолярного стилю, функційний статус якого дотепер викликає дискусії в мовознавчих колах. Цим і мотивований вибір теми нашого дослідження.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Епістолярій як окремий функційний стиль помітно вирізняється з-поміж інших стилів української мови особливостями структурно-композиційного та мовноетикетного оформлення, що слугують найчастіше визначальним фактором вибору об'єкта мовознавчих наукових студій. Це, зокрема, праці Е. С. Ветрової, яка зосередила увагу на вивченні семантики та функційно-комунікативного аспекту етикетних одиниць у листуванні українських письменників XIX ст. [10]; Н. М. Журавльової, в яких основну увагу зосереджено на понятті «індивідуальність» в епістолярній ввічливості XIX – початку XX ст., що належить до основних екстралінгвальних факторів [11]; Т. В. Радзівської, яка проаналізувала комунікативно-прагматичний аспект текстотворення [22]. С. К. Богдан досліджує епістолярну комунікацію Лесі Українки [6],

мовноетикетний контекст епістолярію К. Білокур [3], листовні звертання В. Стуса [4], стереотипи мовної поведінки Л. Боровиковського [8] тощо.

Літературознавці зосереджують увагу на становленні епістолярної літературної критики – Л. П. Вашків [9], епістолярної прози – М. Й. Назарук [21], проблемі листування письменників у контексті українського літературного процесу 20–50-х рр. ХХ століття – В. І. Кузьменко [17], жанрово-стильові модифікації листування – Г. С. Мазоха [18, 19] та ін.

Мета і завдання статті. Епістолярні тексти, передусім їх мовно-стильові параметри, безперечно потребують ґрунтовніших студій. Одним із вагомих аспектів вважаємо вивчення різних видів епістолярію й особливостей впливу автора на формування його лексико-семантичного простору, організацію комунікативного акту, зокрема на вербалізацію етикетних ситуацій – одного з найважливіших елементів будь-якого епістолярного діалогу. У цьому полягає одна з визначальних лексико-семантичних ознак будь-якого листа як визначального жанру епістолярного стилю. Основну увагу зосередимо на вияві мовноетикетних одиниць у дружньо-товариських листах Василя Симоненка.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Українська епістолярна традиція має давню історію, зокрема, й дружньо-товариську, яку гіпотетично можна вважати одним із найдавніших її різновидів. На відміну від листів офіційних, неофіційні (товариські, приватні) не мають усталеної структурної організації чи узвичаєного набору обов'язкових етикетних одиниць. Узвичаєний реєстр таких одиниць представлений насамперед формулами *привітання, звертання, вибачення, прохання, прощання, прихильності* та *почасти* – дописок.

Епістолярні діалоги представників шістдесятництва (зокрема, В. Симоненка [23; 24], В. Стуса [27], Гр. Тютюнника [28] та В. Чорновола [29]) становлять органічну складову української епістолярної традиції, що мають насамперед кілька спільних ознак: хронологічні рамки їх написання й тематика листування, умови їх створення, особливості епістолярної комунікації, що відбувалась дуже часто в ізольованих умовах заслання чи ув'язнення під контролем ідеологічної цензури. Визначальним для дружньо-товариського епістолярію шістдесятників вважаємо також особливе коло адресатів (значною мірою – спільних), що визначало подібну тематику (особисте життя та події з життя рідних і друзів, що пов'язані почасти зі суспільно-політичною атмосферою; аспект науково-мистецьких інтересів; стан української літератури й культури загалом; творча лабораторія тощо) та структурно-композиційну організацію листів.

Спостережено, що товариське листовне спілкування шістдесятників позначене актуалізацією не лише традиційних мовноетикетних стереотипних моделей, зокрема вітального та прощального етикету, який відображає закономірності мовної поведінки цього типу комунікантів, а й частотно-оказіональних. Так, типологічним для їхнього листування

вважаємо ті моделі звертання, в межах яких вміщено апеляцію водночас до кількох адресатів, адже обмеженість листів у кількісному вимірі зумовлювала саме такий спосіб комунікації. До таких належать, зокрема, звертання в епістолярній комунікації В. Стуса до сім'ї Світличних («*Дорога Льолю, дорогий Іване!*» [27, с. 164, 173]; «*Дорога Льолю, дорога Надійко!*» [27, с. 139]), до Віктора Дідківського з родиною («*Вікторе, Аню, Юрко, Світозаро!*» [27, с. 52]; «*Здрастуйте, Вікторе, Анно і Юрко!*» [27, с. 18]) та ін.

У стильовому вимірі дружньо-товариський епістолярій шістдесятників вирізняється невимушеністю спілкування, яка експлікована іронічно-жартівливою тональністю, частотним вживанням емоційно забарвленої лексики та особливою синтаксичною організацією (переважання інверсій, простих і складнопідрядних речень).

Поряд із цим діалектизми та жаргонізми в текстах листів виконують стилістичну функцію наближення епістолярного діалогу до живої розмови. Найвиразніша у стильовому плані гумористично-жартівлива тональність, яка виявляється й у формуванні мовного етикету.

Диференційною рисою цього різновиду епістолярної комунікації можна вважати також відсутність кличного відмінка, що зумовлено, очевидно, впливом розмовного стилю (наприклад, у листах В. Симоненка – «*Толя!*» [24, с. 393]). Поряд із типологічними для звертального мовного етикету одиницями фіксуємо й оказіональні. Узвичаєні вони для епістолярію В. Симоненка, наприклад, звертання до Миколи Сома: «*О найсоміший із Сомів!*» [24, с. 387] – утворене за зразком східної епістолярної традиції з адаптацією до україномовної; «*Тов. Сом! Драстуйте!*» [24, с. 388] – вплив російськомовного звертального етикету; «*Бон жур, месьє Анатоль!*» [24, с. 389] – до Анатолія Перепаді, реалізоване за зразком французького мовного етикету; «*Німий оракуле!*» [24, с. 401] – до Івана Світличного актуалізує диференційні ознаки його особистості тощо.

Епістолярний прощальний етикет шістдесятників також характеризує поєднання усталених та індивідуально-авторських одиниць. Структурно він представлений формулами прощання, поєднаними з побажаннями; формули прихильності; підписи; рідше – дописки. Узвичаєними для українського дружньо-товариського листування вважаємо висловлення, що функціонують здебільшого в традиційному уснорозмовному спілкуванні українців: *До побачення; До зустрічі; Бувайте здорові; Обіймаю* тощо («*Міцно тисну руку і обіймаю*» [28, с. 93]; «*Зичу Вам найкращого. / Обіймаю. [...] / Ще раз – будьмо!*» [27, с. 175]). Це диференційна риса українського прощального етикету загалом, а не лише в межах епістолярного стилю.

Поряд із ними функціонують індивідуально-авторські вислови, до складу яких входять стереотипні формули або емотивні одиниці. Такі вирази належать до частотних в епістолярних діалогах В. Симоненка (наприклад, «*Нехай живе! З привітом. Жду ответа, как салавей лета. Цьомаю тебе в праву ніздрю*» – до В. Діденка [24, с. 386]; «*Ну, бувай*

здоровий, друже. Зичу тобі всякого добра і... трішки синців од критичних геркулесів» – у листі до І. Світличного [24, с. 396]).

У листах В. Стуса, наприклад, поряд із типологічними прощальними конструкціями іноді вміщено інформацію про передання вітань третім особам: «Цілую Вас, дякуючи. Дякуючи, цілую. / Низький уклін Вашим і нашим, а ще Луїзі, Леоніді, Михасі, Олегові. / Дякую, що всі Ви там десь є, і від того мені легше дихати на цьому світі. / Щасту Вам!» [27, с. 81].

Компонентом завершальної частини листа слугують формули прихильності з займенниками *твій, ваш* та підписи, які можуть входити до структури формул прихильності чи функціонувати відокремлено, як граматично, так і в графічному оформленні. Дописки в епістолярній комунікації шістдесятників належать до факультативних одиниць.

У частини адресантів підписи в листах набувають варіантності, що має функційну диференціацію. Наприклад, у листах В. Стуса зафіксовано кілька варіантів: домінувальні – іменні *Василь* (28 підписів) та криптонім *ВС* (5), на периферії актуалізовано форми з прізвиськом та поодинокі криптоніми, записані латиницею – *VS* (1). Натомість у листуванні Гр. Тютюнника використано для самоідентифікації лише три варіанти підписів: *Гр. Тютюнник* (29 одиниць), *Тютюнник* (3 підписи) та одиничний *Григір*. Така сама модель актуалізації підписів характерна для епістолярних текстів В. Чорновола (пор.: *Славко* (22 одиниці), *Вячеслав* (20 підписів) та одиничний *В. Чорновіл*) і В. Симоненка (найбільш частотний – *Василь* (9), меншою мірою актуалізовано підписи на зразок «ім'я + прізвисько» – *Василь Симоненко* (5), найменш частотна модель «ініціали + прізвисько / прізвисько, твірною основою якого є прізвисько» – *В. Симоненко* (2), *Д. Симон* (1) чи тільки *Симон* (1)).

Епістолярна комунікація Василя Симоненка репрезентує вагому складову епістолярної спадщини шістдесятників загалом, важливу роль у ній відіграє, як спостережено, фактор адресата, який належить до тих суттєвих екстралінгвальних факторів, що впливають на структурно-композиційну організацію всього листовного тексту.

Дружньо-товариське коло епістолярних діалогів Василя Симоненка (збережено 51 лист) представлене 13 адресатами, зокрема, це Борис Антоненко-Давидович (1 лист), Ілля Бердник (1), Василь Діденко (4), Євген Дудар (9), Григорій Кочур (6), Андрій Махія (1), Мирослав Мицик (1), Микола Негода (1), Анатолій Перепадя (13), Надія Романюк (2), Петро Ротач (1), Іван Світличний (6), Микола Сом (5) та ін. Листування з ними хронологічно охоплює період з 1956 р. до 1963 р.

Насамперед зауважимо, що мовленнєва поведінка В. Симоненка як адресанта детермінована поставленими комунікативними цілями й спрямована на пошук оптимального варіанта для формування коректного висловлення в межах усталеного етикету. Тому листування як один із актуальних засобів підтримки дружньо-товариських взаємин було водночас для письменника важливим засобом експлікації мовної

особистості, адже стильовими домінантами товариського епістолярію письменника вважаємо жартівливо-гумористичну тональність та іронічну стилізацію тексту листів.

Найбільш вагомими серед стереотипних етикетних ситуацій у його листах етикетні одиниці вітання та прощання, що утворюють, навіть за умов різнофункційного статусу цих ситуацій, своєрідне комунікативне обрамлення. Як слушно зазначає С. К. Богдан, «епістолярні тексти, подібно до уснорозмовної комунікації, зокрема діалогічної, просто неможливі без цих двох точок міжособистісної взаємодії. Однак, на противагу усній комунікації, листовна надає переваги актові прощання, специфіка якого виявляється передусім у мовному оформленні. Прощальний акт листовної комунікації представлений значно повніше, на противагу вітальній, і традиційно об'єднує словесне вираження загальномовних прощальних виразів і опис невербальних елементів комунікації» [5, с. 193].

Специфіка організації епістолярних текстів, їхні композиційні особливості передбачають частотне використання звертань у листах, особливо звертань на початку листа, які слугують фактором формування стилістики всього подальшого тексту.

Вибір адресантом форми звертання визначає насамперед фактор адресата та характер стосунків між ними. Наприклад, в епістолярних діалогах письменника можна виокремити такі найуживаніші різновиди звертань:

1) *типологічні* для української епістолярної традиції, здебільшого *іменникові* (наприклад, «*Анатолій!*» [24, с. 378], «*Васько!*» [24, с. 385], «*Толя!*» [24, с. 393]);

2) *оказіональні*, утворені з певною стилістичною метою, їх основу становлять найменування особи:

а) за соціальним статусом (наприклад, «*Джентльмен!*» [24, с. 782]; «*месьє Анатоль!*» [24, с. 389]);

б) за віковими ознаками (наприклад, «*Юначе!*» [24, с. 408]);

в) за характером стосунків між комунікантами – з опорними лексемами *друзе, родичу* (наприклад, «*Дорогий канадський родичу!*» [24, с. 767]; «*Вітаю тебе, друже*» [24, с. 487]);

г) за подібністю до іншомовної епістолярної традиції або узвичаєних у спілкуванні «радянізмів» (наприклад, звертання до Миколи Сома: «*О найсоміший із Сомів!*» [24, с. 387]); «*Тов. Сом!*» [24, с. 388]);

г) метафоричні найменування (наприклад, «*Німий оракуле!*» [24, с. 401] – до Івана Світличного) тощо.

Варто наголосити на варіативності у функціонуванні апелювативів на означення адресатів, яка має частотний вияв у епістолярії Василя Симоненка. Наприклад, можемо простежити такі синонімічні ряди звертань (і узвичаєних, й індивідуально-авторських) у листах до Анатолія Перепаді – *Толя, Толю, Джентльмен, месьє Анатоль* тощо. Мотивація деяких із них стає зрозуміла лише з авторських коментарів: «*Стиль*

тодішніх листів Василя до мене, звертання “джентльмен” ... свідчать про наше тодішнє захоплення Джеком Лондоном, американським джазом, хмарочосами, через що нас записали в “стиляги” (записало і переслідувало комсомольське бюро факультету)» [23, с. 784]. Тобто такі форми звертань, які знаходяться поза узвичаєним українським епістолярним етикетом, видаються цілком природними в контексті дружньо-товариського епістолярного діалогу між цими комунікантами (якщо зважити на мотивацію їхньої появи) та виконують «характеризуючу функцію і служать для встановлення та підтримання контакту між адресатами» [18, с. 63]. Поєднання іронії та нейтральної тональності мовлення як домінанти всіх епістолярних діалогів В. Симоненка експлікує гармонійність і невимушеність у спілкуванні.

В епістолярії письменника актуалізовано також факультативний елемент мовноетикетної традиції іменування адресата – пошанного «Ви», яке використано, очевидно, для диференціації різного вікового статусу його адресатів. Це спостерігаємо, зокрема, в епістолярній комунікації з Борисом Антоненком-Давидовичем, Григорієм Кочуром, Андрієм Махиною та Мирославом Мициком. У такий спосіб адресант, дотримуючись традицій листування, намагається водночас вказати на важливість листування з адресатами та наголосити на їхній авторитетності для нього. Наприклад, «... знаючи **Вашу** зайнятість, не вимагаю від **Вас** листа» [24, с. 482]; «Щиро вітаю **Вас** і **Вашу** сім'ю» [24, с. 478]; «Я дуже задоволений **Вашим** листом і щиро вдячний **Вам** за нього» [24, с. 383].

Варіативність функціонування етикетних одиниць, детермінованих фактором адресата, фіксуємо також і у висловах вибачення, які актуалізовано найчастіше лексемами *даруй, даруйте, пробач, пардон*. Адресант часто поєднує розмовну лексику з книжно-поетичною, що створює ефект добродушно-іронічної тональності, невимушеності у спілкуванні, як-от у діалозі з Олексою Щербанем: «**Пардон за велеречивість. Більше не буду**» [23, с. 758].

Лексичні одиниці зі значенням прохання у листах письменника експліковано узвичаєними формулами (це, зокрема, вставні конструкції *будь ласка* тощо) та синтаксичні одиниці з семантикою прохання (підрядні умовні речення, питальні і т. д.), стилістика яких наближена до розмовно-побутового стилю, наприклад: «*І, нарешті, може, ти зробиш ще одну невдалу спробу свиснути в Стельмах[а] мій рукопис? Бо відновити по пам'яті навряд чи я здатен, а домашні архіви постраждали від агресії юного Симона*» [24, с. 387].

До компонентів обрамлення листа, крім звертання, належить завершальна частина листа, складові якої – *формули прощання* і *формули прихильності*, що є істотною структурно-композиційною ознакою епістолярію як окремого функційного стилю.

Узвичаєні формули прощання в українській епістолярній традиції функціонують «не самотійно, а в поєднанні із виразами побажання,

вдячності, запрошення, прохання, запитання...» [7, с. 358]. В епістолярній комунікації Василя Симоненка система прощального етикету помітно вирізняється своєю емоційною насиченістю. Залежно від того, кому адресовано лист, прощальні формули можна диференціювати на два типи – узвичаєні / типологічні для української епістолярної традиції та оказіональні / індивідуально-авторські.

Основу типологічних формул прощального етикету в листуванні письменника складають конструкції з опорною лексею *бувай*. Наприклад, «*Бувай здоров!*» [24, с. 385]; «*На цьому бувай здоров*» [24, с. 388] – до Василя Діденка. Поряд із узвичаєними для уснорозмовної традиції активно функціонують вислови з побажальною семантикою, з різною експресивною забарвленістю, пор.: «*Ну, бувай здоровий, друже. Зичу тобі всякого добра і... трішки синців од критичних геркулесів*» [24, с. 396] і «*З синівською шанобою схиляю голову перед Вашим талантом і зичу Вам довгих і плідних років життя*» [24, с. 404].

До типологічних у листуванні Василя Симоненка належать також прощальні конструкції з опорними лексемами *рука* й *равиця*, що експлікують невербальну поведінку й уподібнюють заочне листове спілкування до безпосередньої особистої зустрічі. Зважаючи на те, що адресатами дружнього епістолярію були чоловіки, то вмотивованими видаються семантико-граматичні конструкції, які позначають рукостискання. Наприклад, «*Тисну правицю*» [24, с. 392]; «*Тисну руку*» [24, с. 395].

Водночас індивідуально-авторські формули прощання актуалізовано в його епістолярних діалогах набагато частіше, зокрема в діалогах з близькими друзями. Саме через них можна простежити насамперед вплив фактора адресата на мовноетикетну організацію епістолярної комунікації. Формули прощання такого типу найчастіше емоційно забарвлені, позначені характером близьких стосунків між адресатом та адресантом.

Такі прощальні вислови можуть набувати жартівливо-іронічної тональності. Зокрема, традиційну формулу *Тисну руку* адресант трансформує лексично: «*Тисну лапу*» [24, с. 387] і «*Тисну клешні*» [24, с. 411] (до Олексія Щербаня), останній, очевидно, імітує міцне рукопотискання обома руками, що властиве для комунікантів, яких об'єднують роки довготривалої дружби. Серед індивідуально-авторських етикетних конструкцій поширені також ті, для котрих характерна стилізація етикетних стереотипів радянської доби і використання зросійщеної лексики, які набувають виразної оцінювальної тональності. Наприклад, «*Нехай живе! З приветом. Жду ответа, как салавей лета. Цьомаю тебе в праву ніздрю*» [19, с. 386]; «*Вперьод до сяючих вершин людської мислі і гідності*» [24, с. 410].

До індивідуально-авторських етикетних формул прощання, позначених впливом фактора адресата, належать також іншомовні вислови або інтекстові елементи (наприклад: «*Наслідуючи Фучика, кінчаю свій репортаж вигуком: Іване, я люблю тебе! Будь пильний!*» [24, с. 400]) чи

іншомовні вкраплення (наприклад, «*Ave, Іване*» [24, с. 398], де *ave* (латинізм, який римляни використовували для привітання. – Прим. автора) має вітальну семантику, проте Василь Симоненко застосовує такий прийом для активізації уваги адресата перед допискою щодо посилення його значення).

Післялистові дописки (P.S.) в його епістолярній комунікації виконують дещо модифіковану, порівняно з первинною, функцію. Тобто, якщо узвичаєно постскриптом слугував для вміщення інформації, яку адресант забув подати в тексті листа, або висловлення думки, що не має стосунку до інформативної складової листа і відсутність якої не впливає на зміст листа, то в епістолярії Василя Симоненка вона органічна структурно-композиційна складова, що апелює до адресата. Наприклад, у листі до М. Негоди: «*P.S. Чомусь твій лист дринзав до мене аж п'ять днів. Я одержав його лише вчора. Ти там у столиці, то скажи міністрові зв'язку, що так не годиться*» [23, с. 754].

Висновки та перспективи дослідження. Епістолярне дружньо-товариське спілкування Василя Симоненка стилістично органічно пов'язане з листовною комунікацією шістдесятників, що гармонійно поєднує українські традиції листування з індивідуально-авторськими елементами мовного етикету. Основною рисою його епістолярних діалогів можна вважати гумористично-жартівливу тональність, яка є домінантною ознакою українського дружнього листування загалом.

Аналіз мовноетикетної організації епістолярної комунікації Василя Симоненка підтверджує нашу думку, що етикетні формули – один із визначальних компонентів побудови його епістолярних текстів, на формування яких значний вплив мав фактор адресата.

Список використаної літератури

1. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата / Н. Д. Арутюнова // Изв. АН СССР. – Серия литературы и языка. – 1981. – Т. 40. – № 4. – С. 356–367.
2. Богдан С. «До когось любого, і дорогого, і славного...» (Семантико-синтаксичний феномен листів Лесі Українки до Ольги Кобилянської) / С. Богдан // Дивослово. – 1994. – № 2. – С. 15–19.
3. Богдан С. «Листи її, наче сплески світла...» (Мовний етикет в епістолярії Катерини Білокур) / С. Богдан // Дивослово. – 1999. – № 4. – С. 9–14.
4. Богдан С. «Магічне свічадо» епістолярію Василя Стуса / С. Богдан // Дивослово. – 2004. – № 1. – С. 19–23.
5. Богдан С. «Прощальний» дискурс епістолярії Лесі Українки: словесна і невербальна семіотика / С. Богдан // Леся Українка і сучасність : зб. наук. праць. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – Т. 6. – С. 191–210.
6. Богдан С. Епістолярна комунікація Лесі Українки крізь призму її автокоментарів / С. Богдан // Лінгвостилістичні студії : наук. журн. / [редкол. : С. К. Богдан (голов. ред.) та ін.]. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – Вип. 1. – С. 23–40.
7. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / С. К. Богдан. – К. : Рідна мова, 1998. – 320 с.

8. Богдан С. Шляхи реконструкції стереотипів мовної поведінки і автопортретів в епістолярії Левка Боровиковського і Євгена Гребінки / С. Богдан // Волинь філологічна: текст і контекст. Творчість Л. Боровиковського в контексті слов'янського романтизму : зб. наук. праць. – Вип. 2. – Луцьк : Вежа, 2006. – С. 162–181.
9. Вашків Л. П. Епістолярна літературна критика: становлення, функції в літературному процесі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Л. П. Вашків. – Львів, 1995. – 176 с.
10. Ветрова Е. С. Семантика і функціонально-комунікативний аспект етикетних одиниць в епістолярній спадщині українських письменників ХІХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Е. С. Ветрова – Донецьк, 2004. – 20 с.
11. Журавльова Н. М. Індивідуальність як один із основних екстралінгвальних факторів української епістолярної ввічливості ХІХ – початку ХХ ст. / Н. М. Журавльова // Вісник Запорізького національного університету : зб. наук. праць. – Філологічні науки. – Запоріжжя, 2010. – № 1. – С. 192–202.
12. Журавльова Н. М. Поетика української епістолярної ввічливості ХІХ – початку ХХ століття / Н. М. Журавльова. – Запоріжжя : Запорізький нац. ун-т, 2012. – 548 с.
13. Журавльова Н. М. Індивідуально-авторські та оказіональні гоноративи в епістолярному стилі ХІХ – початку ХХ ст. / Н. М. Журавльова // Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках. Материалы II Международной науч. конф. 14-15 апреля 2005 года. – Дніпропетровськ : Пороги, 2005. – С. 149–153.
14. Котяш І. А. Автобіографічний образ в епістолярії Спиридона Черкасенка : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / І. А. Котяш. – Тернопіль, 2013. – 20 с.
15. Котяш І. Теоретико-методологічні засади вивчення епістолярію / І. Котяш // Нова педагогічна думка. – 2014. – № 2. – С. 44–47.
16. Кузьменко В. І. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років ХХ ст. : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.01 / В. І. Кузьменко. – К., 1999. – 36 с.
17. Кузьменко В. І. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років ХХ ст. / В. І. Кузьменко. – К. : Ін-т л-ри імені Т. Г. Шевченка НАН України, 1998. – 305 с.
18. Мазоха Г. Приватне інтимно-дружнє листування Василя Симоненка 60-х рр. ХХ ст. / Г. Мазоха // Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. – Філологічні науки. – Черкаси, 2005. – Вип. 67. – С. 61–68.
19. Мазоха Г. С. Український письменницький епістолярій другої половини ХХ століття: жанрово-стильові модифікації / Г. С. Мазоха. – К. : Міленіум, 2006. – 344 с.
20. Морозова Л. І. Письменницький епістолярій у системі літературних жанрів : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06 / Л. І. Морозова. – К., 2007. – 223 с.
21. Назарук М. Й. Українська епістолярна проза кінця ХVІ – поч. ХVІІ ст. : дис. ... канд. філол. наук / М. Й. Назарук. – К., 1994. – 192 с.
22. Радзівська Т. В. Комунікативно-прагматичні аспекти текстотворення : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.15 / Т. В. Радзівська. – К., 1999. – 33 с.
23. Симоненко В. Вибрані твори / упоряд. А. Ткаченко, Д. Ткаченко. – К. : Смолоскип, 2010. – 852 с.
24. Симоненко В. Твори : у 2 т. / упоряд. Г. П. Білоус, О. К. Лищенко. – Черкаси : Брама – Україна, 2004. – Т. 1. Поезії. Казки. Байки. з неопублікованого. Проза. Літературні статті. Сторінки щоденника. Листи. – 424 с.
25. Соболев В. Листування Василя Стуса в контексті української літературної епістолярної традиції / Валентина Соболев // Актуальні проблеми української літератури і фольклору : наук. зб. – Донецьк : Вид-во Донецького нац. ун-ту, 2002. – Вип. 6. – С. 203–209.

26. Стернин И. А. Фактор адресата в речевом воздействии / И. А. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2012. – 51 с.

27. Стус В. Листи до друзів та знайомих / В. Стус // Стус В. Твори в 4 т. 6 кн. – Львів : Просвіта, 1997. – Т. 6 (додатковий), кн. 2. – 262 с.

28. Тютюнник Г. Бути письменником : Листи. Щоденники. Записники / Г. Тютюнник ; упоряд., передмова О. Неживого. – К. : Ярославів Вал, 2011. – 440 с.

29. Чорновіл В. Твори : у 10 т. – Т. 4: Кн. 1, 2. Листи / В. Чорновіл ; упоряд. М. Коцюбинська, В. Чорновіл. – К. : Смолоскип, 2005. – 990 с.

Струс Мирослава. Речевой этикет в дружеской переписке Василя Симоненко. В статье определены факторы, которые влияют на этикетно-речевое поведение адресанта в дружеской переписке, в частности определен фактор адресата главным в этом контексте. Выделены этикетные единицы, на образование которых влияет личность адресата и которые существенны в формировании структурно-композиционных элементов письма. Определены типологические для украинской эпистолярной традиции и индивидуально-авторские конструкции, выбор которых зависит от адресата.

Ключевые слова: адресат, адресант, дружеское письмо, эпистолярный диалог, этикетно-речевые формулы.

Strus Myroslava. The Epistolary Language Etiquette in Vasyl Symonenko's Correspondence with Friends. The article reveals the key factors that affect the etiquette language behavior of the addressee in friendly correspondence. The emphasis is laid on the addressee's factor which is considered as dominating in this context. The author places importance on the etiquette units, the formation of which is influenced by the personality of the addressee and which are important elements in the structural and compositional organization of the epistolary text. The article analyzes typical for the Ukrainian epistolary tradition and individual author's constructions, the choice of which depends on the addressee.

Key words: addressee, sender, friendly correspondence, epistolary dialogue, etiquette formula.

Стаття надійшла до редколегії 12.10.2017

ЛЕКСЕМА ПРИСЯГА ТА ЇЇ СИНОНІМИ В ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛАХ

У статті проаналізовано лексеми на позначення поняття обіцянки дотримуватися певних зобов'язань, клятви вірності якій-небудь справі. З'ясовано, що в сучасній українській мові функціонують іменникові лексеми *присяга*, *обіцянка*, *обітниця*, *обіт*, *клятва*, *божба*, *рота* із певними заувагами: *присяга*, *обіцянка*, *клятва* – загальноживані, *обіт*, *обітниця*, *божба* і *рота* – стилістично обмежені, хоча такої диференціації до початку ХХ ст. не зафіксовано. Про частотність використання однієї з названих лексем свідчать сталі словосполучення, наведені у словниках. На прикладі наголошування лексеми *присяга* проілюстровано позамовні чинники, що впливають на стан акцентуаційної системи української мови. Встановлена важливість етимологічних коментарів окремих укладачів лексикографічних праць, які тлумачать причини та час появи тієї чи тієї лексеми у нашій мові, подають паралелі з інших слов'янських мов, фіксують семантику лексем на певному історичному зрізі.

Ключові слова: *присяга*, *обіцянка*, *обітниця*, *обіт*, *клятва*, *божба*, *рота*, словник, лексикографічне джерело.

Постановка наукової проблеми та її значення. На сучасному етапі розвитку суспільства функціонують певні обряди та ритуали, які досі не те що не втратили свого значення, але й сприймаються людьми як важлива знакова система. Мова йде насамперед про присягу («урочисту обіцянку дотримувати певних зобов'язань, клятва вірності якій-небудь справі» [36, VIII, с. 54]), що в українському мовному етикеті має давню історію та є ознакою національної свідомості. Водночас, як стверджують дослідники, *присяга* характеризується «правовими традиціями, які формувалися століттями і складають сучасну правову реальність» [21, с. 266]. Отже, можемо говорити про два аспекти статусу клятви: народнозвичаєвий та правовий.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Увага вчених зосереджена передусім на історичних та юридичних особливостях функціонування інституту *присяги* в Україні. О. Кравчук, зокрема, окреслює історію розвитку поняття *присяга* як правового явища [17], О. Крупка висвітлює роль *присяги* в суспільному житті та цивільно-правових відносинах правобережної України у XVI – першій половині XVII ст. [18], В. Шандра розглядає *присягу* як складову конструювання взаємовідносин між підданими і монархом, між державою та окремими посадовцями початку XVIII – середини XIX століть [41]. Принагідно *присяга* ставала об'єктом дослідження в працях про історію державних установ України [27] та формування російської імперської системи державної служби на українських землях в XVIII – XIX ст. [1]. Частина наукових розвідок

присвячена вивченню особливості присяги працівників певних професій, а саме: публічних службовців (С. Данилів) [7], працівників органів внутрішніх справ (М. Маськовіти) [21–22], суддів (М. Цуркана) [40], прем'єр-міністра України (З. Макарової) [19].

Мовознавці розглядають присягу як комісивні мовленнєві акти в перформативних висловлюваннях (теорія Дж. Остіна [26, с. 124, 128]) [8; 39] або як елемент мовного етикету українців – С. Богдан [4–5].

У зарубіжній лінгвістиці, зокрема російській, за мовленнєвим актом присяги закріплене здебільшого найменування *клятва, обіцянка*. Її вивчають в контексті історії культури (А. Карабиков) [14] та російській мовній картині світу (Н. Галлямова) [6], як загальноправовий феномен (Н. Русакова) [31]. Відомі також порівняльні студії клятви в російсько- та англомовній картинах світу (З. Сіразієва) [33].

Як бачимо, в українських юриспруденції, історії та мовознавстві напрацьована теоретична основа мовленнєвого акту присяги, а також досліджені окремі аспекти деяких її різновидів. Невивченими залишаються тексти присяг за різними критеріями класифікації, наприклад, за типом адресанта, за функціональним призначенням. Відсутнє також комплексне дослідження присяги як мовноетикетного явища української лінгвокультури. **Мета** наукової статті – з'ясувати обсяг поняття *присяги, клятви, обіцянки, божби, роти* за українськими лексикографічними джерелами в синхронії та діахронії.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. З'ясуємо насамперед значення лексем *присяга, обіцянка, клятва, божба, рота* за лексикографічними джерелами. Відразу наголосимо саме на такій послідовності розгляду, яка співвіднесена з частотністю відтворення (за нашими спостереженнями) ключових лексем у мовленні українців. Зауважимо, що поданий перелік слів утворює синонімічний ряд, диференційною ознакою якого є різний час актуалізації й стильове навантаження. Про це свідчить не лише словник синонімів [15, с. 247, 323], а й перепокликання у тлумачних словниках, наприклад: «**КЛЯТВА**, и, жін. Те саме, що присяга; присягання, заприсягання» [36, IV, с. 194] або «**ОБІТНИЦЯ**, і, жін. Обіцянка, обіт» [36, V, с. 507], «**Присяга** – клятва, божба» [12, IV, с. 557]. Як варіант можлива примітка «*див. ще*», як-от у словнику В. Жайворонка «**присяга** – урочиста обіцянка, ... *див. ще клятва, рота*» [10, с. 483] або «**клятва** = **клятьба** – присягання, заприсягання, урочисте зв'язування себе якоюсь *присягою (див.)*; ... *див. ще божба*» [10, с. 292].

Проілюструємо синонімію наведених лексем, скориставшись «Практичним словником синонімів української мови» С. Караванського. «**ОБІТ** і **ОБІТНИЦЯ**, див. **ОБІЦЯНКА** [15, с. 247], **ОБІЦЯНКА**, зобов'язання, слово, (*покласти край*) зарік, *заст.* обрік, *ур.* обіт, обітниця, присяга; (*дія*) обіцяння [15, с. 247], **ПРИСЯГА**, клятьба, обіт, урочиста обіцянка, *р.* присягання; *пор.* **ОБІЦЯНКА** [15, с. 323]. Отже, за С. Караванським, в

сучасній українській мові маємо одинадцять лексем із різними семантико-стилістичними відтінками на позначення поняття *присяги*. Лексема *клятва* у названому словнику не зафіксована. Ключовими є лексеми *присяга*, *обіт*, *обітниця*, *обіцянка*, які формують три словникові статті.

«Словник української мови» в одинадцяти томах основною, як на нашу думку, подає лексему *присяга*, оскільки саме ця словникова стаття має найбільший обсяг з поясненнями сталих словосполучень з цією лексемою та численними прикладами-ілюстраціями з художньої літератури: «**ПРИСЯГА**, и, жін. Урочиста офіційна обіцянка додержувати певних зобов'язань, клятва вірності якій-небудь справі. ... // Урочиста обіцянка, часто підкріплена згадуванням чогось дорогого, священного для того, хто обіцяє. ... // Запевнення у правдивості сказаного, у вірності в коханні і т. ін.» [36, VIII, с. 54]. Словникова стаття *клятва* відсилає до *присяги*: «**КЛЯТВА**, и, жін. Те саме, що присяга; присягання, заприсягання» [36, IV, с. 194]. З-поміж спільнокореневих *обіт-обітниця-обіцянка* лексема *обіцянка* значеннево знаходиться на периферії до лексеми *присяга* «**ОБИЦЯНКА**, и, жін. Добровільно дане зобов'язання зробити що-небудь» [36, V, с. 508], а лексема *обіт* набула книжного та релігійного забарвлення: «**ОБИТ**, у, чол., книжн. Урочиста обіцянка, зобов'язання (*перев.* релігійного характеру); клятва» [36, V, с. 507]. Із ремаркою *застаріле* зафіксована лексема *божба* «**БОЖБА**, и, жін., *заст.* Присягання іменем бога» [36, I, с. 211].

Про частотність використання лексеми *присяга* з-поміж інших названих свідчить і той факт, що у словниковій статті **ПРИСЯГА** зафіксовані сталі словосполучення з нею, наприклад: «Давати (дати, складати, скласти, зложити, приймати, прийняти, приносити, принести і т. ін.) присягу; держатися (додержувати, додержати і т. ін.) присяги; під присягою (*заст.* з-під присяги); зламати (поламати, порушити і т. ін.) присягу; приводити (привести і т. ін.) до присяги (*заст.* к присязі) кого; підводити (підвести) під присягу кого; приймати (прийняти) присягу у кого, від кого; смертна присяга; ставати (стати) під присягу» [36, VIII, с. 54]. І лише одне словосполучення з лексемою *клятва* «Давати (дати) клятву» [36, IV, с. 194].

Словник-довідник «Знаки української етнокультури» фіксує чотири слова (*божба*, *клятва*, *присяга*, *рота*) з певною диференціацією значень: *клятва* та *присяга* – загальні слова на позначення урочистої обіцянки [10, с.292, 483], *божба* та *рота* мають вужче значення і закріплені відповідно за певною комунікативною ситуацією або історичним періодом, як-от: «**божба** – присягання іменем Бога, а також іншої істоти божественної іпостасі на ствердження правдивості своїх слів; менш урочисте, ніж *клятва* (*див.*); передбачає також накликання на себе нещастя, як кару Божу, у разі брехливості сказаного – звідси вирази-присягання: «Бий тебе сила Божа», «Щоб я з місця не встав», «Щоб я крізь землю провалився», «Щоб я пропав», «Покарай мене, Боже», «Будь я тричі проклят», «Бодай мені очі повилазили»; головні варіанти *божби*: *клянусь Богом!*; *бачить Бог*;

як перед Богом; Бог свідок; убий мене Бог!; хай мене Господь (Бог) покарає!; ось тобі Христос; формули нагадують ритуал давньої присяги і пізнішого звичаю клятви на хресті (звідки «ось тобі істинний хрест») з прикликанням у свідки Бога (тому присягаються перед іконами-богами)» [10, с. 47]. Натомість рота, як стверджує В. Жайворонок, сягає у дохристиянські часи, де означала «урочиста варяго-слов'янська *присяга* (див.), наприклад, традиційне варязьке запрягання на зброї; рота спочатку підтримувалася церквою, згодом із нею почала боротися, впроваджуючи власні присягові обряди» [10, с. 510].

«Етимологічний словник української мови» лексем *божба* і *клятва* не фіксує. Лексему *обіцянка* подано у словникових статтях *обіт* та *обіцяти(ся)* [9, IV, с. 134], а *обіт* із ремаркою *книжне* розтлумачено як «урочиста обіцянка, зобов'язання, клятва» [9, IV, с. 134]. Лексему *присяга* зафіксовано із покликанням на «Словник української мови» та словник Грінченка [9, IV, с. 579]. Окремими словниковими статтями оформлено сталі вирази *присяй-богу* (варіанти *присяй-бі*, *присяй-бо*, *присібі*, *присій-боб*), *присясто-богу* (варіанти *присясто-боже*, *присясту-ббже*), *присясто ну*, що є скороченням словосполучень *присягаю богу*, *присягаю святому богу*, *присягаю святому пану (богу)* з єдиним значенням «їй-богу» [9, IV, с. 579]. Ремарку *застаріле* із поясненням «клятва, присяга» має лексема *рота* [9, V, с. 127].

У реєстрі електронного ресурсу «Зведений словник застарілих та маловживаних слів» на сайті <http://litopys.org.ua> подано лексему *рота* – «присяга» [11].

Із усього синонімічного ряду *божба* – *клятва* – *обіцянка* – *присяга* – *рота* Ярослав Рудницький в «Етимологічному словнику української мови» фіксує лише лексему *присяга* [30, II, с. 932].

Детальні коментарі знаходимо в «Етимологічно-семантичному словнику української мови» Івана Огієнка щодо лексеми *обітніця*, як-от: «Обітніця – приречення кому чого. Форма цього слова є здрібнінням (демінутивом) форми іменника «обіт», із старослов'ян. (і староукр.) «обѣтъ» (oběť). <...> Натомість слово «обіцянка» це, безумовно, запозичення з польської мови; порівн. польське *obiecanka*, що таке популярне в dictum «*obiecanka – sasakanka, a głupiemu radość*», яке перейшло (в дослівному перекладі, тобто в формі кальки) в укр. фольклор: «Обіцянка – цяцянка, а дурному радість» [12, III, с. 307]. Лексему *присяга* автор тлумачить як «клятва, божба» [12, IV, с. 124], хоча цих номінацій не подає в реєстрі словника, а от до лексеми *рота* є ремарка «арх.» і п'ять прикладів із давніх лексикографічних праць, у яких це слово також пояснене [12, IV, с. 197].

«Український стилістичний словник» того ж автора (1924) фіксує дієслівні лексеми *божїтися* [25, с. 34], *клясті* [25, с. 187] зі значенням «проклинати, осуджувати»; лексему *обіцати* з ремаркою, що це помилкова форма, «треба – *обіцати*» [25, с. 257], а іменник *присяга* з ремаркою «рідше *присяга*» [25, с. 317].

У «Словнику української мови» за редакцією Б. Грінченка лексемі *божбá* відповідає лексема *божіння* [34, I, с. 81-82]; *обітниця* пояснена як «обѣщаніе, обѣтъ» [34, III, с. 11], *присяга* – як «клятва, присяга» [34, III, с. 444], лексем *клятва* і *рота* не фіксовано.

Аналіз словників XIX століття свідчить, що Є. Желехівський та С. Недільський в «Малорусько-німецькому словарі» реєструють лише лексеми *божбá* [20, I, с. 37], *обітниця* [20, II, с. 540], *обіцянка*, *обіщанка* [20, II, с. 541] та *присяга* [20, II, с. 760]; «Словник української мови» П. Білецького-Носенка *рóту* тлумачить як «присягу» [3, с. 317], лексеми *обітниця* та *обіщанка* відповідно як «Увѣреніе, обѣщаніе. Даная клятва въ вѣрности» та «Обѣщаніе. Посулы», подаючи до першої покликання «См. Рота», а до другої – наводить прислів'я «Обіщанка пánьска – дурневи радѣсть» [3, с. 253], лексем *божба*, *клятва*, *присяга* не подає; «Полный церковно-славянскій словарь» укладений протоієреєм Григорієм Дьяченком 1898 року наводить лише лексеми *клятва* та *рота*, де перша означала «заклятое, проклятое; проклятіе; клятва, клятв. обѣщаніе; клятва церковная = проклятіе, отлученіе отъ церкви, или и вовче изъ числа христіанъ исключеніе» [29, с. 254], тобто містило переважно сему 'прокляття', а друга – сему 'обіщанка' «божба, клятва, присяга» [29, с. 557]. Тут же маємо авторський етимологічний коментар до лексеми *рота*: «Ротѣ водити – приводитъ къ присягѣ. У нас въ Библии это слово переведено въ однихъ мѣстахъ вѣра, а въ другихъ клятва. Но такъ какъ, по принятіи нашими предками христіанства, роту утверждали цѣлованіемъ креста, то и стали называть ее крестнымъ цѣлованіемъ. Потомъ, видя, что это выраженіе неудобно для иновѣрцевъ, говоря о христіанахъ стали писать клятва <...>; наконецъ, вмѣсто слова клятва вошло въ употребленіе польское – присяга» [29, с. 557].

Першим словником сучасної української мови прийнято вважати словничок, доданий І. Котляревським до його поеми «Енеїда». Власне він містить лише лексему «Обищанка, обѣщаніе, посуль» [38, с. 15].

Неповнота «Словника української мови XVI – першої половини XVII ст.» не дозволяє простежити фіксацію досліджуваних лексем в мовленні українців XVI – першої половини XVII століть. Укладачі на сьогодні видали лише 16 випусків (до літери Л включно) із запланованих 28, а тому маємо лише лексеми *боженєса* зі значенням «(присягання іменем Бога) божіння, божба» [37, III, с. 6] та *клятва*, *клатва*, *клетва* – «1. Клятва, присяга, обітниця <...> 2. Прокляття, осудження, анафема» [37, XIV, с. 132]. На жаль, автори не подають у словнику наголосів ні в реєстрових словах, ні в прикладах цитованого матеріалу до них, що утруднює простеження походження слів. Наприклад, ймовірно лексема *клятва* із наголосом на першому складі мала перше із зареєстрованих значень, з наголосом на другому – друге, а дієслова на позначення названих дій відповідно *клястися* («присягатися») та *клясти* («проклинати»). У цьому ж словнику фіксуємо лексему *клятба* «Клятьба. клятбу класти (на кого) – проклинати

(кого)» із ремаркою «Див. ще *клятва*» [37, XIV, с. 132]. Про частотніше використання лексеми *клятва* у другому із зафіксованих значень у мовленні того часу свідчить і велика кількість сталих виразів у тому ж лексикографічному джерелі з названою ключовою лексемою як у пре-, так і в постпозиції, наприклад: *клатву вкладати / вскладати* (піддавати анафемі), *клятву давати* (проголошувати анафему), *клатву накласти* (заклясти), *клатву наложити* (проклясти), *клятвами насылати* (проклинати), *клятву положити, положити клятву* (проклясти), *клятвѣ (клатвѣ) предавати* (піддавати анафемі), *клатву складати* (скасовувати анафему), *быти в клятвѣ* (бути підданим анафемі), *в клятву (клатву) вкладати, вкладати в клятву* (піддавати анафемі), *вложити у клятву, у клятву вложити* (піддати анафемі), *имѣти клятву* (бути проклятим), *подѣ клатву поддавати* (проголошувати анафему, проклинати) [37, XIV, с. 133], *клятву высылати* (проголошувати анафему) [37, VI, с. 72]. Сучасне *клятьба́* «1. Осуд, супроводжуваний зловісним пророкуванням, побажанням; прокляття. 2. Те саме, що присяга» [36, IV, с. 195]. Про функціонування лексеми *присягання* у мові XVI – першої половини XVII століть свідчить приклад до лексеми **БОЖЕНЕСА**, а саме: «(присягання іменем Бога) божі ння, божба: ѿ(т)тѣчѣймо (!) преєето себе прошѣ васѣ шкодливого того боженѣса, проклинанѣ и присѣганѣ звѣчаѣ» [37, III, с. 8]

Аналогічна ситуація із незавершеним «Історичним словником української мови» Є. Тимченка (від А до Жял), що охопив понад 10000 слів книжної української мови з XIV по XVIII ст. на матеріалі бл. 400 пам'яток староукраїнської писемності, де подані лише іменник *божба* «*рж¹ Божіння*» [13, с. 114] та дієслово *божіння* «*дс² Свідчитися Богом*» [13, с. 115].

Екскурс у лексикографічні праці, які фіксують словниковий склад мови XIV–XV століттях показує, що в той час на позначення урочистої обіцянки функціонували такі лексеми: *обицваніє* («обітниця, урочиста обіцянка. Див. ще обѣтниця») [35, II, с. 68], *обѣтниця* («обітниця, урочиста обіцянка») [35, II, с. 73] та *присѣга, прысяга* – «1. (клятвене підтвердження правдивості чого) присяга, (клятвене обіцяння чого) присяга... 2. клятвoporушення» [35, II, с. 249, 271]. Лексеми *клатва, клятва* не відповідали сучасному значенню клятви як обіцянки і означали «1. прокляття ... 2. відлучення від церкви» [35, I, с. 478] (мабуть, сема 'обіцянка' не була закріплена ще за лексемою *клятва*), а лексем *божба* і *рота* не зафіксовано загалом.

І. П. Ющук, укладаючи словник слів української мови слов'янського походження (див. «Словник української мови VI століття» [42]), які повністю або частково звучанням і значенням збігаються зі словами інших

¹ «речівник женського роду» – іменник жіночого роду

² дієслово

мов, території поширення яких не межують з Україною, подає три лексеми (*божба, обітниця, присяга*) із паралелями у верхньолужицькій, сербській, словенській та чеській мовах, наприклад: *божба́* зафіксоване у чеській [42, с. 25], *обітниця* – у сербській, словенській та чеській [42, с. 178], *присяга* – у верхньолужицькій, сербській, словенській та чеській [42, с. 254] мовах. Старослов'янське слово *oběť* («обѣтъ»), що збереглося в усіх слов'янських мовах, наводить у своєму словнику й Митрополит Іларіон [12, III, с. 307].

Привертає увагу також варіантність наголосу в слові *присяга*. Словники ХХ століття, а саме: «Словник наголосів української літературної мови» М. Погрібного [28, с. 427] «Словник української мови» [36, VIII, с. 54], зрештою й словник В. Жайворонка [10, с. 483] подають лексему з наголосом на другому складі – *прися́га*. В «Етимологічному словнику української мови» зафіксовані наголоси на першому і другому складах *прі́сяга* [9, IV, с. 579].

Чотиритомний «Словник української мови» за редакцією Б. Грінченка наполягає на наголошеному *и* «**Прі́сяга, ги, ж.** Клятва, присяга» [34, IV, с. 444].

До появи словника Б. Грінченка «Малорусько-німецький словар» Є. Желехівського та С. Недільського, який, як відомо, був найповнішим джерелом української лексики, укладеним переважно на західноукраїнському матеріалі, подає лексему із наголосом на *я* [20, II, с. 760].

Митрополит Іларіон в «Українському стилістичному словнику» наголошує перший склад і зазначає, що наголошення другого складу менш уживане «**Прі́сяга**, рідше – *прися́га*» [25, с. 317]. Уже в «Етимологічно-семантичному словнику української мови» упорядники мовознавчої спадщини Івана Огієнка, подали слово з наголосом на *я* (*прися́га*). На нашу думку, трапився прикрий недогляд, бо там же після тлумачення слова є покликання на давнішу лексикографічну працю 1596 року (ймовірно «Лексис» Лаврентія Зизанія), де лексемі *рота* відповідає лексема *прі́сяга* із наголосом на *и*.

Якщо звернутися до одного з перших друкованих українських словників «Лексіконъ славенорѡсскій альбо Имень тлъкованіє» Памви Беринди (1627), то на сторінці 109 читаємо «**Рота: Присѡга, проклинає**», де слово *прі́сяга* має наголос на першому складі [2]. Як бачимо з екскурсу в минуле українського словникарства, правомірним слід вважати наголос *прі́сяга*.

Про давність українського наголошення першого складу лексеми *присяга* свідчать і сучасні мовознавці. Наприклад, В. Мойсієнко, працюючи над підготовкою до друку скорописних пам'яток ХVІ – ХVІІ ст. з Житомира, Овруча, Луцька, Крем'янця, стверджує, що сучасна українська літературна вимова слова *присяга* не відповідає історичній традиції, адже «виявилось, що і в Г. Смотрицького, і в Д. Наливайка, П. Могили, Й. Галятовського цілком переважають друки із наголосом *прі́сяга*» [24].

До того ж, «Этымалагічны слоўнік беларускай мовы» у словниковій статті лексеми *присяга* наводить порівняльний контекст українського *присяга* та російського *присяга* [43, X, с. 151], що дає можливість припустити вплив інтерференції на зміну первинного наголосу.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, історичний екскурс основними лексикографічними працями української мови дозволяє стверджувати, що іменникові лексеми *присяга*, *обіцянка*, *обітниця*, *обіт*, *клятва*, *божба*, *рота* мають давнє коріння та слугують для позначення поняття *обіцянки додержувати певних зобов'язань, клятви вірності якій-небудь справі*. Значення всіх наведених лексем – не змінне з часу появи їх у словниковому складі української мови, крім лексеми *клятва*, яка до XVI–XVII століть містила сему ‘прокляття, осудження, анафема’ і лише після зазначеного хронологічного зрізу набула значення обіцянки. Не всі з названих ключових слів із однаковою частотністю реєстровані в сімнадцяти проаналізованих автором лексикографічних джерелах, найчастотнішим можна вважати слово *присяга*. Із давньою твірною основою *обѣтъ* зафіксовані слова *обіт*, *обітниця*, *обіцянка*, *обіцанка*. Відсутність деяких із досліджуваних лексем у словниках не обов'язково пов'язане із невикористанням у мовленні українців на різний час. Ймовірно, це можна пояснити неможливістю автора подати вичерпний реєстр усіх слів української мови у своєму словнику й технічними особливостями збирання, укладання та видання таких джерел. Особливо важливі етимологічні коментарі (хоч і не завжди науково обґрунтовані) окремих укладачів лексикографічних праць, які тлумачать причини та час появи тієї чи тієї лексеми у нашій мові, подають паралелі з інших слов'янських мов, фіксують семантику лексем на певному історичному етапі. Цікавим є й той факт, що з початку XX ст. лексеми *обіт*, *божба*, *рота* подані у словниках із ремарками *застаріле*, *архаїзм*, *книжне*, що засвідчує їхнє обмежене використання в загальномовному вжитку. У деяких словниках ключові лексеми проілюстровано сталими словосполученнями із народного мовлення.

Варіантність акцентування лексеми *присяга*, пізніше зміщення первинного наголосу (на першому складі) на другий склад вкотре ілюструють зросійщення української орфоепічної системи в радянський час та недбалість деяких сучасних лексикографів, котрі чи то через неуважність, чи то зумисно не акцентують свою увагу на відновленні питомого українського наголошування.

У подальших студіях варто простежити реєстрацію в лексикографічних джерелах не лише іменників, а й усіх похідних лексем, утворених від проаналізованих твірних основ.

Список використаної літератури

1. Бармак М. В. Формування російської імперської системи державної служби на українських землях (XVIII – XIX ст.) / М. В. Бармак. – Тернопіль: Астон, 2016. – 392 с.

2. Беринда Памво. Лексіконъ славенорѡсскій альбо Именъ тлъкованіе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/berlex/be111.htm> (14.07.2017).
3. Білецький-Носенко П. Словник української мови / підгот. до видання / В. В. Німчук; відп. ред. К. К. Цілуйко. – К. : Наук. думка, 1966. – 419 с.
4. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції та сучасність / С. К. Богдан. – К.: Рідна мова, 1998. – 475 с.
5. Богдан С. К. Присяга в мовному етикеті українців / С. К. Богдан // Дивослово. – 1999. – № 9. – С. 16–19.
6. Галлямова Н. Ш. Речевой акт «Обещание, клятва» в русской языковой картине мира: лингвокультурологический, функциональнопрагматический аспекты [Электронный ресурс] // Язык и культура. 2010. – № 3. Режим доступа: http://elar.uspu.ru/bitstream/uspu/37/1/apgrr_2014_3_07.pdf (12.08.2017).
7. Данилів С. Присяга як адміністративний акт [Електронний ресурс] / С. Данилів. – Режим доступу: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/6/part_1/8.pdf (05.07.2017).
8. Дедушно А. Функціональні та структурно-семантичні особливості особливості комісивів (на прикладі мовленнєвих актів обіцянки, клятви, присяги) / А. Дедушно // Філологічні науки. – 2011. – Вип. 1. – С. 106–113.
9. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 4: Н–П. – 656 с.
10. Жайворонок В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
11. Зведений словник застарілих та маловживаних слів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/rizne/zvslovnyk.htm> (05.07.2017).
12. Іларіон (митрополит). Етимологічно-семантичний словник української мови [Текст] : словарь. Т. 4. П-Я / Іларіон (митрополит); ред. і доп. М. Ласло-Куцюк ; Ін-т дослідів Волині. – Вінніпег : Т-во «Волинь», 1994. – 557 с.
13. Історичний словник українського язика / під ред. Є. Тимченка; укл.: Є. Тимченко, Є. Волошин, К. Лазаревська, Г. Петренко. – К.-Х., 1930–32. – Т. 1. – XXIV + 948 с.
14. Карабыков А. В. Речевой жанр клятвы в истории культуры / А. В. Карабыков // Изменяющаяся Россия : новые парадигмы и новые решения в лингвистике : материалы междунар. науч. конф. (Кемерово, 29–31 авг. 2006 г.). – Кемерово, 2006. – Ч. 3. – С. 226–231.
15. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / С. Караванський. – К. : Кобза, 1195. – 472 с.
16. Коломоєць Т. О., Шевченко М. В. Мотивація державного службовця за допомогою присяги [Електронний ресурс] / Т. О. Коломоєць, М. В. Шевченко. – Режим доступу: file:///C:/Users/Admin/Downloads/Vznu_Jur_2016_1_13.pdf (05.07.2017).
17. Кравчук О. Л. Історичний розвиток поняття «присяга» / О. Л. Кравчук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Серія «Юриспруденція». – 2015. – № 13. – Том 1. – С. 107–111.
18. Крупка О. В. Присяга у суспільному житті та цивільно-правових відносинах Правобережної України у XVI–першій половині XVII ст. / О. В. // Наукові студії. – 2015. – Вип. 14. – С. 72–79.
19. Макарова З. Присяга прем'єр-міністра України / З. Макарова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2013. – Вип. 4. – С. 64–66.
20. Малоруско-німецький словарь: у 2 т. / Уложили: Євгений Желеховский та Софрон Недільский. – Львів, 1886. – VIII + 1118 + 10 с.
21. Маськовіта М. М. Інститут присяги працівника органів внутрішніх справ: історико-правовий аспект [Електронний ресурс] / М. М. Маськовіта. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/31429> (20.08.2017).

22. Маськовіта М. М. Присяга працівника органів внутрішніх справ як складовий елемент його правового статусу [Електронний ресурс] / М. М. Маськовіта. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/32356/1/28-163-168.pdf> (02.08.2017).
23. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу: іст.-реліг. моногр. / Митрополит Іларіон. – К.: АТ «Обереги», 1992. – 424 с.
24. Мойсієнко В. Наголошення в українських стародруках кінця XVI – XVII ст. [Електронний ресурс] / В. Мойсієнко. – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/14510/1/%D0%BD%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D1%81%20%D0%9C%D0%BE%D0%B9%D1%81%D1%96%D1%94%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf> (10.08.2017).
25. Огієнко І. Український стилістичний словник : підруч. кн. для вивч. укр. літ. мови / І. Огієнко. – Львів: З друк. Наук. т-ва ім. Шевченка, 1924. – 496 с.
26. Остин Дж. Слово как действие / Дж. Остин ; пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17 : Теория речевых актов. – С. 22–130.
27. Папакін Г. Історія державних установ України: Урядуючі інституції та державні установи IX – початку XX ст. – К., 2010. – 243 с.
28. Погрібний М. І. Словник наголосів української літературної мови / М. І. Погрібний. – К. : Рад. школа, 1959. – 602 с.
29. Полный церковно-славянскій словарь (с внесеніємъ въ него важнѣйшихъ древне-русскихъ словъ и выраженный), содержащій в себѣ объясненія малопонятныхъ слов и оборотовъ, встрѣчающихся въ церковно-славянскихъ и древнерусскихъ рукописяхъ и книгахъ: всѣхъ словъ объяснено около 30, 000 / составилъ священникъ магистръ Григорій Дьяченко. – Москва : Тип. Вильде , 1900. – XL, 1120 с.
30. Рудницький Я. Етимологічний словник української мови. Українсько-англійський: у 2 т. / Я. Рудницький. – Вінніпег: Українська Вільна Академія Наук – Уван, 1972–1982.
31. Русакова Н. Г. Присяга как общеправовой феномен: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 [Электронный ресурс] / Н. Г. Русакова. – Нижний Новгород. – 2008. – 220 с. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/prisyaga-kakobshchepravovoi-fenomen> (12.08.2017).
32. Селіванова О. Д. Мовленнева культура професійного спілкування військовослужбовців – складова військової культури сучасної української армії / О. Д. Селіванова // Військова освіта. – 2013. – № 1. – С. 200–206.
33. Сиразиева З. Н. Клятва как речевой жанр русскоязычной и англоязычной лингвокультурах: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / З. Н. Сиразиева. – Казань, 2012. – 24 с.
34. Словарь української мови: у 4 т. / упоряд. з дод. власн. матеріалу Б. Грінченко. – К., 1907–1909.
35. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2 т. / укл.: Д. Г. Гринчишин, У. Я. Єдлінська, В. Л. Карпова, І. М. Керницький, Л. М. Полюга, Р. Й. Керста, М. Л. Худаш. – К.: Наук. думка, 1977–1978.
36. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
37. Словник української мови XVI–XVII ст.: у 28 вип. / ред.: Д. Гринчишин. – Л., 1994–2013.
38. Собрание Малороссійскихъ словъ содержащихся въ Енеидѣ и сверхъ того еще весьма многихъ иныхъ, издревле вошедшихъ въ Малороссійское нарѣчіе съ другихъ языковъ, или и коренныхъ Россійскихъ, но не употребительныхъ // Енеида на малороссійскій языкъ перелиціованная И. Котляревскимъ. Ч. 1. 2-е изд. Санктпетербургъ: Изд. М. Парпуры, 1808. — Словник: 23 с.
39. Турик Л. Перформативні лексеми сучасної української мови / Л. Турик // Вісник Львів. ун-ту. – Серія філол., 2004. – Вип. 34. – Ч. II. – С. 319–325.

40. Цуркан М. І. Присяга судді як невід'ємний структурний елемент його правового статусу / М. І. Цуркан // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2010. – № 12. – С. 11–18.

41. Шандра В. Законодавче регулювання тексту присяги (початок XVIII – середина XIX століть): формула присяги / В. Шандра // Український археографічний щорічник / гол. ред. П. Сохань. – К. : Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2007. – Вип. 12, Т. 15. – С. 385-402.

42. Ющук І.П. Словник української мови VI століття. – К. : Київ. міжнар. ун-ет, 2017. – 352 с.

43. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Т.10 / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа; уклад. Р. М. Малько, М. П. Антропаў, Г. А. Цыхун; рэд. Г. А. Цыхун. – Мн.: Бел. навука, 2005. – 325 с.

Тарасюк Татьяна, Снитко Анна. Лексема *присяга* и ее синонимы в лексикографических источниках. В статье проанализированы лексемы для обозначения понятия обещания соблюдать определенные обязательства, клятвы верности в каком-либо деле. Установлено, что в современном украинском языке функционируют лексемы *присяга, обіцянка, обітниця, обіт, клятва, божба, рота* с определенными замечаниями: *присяга, обіцянка, клятва* – общеупотребительные, *обіт, обітниця, божба і рота* – стилистически ограничены, хотя такой дифференциации к началу XX в. не зафиксировано. О частотности использования той или иной из указанных лексем свидетельствуют устойчивые словосочетания, приведенные в словарях. На примере акцентуации лексем *присяга* проиллюстрированы внеязыковые факторы, влияющие на состояние акцентуационной системы украинского языка. Показана важность этимологических комментариев отдельных составителей лексикографических работ, объясняющих причины и время появления той или иной лексем в нашем языке, представляющих параллели из других славянских языков, фиксирующих семантику лексем на определенном историческом этапе.

Ключевые слова: присяга, обещание, обет, клятва, божба, словарь, лексикографический источник.

Tarasiuk Tetiana, Snitko Anna. Lexeme *oath* and its Synonyms in the Lexicographical Sources. The article deals with the in-depth analysis of the lexemes used to convey the notion of a promise to observe certain obligations, oaths of allegiance to a certain matter. It has been revealed that in modern Ukrainian language the noun lexemes *prysiaha, obitsianka, obitnytsia, obit, kliatva, bozhba* and *rota* are used to perform this function. The author remarks that the lexemes *prysiaha, obitsianka, kliatva* are the commonly used ones, while the lexemes *obitnytsia, obit, bozhba* and *rota* are stylistically limited, although there was no such differentiation between them until the 20th century. The frequency of the use of this or that lexeme is certified by the number of set expressions fixed in the dictionaries. The study considers the usage of the lexeme *prysiaha* (oath) as a case study to emphasize the importance of the extralinguistic factors from the standpoint of their influence on the state of the accentuation system of the Ukrainian language. The author asserts the importance of the etymological comments of certain compilers of dictionaries and other lexicographic sources, which provide information about the causes and time of the appearance of the set expression in our language, present identical expressions from other Slavic languages, reflect the semantics of the lexemes in a certain historical period.

Key words: oath, promise, *obitnytsia, obit, bozhba, rota*, dictionary, lexicographic source.

ІДІОСТИЛЬ ІВАНА ПУЛЮЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ ДИНАМІКИ МОВНОЇ НОРМИ (ЗА ЛИСТАМИ МИСЛИТЕЛЯ)

У статті досліджено своєрідність ідіостилю І. Пулюя в контексті динаміки мовної норми. Розкрито основні параметри правописно-фонетичної, морфолого-синтаксичної та лексико-семантичної практики мислителя. Доведено абсолютну питомість мовного узусу чільного представника південно-західного варіанту української літературної мови в час її завершального етапу кодифікування на народній основі.

Ключові слова: динаміка мовної норми, правописно-фонетична, морфолого-синтаксична та лексико-семантична практики, синхронно-діяхронний аналіз.

*Кождий наш чоловік знає, що ціль наша єсть:
вибороти свому народови поважне становисько
між іншими народами,
та не заржавілими спісами чубатих дідів наших,
а живим словом, русько-українською мовою.*

Іван Пулюй

Постановка наукової проблеми та її значення. Богослов і фізик, мовознавець і підприємець, суспільний діяч і електротехнік, вічний *perpetuum mobile* української національної ідеї у всіх царинах життя – від родини до науки та суспільного укладу. Людина, що засвітила Європу в прямому і переносному значенні слова. Його гуманітарне світло через перший переклад молитов українською мовою пробило шлях до сакрального стилю нашої мови: це дало їй крила найвищого польоту в майбутнє. Щойно тепер, за 100 літ від дня Його відходу у вічність, відкриваємо сторінки його життя як неспинну боротьбу за УКРАЇНСЬКУ ПРАВДУ: «*Де правда, там мусить бути перемога*» [12, с. 19].

Аналіз досліджень проблеми. Чимало напрацьовано про І. Пулюя як видатного фізика й меншою мірою як перекладача українських сакральних текстів та суспільно-політичного діяча [3; 5; 10; 11; 8], проте його нещодавно видані листи зусиллям О. Збожної (без втручання до правопису та стилю) ще не були об'єктом вивчення його мовної практики, чи ідіостилю [Листи 2007].

Мета і завдання цієї розвідки – окреслити основні риси ідіостилю нашого першого перекладача Біблії (у співавторстві з П. Кулішем та І. Нечуєм-Левицьким) в контексті правописно-фонетичної, лексико-семантичної, морфолого-синтаксичної та словотвірної практики на основі діяхронно-синхронного аналізу мови його листів, а також визначити роль видатного фізика й перекладача в розвитку українського наукового, художнього та релігійного стилів під час їхнього формування. Серед наших завдань –

діяхронно-синхронний зіставний аналіз динаміки мовної норми (точніше практики) на тлі складних суспільно-політичних обставин роз'єднаної України між Австро-Угорщиною та Росією, відсутності єдиної літературної української мови й подальшої перспективи повернення питомих українських мовних норм до сфери сучасної кодифікації.

Виклад основного матеріалу. Ідіостиль Івана Пулюя – це фокус соціолінгвального розвитку Галичини на межі XIX – початку XX ст. На цю пору утверджувалися народні основи нормування мови та входження її в усі царини життя. Водночас у публічній сфері панувала макаронічна мова (інакше *язичіє*), що була вкрай насичена церковнослов'янськими, староукраїнськими, польськими та діалектними елементами. Мова Івана Пулюя була яскравим відображенням **останнього** етапу боротьби за утвердження літературної мови Галичини на питомій народній основі, що умовно від часів Івана Котляревського набула свого розмаху у Великій Україні.

Для нашого аналізу засадничою є методика тих дослідників, хто вбачав у мові пропонованої доби синтез староукраїнської традиції з діалектною стихією та трансформацію мовної практики від традиційного до модерного (себто народного), від універсального до унікального, від чужого до питомого крізь призму реконструкції мовної свідомості того часу й аналіз мовної норми в діяхронії. На особливу увагу щодо цього заслуговують дослідження Лідії Гнатюк, Людмили Ткач, Миколи Лесюка та ін. [2; 13; 7; 8, 9].

Правописно-фонетична практика

Листування Івана Пулюя охоплює період від 1865 до 1918 року, що без перебільшення становить історичний період у творенні нашого правопису: від реалізації фонетичного запровадження в граматиці О. Павловського 1818 року (зокрема, графеми **і** на місці давніх **і**, **о**, **ѣ** (ять)), відтак уперше використаних буквосполук **йо**, **ьо**, **є** та скасування незвукового **ѣ** (йора) та **ы** (єри) в правописі «Русалки Дністрової» 1837 року до відображення антагоністичної боротьби в Галичині між етимологістами-«йорофілами» та фонетистами-«йороборцями» й перемогу «желехівки» 1886 року, що утвердила фонетичний правопис на протигагу до етимологічного правопису через вихід перекладного «Малоруско-німецького словаря» Є. Желехівського та С. Недільського з його запровадженою літерою **ї** не тільки як звукосполуки **їі**, але й на місці давніх **ѣ** та **є**. Зрештою, саме цей правопис, завдяки наполяганням мовознавців Т. Гартнера та С. Смаль-Стоцького, 1893 року з австрійського урядового розпорядження запанував у галицько-буковинських школах.

Понад то, передання чужих запозичень у Пулюя (ідеться про йотацію латинських буквосполук **ia**, дифтонга **au**, початкового **e**, грецької літери **Θ** (**тета**) **th** та **η**, м'якого **л** та ін.) повністю збігатиметься з першим академічним соборним Правописом 1928 року, який підписав до виконання нарком освіти УСРР М. Скрипник. Цей правопис був знищений

сталінським режимом 1933 року разом із його творцями з метою уподібнити українську мову з російською, проте жива мова І. Пулюя перетривала через усі заборони й сьогодні промовляє до нас питомою правописно-фонетичною правдою та історією пошуку найвідповіднішого графічного передання звуків. У цьому виняткова важливість аналізованої джерельної бази – листів.

Водночас правопис І. Пулюя сповна відображає діалектні західноукраїнські особливості фонетичного ладу української мови, що виявлені в асиміляційному пом'якшенні груп передньоязикових зубних приголосних: *сьніг*; в асиміляції за глухістю: *роспродайте*; в асиміляції за дзвінкістю: *прозьбою*, в асиміляції передньоязикових приголосних: *добре ведеця* і *весело жиєця*; в асиміляції за глухістю у групі **гк**: *полекшине* та в діалектній вимові окремих голосних та приголосних: вимова **[и]** в наголошеній позиції як **[е]** здебільшого після губних, сонорних та задньоязикових приголосних: *оденъ другому* (цифра у дужках – сторінка із джерела *Листи*, 20); вимова **[е]** в ненаголошеній позиції як **[и]** та **[і]**: *міні* (23), *міні* (59); вимова **[о]**, **[і]** як **[е]** після шиплячих: *шеста книжка* (63); вимова **[а]** в позиції після м'яких приголосних, шиплячих та **[j]** як **[е]**, **[и]**: *писаннєчко* (119), *здоровлєчка* (111), *поридні хлопці* (22); вимова ненаголошеної фонемі **/о/** як **[у]** (явище укання): *туму не зарадить* (59); тверда вимова **[р]**: як його *ратувати* (414) (пор. п. *ratowac*), *трома* (241); вимова **[ф]** на місці **[хв]**: *підтягнув фїстъ* (47); диспалаталізована вимова дієслівних особових закінчень і дорсальна вимова **[с']**: *просьїт пана* (56); диспалаталізована вимова губних: *витайте* (81), *Біблію* (63); приставний звук **[г]**: *гісторія* (22); поява епентетичного звука **[л]** на місці ствердіння губних: *здоровля* (106). Зрідка трапляються фонетичні полонізми: *пожичив* (73), пор. п. *pożyczać*; *на почті* (111), пор. п. *poczta*, натомість назву річки *Буг* мислитель уживає в несполонізованому варіанті *Бог*: *прегарні полоси Европи над ... Богом* (472).

Морфолого-синтаксична практика

Морфологічна практика мови І. Пулюя реалізована через категорії роду та відмінка іменника, ступенювання прикметника, минулого часу дієслова, активних дієприкметників та займенникових форм, що творять синтез: а) поширеного питомого загальноукраїнського узусу, б) західно-українського діалектного вжитку, в) латинського чи польського впливу як адаптації граматичних форм слів чужомовного походження, г) рідкісного російського впливу як наслідку поширення політичного москвофільства в Галичині.

До питомих історичних морфологічних форм уживання, що побутували на всіх теренах України, належать іменники жіночого роду однини третьої відміни **в родовому відмінку з закінченням -и** та поширення цього закінчення за аналогією на інші відмінки: *з товаришами Січи* (56), *делікатности* (196), *звичайности* (152), *відповіди* (107) та ін. Цю форму, як відомо, було знищено радянським Правописом 1933 року в час великого Голодомору та репресій українців. Серед питомих історичних

норм – **змінюваність чужомовних іменників** (онімів також), що є характерною ознакою всіх слов'янських мов, крім російської: *був у нашому бюрі* (92), *про Джордана Бруна* (134), *муза Гетого* (Й.-В. Гете) (123).

Активні дієприкметники теперішнього часу (недоконаного виду), що утворені з допомогою суфіксів *-уч, -юч* (1-а дієвідміна) та *-ач, -яч* (2-а дієвідміна) – типове морфолого-словотвірне явище публічної мови Галичини другої половини XIX століття. Це зумовлено неперервним зв'язком зі староукраїнською мовою, що містила ці форми, запозичивши їх із церковнослов'янської мови у формі *-щ-* (<*tj) (наприклад *любящий*), а відтак їх уживано зі східнослов'янським формантом **-ч-** замість **-щ-**. Часто вживані в І. Пулюя та його інтелектуальних сучасників дієприкметникові форми на *-учий, -ючий* та *-вшихся, -вшим, -вший* – це не лише зв'язок із церковнослов'янською та староукраїнською традицією, що не базувалися на народномовній основі впродовж XI–XVIII ст., але й наслідок поширеного в Галичині москвофільства та відсутності вnormованої літературної української мови в другій половині XIX ст. Мовний вияв москвофільства став маніфестом мертвого гібридизму в усіх царинах суспільного життя, що врешті-решт після Першої світової війни призвело до повного краху і цієї штучної мови, і самої ідеї москвофільства: *душеспасаючого Божого слова, жиючими у чужій державі, зворушуюче мене співчуття* (288).

На тлі сучасної літературної мови особливо вирізняються **дієслівні форми минулого часу**, що утворені з колишніх фонетично й морфологічно змінених форм перфекта (дієприкметник минулого часу й фонетично змінена стягнена особова форма дієслова *бути*), а саме 1-ї особи множини: *вибрали-сьмо, вітдали-сьмо* (21), *обійшли-сьмо роковини Шевченка* (37); 1-ї особи однини, де енклітична форма допоміжного дієслова приєднується як енклітик до додатка чи частки умовного способу 2-ї особи однини: *щомъ мисливъ* (20), *чи не приймив би-сь* (89). Особливою рисою південно-західних діалектів, що відрізняє їх від інших говорів української мови, – є скорочені форми займенників, які в потоці мовлення вимовляють ненаголошено й скорочено. Крім того, флексія **-му** (йо-му, ньо-му) – це пряме продовження функціонування відповідного закінчення давньоукраїнської мови. Вона характерна для всіх староукраїнських пам'яток і сягає як первинна форма ще індоєвропейської мови-основи. Досі ця форма збережена лише в південно-західних говорах (крім волинських) [4, с. 57, 77–78; 6, с. 153; 14, с. 167–168]. Саме ці форми часто вживані в листах Івана Пулюя: вимова **му** (*він, воно* в давальному відмінку однини): *зробивъ му візиту* (43); **го** (знахідний відмінок [йо]го): *проси го* (67), *хотіли го зробити* (25), *робитиме го* (43); **ми** (давальный відмінок мені): *напиши ми* (67); **мя** (родовий відмінок займенник мене): *як мя твої листи* (37).

У синтаксисі нашої мови, на відміну від фонетики, лексики та морфології відмінності не такі промовисті, що пов'язано зі спільною «гігієною мислення» українців як психолінгвального типу. На цьому тлі серед синтаксичних особливостей мови Пулюя спостережено діалектні

конструкції з *прійменником о* здебільшого в знахідному відмінку: *просимо о чим скоршу вістку* (315), *тепер ходить о те* (410), а також із іншим значенням, зокрема атрибутивним: *причини о яких писав* (59). Характерно, що цю конструкцію послідовно фіксують пам'ятки давньоруської та староукраїнської мови: *подоумаемъ о земли своєї* [1, с. 161; 6, с. 424]. Серед історичних форм української мови вживання часток **що-**, **чим-** під час утворення найвищого ступеня порівняння прикметників та прислівників [6, с. 500]: *дайте чим скорше знати* (212).

Лексико-семантична практика

На ту пору основою лексико-семантичної кодифікації був словник Є. Желехівського (Жел.) – мовно-політична світлина другої половини ХІХ століття Галичини, що підтверджує приблизно 95% проблемних лексем, почерпнутих із листів Пулюя. Кожна з цих лексем має німецький відповідник у словникові Є. Желехівського, до якого, щоб з'ясувати динаміку мовної норми, ми відшуковували лексичний відповідник за сучасним перекладним німецько-українським словником (ВНУС). До порівняльного аналізу долучали словник за редакцією Б. Грінченка (1907–1909 рр.) (Гр.), що методологічно базувався на лексиці народної мови, відокремлюючи староукраїнську лексику, згодом описану в Історичному словникові Є. Тимченка. Попри те, цей словник фіксує, з огляду на сучасну норму, значну кількість сучасних інтерферем, що тотожні з лексемами в Є. Желехівського на зразок *знакомий* «знайомий», *побідити* «перемогти», *доказувати* «довести», *завидувати* «заздрити».

Зіставний лексикографічний синхронно-діяхронний аналіз проблемної лексики листів І. Пулюя, серед якої виокремлено російські та польські інтерферери, росіізми, полонізми та діалектизми, засвідчив абсолютну природність та органічність мови мислителя межі ХІХ – поч. ХХ століття. Згрупування виявлених інтерферем за типом їхнього походження показово засвідчує не лише характер лексико-семантичної норми в діяхронії, але й мовну свідомість, занурену в староукраїнську та церковнослов'янську мови: 1. Лексика з праслов'янською та церковнослов'янською основою (*воздух, обида, одушевлятись*); 2. Лексика, підтверджена лексикографічними джерелами староукраїнської та української мови (*іменно, діло, лента, поклонники*); 3. Російська лексика, що відсутня в словникові Є. Желехівського (*бувший, исклучно*), полонізми (*барашкувати, впрост, належитість*) та діалектизи (*най, тра, лучче*).

Серед 84 сучасних російських інтерферем у словникові Б. Грінченка виявлено 43 лексичні одиниці (*прибавляти* «додавати», *стоїти* «вартувати», *позволяти* «дозволяти», *письмо* «лист», *побідити* «перемогти»), що підтверджує їхню питомість у мовній свідомості носіїв того часу по всій етнічній Україні. Звісно, що словник Є. Желехівського, як підтверджує листування І. Пулюя, фіксує більшу кількість росіізмів, ніж словник Б. Грінченка (за нашою вибіркою – половина), проте на це була своя внутрішньомовна й політична причина: вживання росіізмів впливало з

потреби протиставитися навальній полонізації з одного боку, а з іншого боку, низка так званих росізмів (*любезний, круг, знамя, первий, случай, поміч*) – це насправді спільна церковнослов'янська лексика (15 одиниць), відтак лексика, підтверджена історичними українськими лексикографічними джерелами: *відложив, молодіж, пословиця, сли, споминки, щот* (20 одиниць, ССУМ XIV–XV, ТМС XV–XVIII, ЕСУМ). На цьому тлі лише 18 запозичених росізмів (*мучительний, неограничений*) та 11 запозичених полонізмів (*гратулюю, ніц, росправа «трактат, стаття», справозданє «звіт»*) аж ніяк не роблять ідіостиль мислителя макаронічним, а лише підтверджують свою спорадичність на тлі української народномовної матриці.

Висновки та перспективи дослідження. Іван Пулюй ще на переламі XIX–XX століть сформулював завдання творити українську наукову мову на основі народної мови – «твердині» народу і сам втілював їх у життя: писав свої розвідки українською мовою і пропонував власні новотвори з електротехніки, фізики, астрономії. Сам перекладав навчальні підручники з пляніметрії, стереометрії, ботаніки й рекомендував до перекладу підручники з арифметики, фізики та релігійної тематики. Він наголошував, що популярна освіта й наука мають бути винятково рідною мовою. У III тисячолітті ці посили видатного науковця в час безпрецедентного засилля англійської мови в науці набувають особливої актуальності.

Безцінною світлиною мовно-політичного світогляду мислителя є сама його *МОВА*, себто правописно-фонетична, лексико-семантична, словотвірна та морфолого-синтаксична практика як синтез залишків староукраїнської мовної традиції та зміцнілої народної мови (в її південно-західному діалектному вияві), перемога фонетичного правопису над етимологічним та питомих граматичних форм і словотвірних моделей над чужомовними. Попри те для нас найважливіші два контексти соціолінгвальної проблеми: у листах Пулюя – жива українська мова в переддень кодифікування її перших системних та соборних правил, що відомі як «*Правила українського правописання*» І. Огієнка в 1918–1919 роках, а відтак у першому академічному правописі, що затверджений 6 вересня 1928 року й незабаром брутально знищений псевдоправописом 1933 року, що й досі чинний. Із цього погляду мова листів Івана Пулюя – правдива історична світлина її внутрішньої правописно-фонетичної та граматичної організації і переконливий стимул повертати мові її правдиве граматичне обличчя.

Другий контекст соціолінгвальної проблеми полягає в обов'язковому історичному (діяхронному) трактуванні лексико-семантичних змін та потребі актуалізувати, а не безоглядно відкидати лексику церковнослов'янського й староукраїнського походження, що відображена в наших історичних лексикографічних джерелах. Вражає, що на тлі потужної полонізації Західної України мислитель використовує дуже незначну кількість полонізмів, а отже, демонструє глибоку опірність до чужих мовних елементів, що в свідомості національного та

інтелектуального проводу того часу, зокрема І. Пулюя, було символом колонізації та втратою національно-мовної тожсамости.

Дивовижною є ірраціональна здатність Пулюя міряти життя своєї нації поза власним життям: він не ремствував, що нема ще плодів його праці, а впевнено заявляв: *«...як ми збирати мусимо те, що посіяли предки наші, так колись збиратимуть наші потомки те, що ми посіємо»* [Листи, с. 474]. Чи не в цьому не раз озвучений ним закон «непропащої сили» як «непропащої правди»: *«Закон, що сила не пропадає, має загальне значення, бо він править не тільки фізичним, але й інтелектуальним світом. І в інтелектуальному світі намагає сила правди на розум людський і перемагає його з такою певнотою, з якою Сонце притягає Землю або атом атома. Пізнавши розумом правду, ми мусимо і признати її. Правду можна заперечити перед світом, але не перед собою. В кого розум розбере правду від неправди, той мусить не тільки признати, але й покоритись правді. Де правда, там мусить бути перемога»* [12, с. 19].

Список використаних джерел та їх умовних скорочень

Гр. – Словарь української мови: у 4 т. / упоряд. з дод. власн. матеріалу Б. Грінченко. – К., 1907–1909.

Жел. – Желехівський Є. Малоруско-німецький словар / Є. Желехівський, С. Недільський. – Львів, 1886. – 1117 с.

ВНУС – Великий німецько-український словник: близько 170 000 слів та словосполучень. – К.: Чумацький Шлях, 2005. – 792 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: у 6 томах / за ред. О. С. Мельничука. – К.: Наук. думка, 1982–2012.

Листи 2007 – Пулюй Іван (1845–1918). Листи / [збір, упоряд., пояснення та «Слово до читача» Ольги Збожної]. – Тернопіль: Воля, 2007. – 544 с.

ССУМ XIV–XV – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2 томах / ред. Л. Л. Гумецька. – К.: Наук. думка, 1977–1978.

ТМС XV–XVIII – Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. / [упоряд. Німчук В. В., Лиса Г. І.] / Є. Тимченко. – Київ–Нью-Йорк, 2003. – Книга 2. – 512 с.

Список використаної літератури

1. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К.: Вища школа, 1980. – 245 с.

2. Гнатюк Лідія. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції: монографія / Л. П. Гнатюк. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2010. – 446 с.

3. Гайда Роман. Іван Пулюй 1845–1918. Життєписно-бібліографічний нарис / [відп. ред. Олег Купчинський] / Роман Гайда, Роман Пляцко. – Львів: НТШ у Львові, 1998. – 284 с.

4. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. – К.: Рад. школа, 1966. – 306 с.

5. Збожна Ольга. Іван Пулюй: «Лампаду одні другим передадуть» / Ольга Збожна, Роман Пляцко. – Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2015. – 140 с.

6. Історія української мови. Морфологія / С. П. Бевзенко, А. П. Грищенко, Т. Б. Лукінова [та ін.]. – К.: Наук. думка, 1978. – 539 с.

7. Лесюк Микола. Доля моєї мови / Микола Лесюк. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2004. – 286 с.
8. Лесюк Микола. Мова Псалтиря в перекладі І. Пулюя на тлі сучасної української літературної мови / Микола Лесюк // Романо-слов'янський дискурс : зб. наук. праць. – Чернівці : ВД «Родовід», 2013. – Вип. 678. – С. 65–70.
9. Лесюк Микола. Становлення і розвиток української літературної мови в Галичині / Микола Лесюк. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014. – 729 с.
10. Мороз Т. В. Лексика перекладів книг Святого Письма у контексті розвитку української літературної мови в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Т. В. Мороз. – Чернівці, 2007. – 20 с.
11. Німчук Василь. Іван Пулюй – перший перекладач молитов сучасною українською мовою / Василь Німчук // Біблія і культура : зб. статей. – Випуск 1 / відп. ред. А. Є. Нямцу. – Чернівці : Рута, 2000. – С. 174–179.
12. Пулюй Іван. Нові і перемінні зьвізди. Кілька споминів про Куліша і його дружину Ганну Барвінок. – 3-тє вид. / Іван Пулюй. – Відень, 1905. – 121 с.
13. Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Частина 2 : Джерела і соціокультурні чинники розвитку / Людмила Ткач. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2007. – 704 с.
14. Українська діалектна морфологія / за ред. Ф. Т. Жилка. – К. : Наук. думка, 1969. – 199 с.

Фарион Ирина. Идиостиль Ивана Пулюя сквозь призму динамики языковой нормы (на матери але писем мислителя). Стаття посвячена своєобразю идиостиля И. Пулюя в контексте динамики языковой нормы. Раскрыты основне параметры фонетико-орфографической, морфолого-синтаксической и лексико-семантической практики мыслителя. Доказана абсолютная исконность языкового узуса главного представителя юго-западного варианта украинского литературного языка на завершающем этапе его кодификации на народно-разговорной основе. Определена роль выдающегося физика и переводчика Библии в становлении украинского научного, художественного и религиозного стилей. Произведён диахронно-синхронный анализ динамики языковой нормы на фоне сложных общественно-политических обстоятельств разорванной между Австро-Венгрией и Россией Украины, отсутствия единого литературного украинского языка и дальнейшей перспективы возвращения осконных украинских языковых норм в сферу современной кодификации.

Ключевые слова: диахронический.

Farion Iryna. The Idiostyle of I. Puliui Through the Prism of the Linguistic Norm Dynamics (Case Study of the Philosopher's Letters). The article explores I. Puliui's individual style peculiarities in the context of the language norm dynamics. It covers basic parameters of the thinker's orthographic and phonetic, morphological and syntactic, as well as lexical and semantic practices. The study affirms absolute peculiarity of the language proficiency of the leading representative of the south-western variant of literary Ukrainian language in the period of its final vernacular-based stage of codification. The author suggests diachronic and synchronic comparative analysis of the language norm dynamics according to the leading and the most complete lexicographical sources on the background of the tough social and political situation in Ukraine, when it was separated between Austria-Hungary and Russia. The study considers the lack of the unified literary norm of Ukrainian and the future perspective of the specific Ukrainian language norms reversion to modern coding.

Key words: language norm dynamics; orthographic and phonetic, morphological and syntactic, lexical and semantic practices; synchronic and diachronic analysis.

Стаття надійшла до редколегії 03.10.2017

УДК 811.161.2'282.3(477.8)

Андрій Яворський

СХІДНОПОЛІСЬКА ГОВІРКА В РОМАНІ ВОЛОДИМИРА ДРОЗДА «ЛИСТЯ ЗЕМЛІ»: ФОНЕТИЧНИЙ РІВЕНЬ

У статті проаналізовані фонетичні особливості східнополіської говірки на матеріалі роману Володимира Дрозда «Листя землі», зокрема простежено специфіку рефлексії давніх голосних, відмінності від української літературної мови в частотності окремих голосних та приголосних фонем, типові комбінаторні зміни в консонантних групах тощо. З'ясовано специфіку використання письменником діалектних елементів фонетичного рівня та їхню роль і місце в художньому тексті.

Ключові слова: літературна мова, художній текст, Володимир Дрозд, діалект, північне наріччя, східнополіські говірки.

Постановка наукової проблеми та її значення. Авторитетні дослідники Полісся М. В. Никончук [4, с. 3] та В. М. Мойсієнко [3, с. 87] наголошували, що поліські лінгвальні елементи до початку 90-х рр. ХХ ст. практично не було представлено в українській літературі. На матеріалі творів Лесі Українки, Федора Одрача, Миколи Олійника, Петра Маха та інших авторів, які писали про Полісся, можна було говорити хіба що про спорадичне використання окремих північноукраїнських лексем чи словоформ. На цьому тлі особливої уваги заслуговують спроби письменників, публіцистів, громадських діячів кінця ХХ ст. – початку ХХІ ст. піднести говірку поліщуків до рівня літературної мови.

Із кінця 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. газетні, журнальні та інтернет-видання Польщі започаткували численні публікації художніх, публіцистичних творів українською підляською говіркою. Так званою «пудляською мовою» там і досі видають художні й навіть окремі науково-популярні книги, створюють сайти і сторінки у всесвітній мережі тощо.

1988 року у Білорусі вихідцями з Берестейщини було створено громадсько-культурне об'єднання «Полісьсе», яке 1989 р. на основі українських берестейсько-пінських говірок започаткувало газету «Збудінне». На сторінках цього видання не тільки видрукувано чимало публіцистичних і художніх текстів та перекладів місцевою українською говіркою, але й проголошено намір створити західнополіську літературну мікрмову, так звану «їтвєжу володу». Проблеми її кодифікації розглядала навіть «їтвєжа штудіюно-прахтыцька конфырэнция», що відбулася в Пінську у квітні 1990 р. і зібрала більше як 70 учених із тодішнього СРСР. Щоправда, вже в незалежній Білорусі так званий «їтвєзький» рух невдовзі затих, не знайшовши особливої підтримки. 1994 р. перестала виходити й газета «Збудінне».

Із початку 90-х рр. ХХ ст. інтерес письменників до поліської говірки яскраво виявився в Україні. Певну роль тут відіграла, очевидно, зумовлена

постмодернізмом тенденція до виявлення творчої індивідуальності. У зв'язку з цим елементи північноукраїнських говірок активно використали у своїх творах Микола Никончук (у поезії), Валерій Шевчук (у книзі повістей «Жінка-змія», в повісті «Місяцева Зозулька з Ластів'ячого Гнізда») та ін.

Одним із перших авторів, які почали шукати в поліській говірці якісно нові художні засоби, був Володимир Дрозд: 1992 р. надруковано перший, а 2003 р. – другий том роману-диалогії «Листя землі», де діалектолог, тобто фаховий читач, знайде чимало відомостей про мовлення поліщуків Чернігівщини. Дружина письменника І. В. Жиленко в передмові до книги відзначила: «Складна метафоричність тексту, алегорії, міфи, притчі, казки – весь огром духовності українського народу плюс вкраплення поліського діалекту – все це зробило твір не для “масового читача”» [1, с. 6].

Належне з'ясування індивідуально-авторської специфіки використання поліських лінгвальних елементів у художніх текстах різних авторів необхідне для визначення тенденцій і закономірностей діалектно-літературної взаємодії загалом та на сучасному етапі розвитку мови і літератури зокрема.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Лексичні діалектизми та специфіку їхнього використання в романі Володимира Дрозда «Листя землі» проаналізовано було в спеціальному дослідженні [5], де спостережено, що письменник ілюстрував великий за обсягом місцевий словник, зокрема поліські локалізми, які в основному мають прозору мотивацію, семантичні діалектизми, виразні архаїзми праслов'янського походження, лексичні запозичення з польської, німецької, румунської, турецької, кримськотатарської, угорської, гебрейської мов тощо.

Окрему працю присвячено діалектним явищам морфологічного рівня [6]. Відзначено, що, «на відміну від інших вихідців із Полісся (В. С. Лиса, Ю. Королько, М. І. Закусила, О. М. Кулеша), В. Г. Дрозд принагідно, окремими штрихами позначив діалектні явища словозміни, натомість достатньо повно відобразив специфіку поліського словотворення» [6, с. 259].

Мета статті – простежити в романі-диалогії Володимира Дрозда «Листя землі» вияви фонетичної системи східнополіського діалекту. Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: а) визначити корпус використаних у тексті говіркових явищ фонетичного рівня; б) систематизувати виявлені фонетичні діалектизми та прокоментувати їх за походженням; в) простежити специфіку використання письменником говіркових елементів фонетичного рівня та з'ясувати їхнє місце і роль у художньому тексті.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. У новозакритих складах на місці *o Володимир Дрозд допускає написання o, що відображає відповідний монофтонгічний рефлекс: *вол* [1, с. 146], *кошки* [1, с. 392], *вбйни* [2, с. 62], *вольний* [1, с. 400], *йон* [1, с. 40], *больш* [1, с. 41], *сход* [1, с. 47], *ноччу* [1, с. 159], *рбдна* [1, с. 280],

скільки [1, с. 37], *скільки* [1, с. 130], *кончилося* [1, с. 400], *горькая* [1, с. 51], *родня* [1, с. 264], *война* [2, с. 50], *позней* [1, с. 255], *уповночі* [1, с. 208], *нутренность* [1, с. 165], *большак* [1, с. 393], *осьмуху* [1, с. 373] та ін., зокрема й у префіксі, прийменнику *отъ: *одки* «звідки» [1, с. 45], *одкуль* «т. с.» [1, с. 437], *оттуль* «звідти» [1, с. 211], *одлякувать* [1, с. 209], *одгрохав* [1, с. 66], *од розказань* [1, с. 58], у префіксах *до-*, *по-*, *про-* у випадках на зразок *дождешся* [1, с. 392], *пошли* [1, с. 44], *упознала* [1, с. 49], *прозвисько* [1, с. 50] та ін. Монофтонг [о] закономірно збережено й у структурі прислівника, прийменника *poslě: *опосля* [1, с. 258], *послей* [1, с. 385], *после Спаса* [1, с. 164], *послі Троїці* [1, с. 77], *послей того* [1, с. 69], а також у випадках, де [о] секундарний – з *ъ, як-от: *возьми* [1, с. 143], або один [о] – у відкритому складі, а другий – секундарний: *одомстить* [1, с. 40]. У префіксі **подъ-*, у прийменнику *крозь зауважено два рефлекси *o – [о] й [у]: *подлетки* [1, с. 341], *пуднавеска* [1, с. 578], *пуддєвкою* [1, с. 688], *крозь землю* [1, с. 100], *крузь деревця* [1, с. 240]; у префіксі *розу-* в дериваті *розузнав* [2, с. 296] [у] постав на місці секундарного [о].

Кілька прикладів ілюструють поліську рефлексію *e в закритих складах. У наголошеній позиції в основному перед твердим приголосним зауважено монофтонг [о]: *жонка* [1, с. 51], *жонкою* [1, с. 199], *жонку* [1, с. 36], *жонці* [1, с. 199], *маладъонка* «молодиця» [1, с. 67], *завльотка* «дівчина, яка любить гуляти з хлопцями» [1, с. 72], *йой* «йй» [1, с. 49], переважно перед м'яким консонантом – [е], приголосний, перед яким зберігає м'якість або зазнав депаталізації: *ей* «йй» [1, с. 41], *сельські* [1, с. 205], *сельські* [1, с. 319], *женський* [1, с. 328]; в ненаголошеній позиції – [е] після твердого консонанта: *гребень* [1, с. 79]. У випадку *беріг* [2, с. 20] поява [і] на місці [е], мабуть, має характер гіперизму.

Відповідно до *ě зауважено [е] в основному після м'якого приголосного: *детки* [1, с. 36], *дєвку* [1, с. 36], *лета* [1, с. 55], *влетку* [1, с. 223], *позалетось* [1, с. 222], *спєвки* [1, с. 271], *хатєв* [1, с. 57], *єсті* [1, с. 143], *наєзділась* [1, с. 40], *бєг* [1, с. 45], *чалавєк* [1, с. 58], *навєк* [1, с. 70], *вєсть* [1, с. 217], *пєють* «співають» [1, с. 271], *дєди*, *прадєди* [1, с. 42], *не гнєви* [1, с. 39], *лєчення* [1, с. 447], *бєжить* [1, с. 240] та ін.; лише зрідка [е] – після твердого консонанта: *стрєлася* [1, с. 520], *пуднавеска* [1, с. 578], *вєчною* [1, с. 65], *лекарства* [1, с. 447], *семено* «сім'я» [1, с. 307], *стрєкає* «зустрічає» [1, с. 679]; по одному разу – [а]: *стракатись* «зустрічатися» [1, с. 577], [о]: *хєдьом* «ходімо» [1, с. 43] (останнє явище має, очевидно, не фонетичний, а морфологічний характер).

Володимир Дрозд проілюстрував також монофтонг [і] відповідно до *i, а отже, і збереження м'якої чи пом'якшеної вимови приголосних у цій позиції: *калі* [1, с. 38], *калісь* [1, с. 170], *калі-не-калі* [1, с. 603], *рабіть* [1, с. 53], *зрабів* [1, с. 142], *рабілось* [1, с. 67], *єсті* [1, с. 143], *радіна* [1, с. 240], *дікий* [1, с. 146], *повреділось* [1, с. 520], *напрасліци* [1, с. 149], *таніло* [1, с. 209], *лесніцями* [1, с. 59], *наєзділась* [1, с. 40] та ін. Часом з'являється [і] на місці *у: *вороні* «ворони» [1, с. 45], *мабіть* «мабуть» [1, с. 72], пор. старе

бути «бути». Іноді на місці звукосполучення *кы трапляється [к'і]: *скільки* [1, с. 39], *од люльки* [1, с. 41]. Збереження м'якої вимови приголосних перед [е] передано лише в кількох словоформах: *меней* «менше» [1, с. 442], *осе* «оце» [1, с. 79], *чалавече* [1, с. 45].

Відображено специфіку позиційної реалізації окремих сучасних голосних. У переднаголошених складах маніфестовано розвиток ненаголошеного [о] в [а] (так зване «акання»): *крапива* [1, с. 330], *на гаршки* [1, с. 37], *чалавек* [1, с. 58], *гаравать* [1, с. 49], *рабіть* [1, с. 53], *зrabів* [1, с. 52], *рабітумуть* [1, с. 277], *маладъон* «молодий» [1, с. 288], *маладъонка* «молодиця» [1, с. 67], *маладухою* [1, с. 85], *хлапаки* [1, с. 56], *парабки* [1, с. 577], *гарадок* [1, с. 75], *калі* [1, с. 38], *калісь* [1, с. 170], *яго* «його» [1, с. 36], *яна* «вона» [1, с. 101], *яни* «вони» [1, с. 100] та ін. Натомість збереження [о] без розвитку в [а] ілюструє дієслівна форма *помогало* [2, с. 55]; у структурі лексеми *сольтисони* заміна [а] > [о], мабуть, має гіперпоправний характер. В основному в наголошеній позиції зауважено лабіалізацію [е] > [о], яку супроводжує м'якшення передньоязикових, за винятком шиплячих: *потъомки* [2, с. 71], *льогшою* [1, с. 483], *льогка* [1, с. 397], *льогкі* «легені» [1, с. 328], *польогку* «полегкість» [2, с. 67], *подъонно* [1, с. 165], *Артьомом* [1, с. 349], *ужо* [1, с. 45] *розлучонка* [1, с. 172], *з пасьом* [1, с. 417], *ручоньки* [1, с. 414], *ніжоньки* [1, с. 679] та ін. Посилення лабіалізації і підвищення артикуляції ненаголошеного [о] > [у] засвідчено лише у випадках *дохтурам* [1, с. 266], *дохтурів* [2, с. 66], *кумедія* [2, с. 71], *кумедь* «т. с.» [2, с. 94], *кумедіанти* [2, с. 71].

В. Г. Дрозд відобразив деякі діалектні явища в системі консонантизму, зокрема заступлення [ф] звукосполученням [хв]: *галіхва* [2, с. 399], *хвантазія* [1, с. 293], *маніхвеста* [1, с. 299], *прохвесором* [1, с. 293], *хвамілія* [2, с. 72], *хвермер* [2, с. 130], *хвеєрверки* [2, с. 431], *хвартух* [1, с. 406], *хвіцер*, *хвіцери*, *хвіцерик* [1, с. 535], також одиничним [х]: *хундамент* [1, с. 609], *хундаментах* [2, с. 355], *хунти* [1, с. 456], *грахіт* [1, с. 342], *арихметика* [2, с. 84]; розвиток [л] > [в] у слові *горівка* [1, с. 69]. Кількома прикладами відзначено ствердіння вібранта: *вітруган* [2, с. 10], *повітра* [2, с. 52], *стрелася* [1, с. 520], *стрекає* «зустрічає» [1, с. 679], часом – африката [ц']: *гарцяють* [1, с. 79], *напрасліци* [1, с. 149], але у випадку *брюкви* [2, с. 261] м'якість [р'], очевидно, має характер гіперизму.

Позначено позиційні зміни приголосних, зокрема регресивну суміжну дисиміляцію за способом творення [д'б] > [йб]: *свайбу* [2, с. 362], [кт] > [хт]: *дохтори*, *дохторах* [1, с. 404], *дохтурам* [1, с. 266], [чт] > [шт]: *што* [1, с. 141], *штоб* [1, с. 242]; прогресивну суміжну дисиміляцію за способом творення [мн'] > [мл']: *сумлівався*, *сумлівається* [1, с. 220], *сумліви* [1, с. 228] і под. Лексема *коклетки* [1, с. 541] відображає прогресивну асиміляцію на віддалі за місцем творення [к..т] > [к..к] або регресивну дисиміляцію на віддалі за місцем творення [т..т] > [к..т]. Очевидно, поліетапність комбінаторних звукових змін зумовила звукову структуру словоформи *римбу* «ринву» [2, с. 67], пор. вихідне польське

гупна. Метатезу на відстані передано в словоформах *шолупиння* «лушпиння» [1, с. 479], *ліворвери* [1, с. 285], *ліворверами* [1, с. 298], *по соші* [2, с. 559], *на соші* [2, с. 604].

Простежено випадки усічень та скорочень у звуковій структурі слів. Утрату початкового голосного ілюструють лексеми *рештанти* [1, с. 626], *єростати*, *єроплани* [1, с. 669], *Зраїль* [1, с. 584], *скристий* [1, с. 339], *хвіцер*, *хвіцери*, *хвіцерик* [1, с. 535], *Лександр* [1, с. 328], *ніверситету* [1, с. 293], початкового звукосполучення – *струмент* [1, с. 293], *телігенція* [1, с. 483], *лісапетю* «велосипедом» [1, с. 447], *скусії* «дискусії» [1, с. 441]; скорочення одиничного звука чи складу в середині слова – *ренгені* [2, с. 267], *патрет* [2, с. 649], *аглійських* [1, с. 375], *стіко* [1, с. 468], *революцьонера* [2, с. 235], *релюцьонери* [1, с. 211]; стягнення подовженого приголосного – *дарованя* [1, с. 84], *од'їсися* [1, с. 41]; усічення кінця слова – *мо'* «може» [1, с. 63], *маб'* «мабуть» [1, с. 65], *кумедь* «комедія» [2, с. 94].

Появу протетичного [й] передано в лексемах *йондечки* «он» [1, с. 79], *елемент* [1, с. 436], *йон* «він» [1, с. 41], *яна* «вона» [1, с. 101], *яно* «воно» [1, с. 57], *яни* «вони» [1, с. 100], *єто* «це» [1, с. 216], так само у випадках з афerezою: *єростати*, *єроплани* [1, с. 669]; за аналогією оформлено словоформу *єнералом* [1, с. 350]. Приставний [в] представлено у *вумний* [2, с. 442], *двоє вутят* [1, с. 72], натомість без протези [в] зауважено форму *осьмуху* [1, с. 373]. Епентезу [й] ілюструють структури *радію* [1, с. 447], *шпійони* [1, с. 483], *піяніну* [1, с. 272], *окіяни* [2, с. 244], *тіятр* [2, с. 15], *тіятри* [2, с. 15], *кумедянти* [2, с. 71], *радіяція* [2, с. 47], [в] – *каравулив* [1, с. 49], *савуну* [2, с. 130]. Появу неетимологічних груп приголосних простежено в лексемах *ахкадемії* [2, с. 130], *пантронташ* [1, с. 441], *вистягла* [1, с. 161], *гайсали* [1, с. 299]. У випадку *гильготин* «гільйотина» [1, с. 304] представлено заступлення [й] > [г], як зауважив сам автор, через зближення із лексемою *гильготати* «лоскотати». Натомість збереження етимологічного [й] засвідчено в словоформі *пайшла* «пішла» [1, с. 164].

Висновки та перспективи дослідження. Специфіку східнополіської фонетичної системи В. Дрозд передав відносно невеликою кількістю прикладів (послідовно в «пакульському» звуковому оформленні представлено фактично лише кількасот слів). Фонетичні діалектизми письменник використав у розповідях та спогадах персонажів. Це явище пов'язане з бажанням автора точно й достовірно відобразити місцевий мовний колорит, індивідуалізувати мовлення персонажів, забезпечити експресивність. Авторську мову на фонетичному рівні цілком орієнтовано на літературний стандарт.

Перспективи дослідження пов'язані з потребою аналізу різнорівневих діалектизмів як стилістичної категорії.

Список використаної літератури

1. Дрозд В. Г. Листя землі : [роман] : у 2 кн. / Володимир Григорович Дрозд. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2009. – Кн. 1. – 703 с.

2. Дрозд В. Г. Листя землі : [роман] : у 2 кн. / Володимир Григорович Дрозд. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2011. – Кн. 2. – 622 с.
3. Мойсієнко В. М. Звідки родом дядько Лев? / В. М. Мойсієнко // Вісник Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка. – 2001. – № 7. – С. 87–88.
4. Никончук М. В. Зворини : [поезії] / М. В. Никончук. – Житомир, 1992. – 95 с.
5. Яворський А. Ю. Поліська говірка в романі В. Дрозда «Листя землі»: морфологічний рівень / А. Ю. Яворський // Лінгвостилістичні студії : наук. журн. / [редкол. : С. К. Богдан (голов. ред.) та ін.]. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2016. – Вип. 4. – С. 253–259.
6. Яворський А. Ю. Поліська лексика в романі Володимира Дрозда «Листя землі» / А. Ю. Яворський // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. Мовознавство. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. – № 6 (307). – С. 154–158.

Яворский Андрей. Восточнополесский говор в романе Владимира Дрозда «Листья земли»: фонетический уровень. В статье проанализированы фонетические особенности восточнополесского говора на фонетическом уровне (на материале романа Владимира Дрозда «Листья земли»). Диалектные единицы фонетического уровня прокомментированы с точки зрения их происхождения. Прослежена специфика рефлексии древних гласных, отличия от украинского литературного языка, в частности отдельных гласных и согласных фонем, типичные комбинаторные изменения в консонантных группах и т. п. Выяснена специфика использования писателем диалектных элементов фонетического уровня, их роль и место в художественном тексте. Выяснилось, что Владимир Дрозд использовал диалектные единицы разных языковых уровней в обширных повествованиях и воспоминаниях персонажей; авторский язык ориентирован на украинский литературный стандарт. Полесские диалектные явления в тексте обеспечивают выразительность, убедительность и точность воспроизведения местного языка, а также этнографическую и языковую идентичность персонажей.

Ключевые слова: литературный язык, литературный текст, Владимир Дрозд, полесское наречие, восточнополесские говоры.

Yavorskyi Andrii. Eastern Polissian Patois in the Novel «Leaves of the Earth» by Volodymyr Drozd: Phonetic Aspect. The article deals with the analysis of the individual author's specificity of the usage of the Eastern Polissian patois in the novel «Leaves of the Earth» by Volodymyr Drozd. The author lays emphasis on the dialect units of the phonetic level and comments them in terms of origin. The author highlights functional efficiency of the dialectal elements in the literary language and the degree the literary work is saturated with them. The dialect units are analyzed regarding their correlation with a specific type of the literary work language - the language of characters or the author's language. It was found out that Volodymyr Drozd uses dialect units of different levels in lengthy narratives and characters' memoirs. The author's language mostly corresponds to the Ukrainian language literary standard. The Polissian dialect elements in the text of the novel contribute to the linguistic expressiveness, persuasiveness and accuracy of conveying the local language coloring, as well as ethnographic and linguistic identity of the characters.

Key words: literary language, literary text, Volodymyr Drozd, dialect, northern dialect, Eastern Polissya patois.

Стаття надійшла до редколегії 03.10.2017

НАУКОВА ХРОНІКА

Ірина Левчук

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ «ЛІНГВОСТИЛІСТИКА ХХІ СТ.: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ» (м. Луцьк, 2–4 вересня 2017 року)

2–4 вересня 2017 року на базі практик табору «Гарт» Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки відбулася **III Міжнародна наукова конференція «Лінгвостилістика ХХІ ст.: стан та перспективи розвитку»**, організована кафедрою історії та культури української мови спільно з Інститутом української мови НАН України, Університетом ім.Ф. Палацького (м. Оломоуц, Чеська Республіка), Товариством української літератури при Спілці білоруських письменників (м. Мінськ, Республіка Білорусь), Українською науково-педагогічною спілкою «Берегиня» (Республіка Білорусь).

Учасників заходу привітали головні натхненники наукового спілкування й керівники оргкомітету: декан факультету філології та журналістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, кандидат філологічних наук, доцент **Юрій Васильович Громик** і завідувач кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, кандидат філологічних наук, професор **Світлана Калениківна Богдан**.

У вітальних словах наскрізно звучала теза про надзвичайну актуальність проблем, обговоренню яких присвячено конференцію, зокрема:

- взаємодії функційних стилів у сучасній українській мові;
- дослідженню стилістичної організації різних типів тексту;
- стилістики онімних найменувань і діалектного мовлення як джерела лінгвостилістичного аналізу;
- методології й засад медіалінгвостилістичних досліджень;
- основних аспектів лінгвоперсонології в контексті стилістичних студій;
- застосування сучасних методик викладання стилістики й культури мови в освітніх закладах різних рівнів.

Жваве обговорення викликала пленарна доповідь **І. Д. Фаріон** (Львів) «**Ідіостиль Івана Пулюя крізь призму динаміки мовної норми**», присвячена увиразненню мовного портрета вченого-фізика зламу ХІХ–ХХ століть у контексті сучасних здобутків лінгвоперсонології. Професор наголосила на його винятковій ролі не лише в розбудові релігійного стилю української мови, а і в утвердженні «української мови за бездержавних обставин», у формуванні націєцентричного виміру української науки.

Н. В. Піддубна (Харків) продовжила лінгвоперсонологічний вимір сучасних досліджень доповіддю **«Прецедентні релігійні імена в еготекстах Тараса Шевченка»**, розглянувши особливості вживання прецедентних релігійних імен у щоденниковому й епістолярному дискурсах автора.

О. Р. Микитюк (Львів) у доповіді **«Антропонімійний антагонізм у Дмитра Донцова»** детально проаналізувала антропонімійне поле праць «головного ідеолога українського націоналізму».

Результати аналізу аксіологічної фразеології публіцистичного дискурсу Михайла Грушевського представила **С. І. Поворознюк** (Київ) – доповідь **«Фразеологічні засоби експлікації оцінки в публіцистичному дискурсі Михайла Грушевського»**.

Лінгвоперсонологічний аспект досліджень у доповідях презентували також: **Н. П. Горик** (Луцьк) – **«Мовний образ Волинського Полісся в творчості Василя Гая»**, **М. В. Мірченко** (Луцьк) – **«Лінгвосинергетика поетичних текстів Лесі Українки»**, **Р. С. Омельковець** (Луцьк) – **«Фітономени як засіб увиразнення текстів Володимира Лиса»**, **О. І. Приймачок** (Луцьк) – **«Експресивні можливості міфонімів в оригіналі та перекладі «Лісової пісні» Лесі Українки»**.

О. М. Калита (Київ) у доповіді **«Концептуалізація біблійної лексики «хрест» в українських фразеологізмах уснорозмовного походження»** запропонувала схему, яка репрезентує структуру концепту «хрест».

Медіалінгвостилістичний аспект наукових пошуків представила **Н. В. Кондратенко** (Одеса) у доповіді **«Десять хвилин з прем'єр-міністром» як новий жанр українського політичного дискурсу**. Професор схарактеризувала структурно-семантичні та лінгвопрагматичні параметри одного із жанрів українського політичного дискурсу – «Десять хвилин з прем'єр-міністром», що поєднує елементи політичного звернення, звіту та програми, зацентрувавши на особливостях мовленнєвої поведінки мовця-політика.

Справжню дискусію, яка вимагає подальшого залучення не тільки провідних науковців-лінгвістів, а й ІТ-фахівців, розпочала **Н. Д. Бабич** (Чернівці) у доповіді **«Проблема розвитку мовної особистості в умовах технічного звуження духовного світу»**, зосередивши увагу на тому, як застерегти сучасну людину, особливо молоде покоління, від дегуманізації та соціальної самоізоляції. Професор запропонувала найсуттєвіші засоби актуалізації архіважливого прагнення людства виховувати мовну особистість, джерелом чого слугує національна культура й національна мова, недопущення нівеляції мовних норм і словникового багатства, яким, на переконання Н. Д. Бабич, загрожує «сакралізація» комп'ютера та тенети «світової павутини».

Актуальні проблеми стилістики онімних найменувань висвітлили в доповідях: **А. Дацкевич** (Республіка Білорусь) – **«Мікротопонімія**

колишнього села Пугачово на Берестейщині», В. Місіюк (Республіка Білорусь) – «Бересть: літературна норма як показник історичної пам'яті», О. Г. Нестерчук (Луцьк) – «Словотвір варіантів імен у творах Володимира Лиса «Століття Якова» та «Соло для Соломії», І. Д. Скорук (Луцьк) – «Функційно-семантичні особливості онімів у романі Валентини Мастерової «Смарагд», О. Шумер (Республіка Білорусь) – «Мікротопоніми сіл Стави і Огородники на Берестейщині».

Особливостям стилістики діалектного мовлення було присвячено ґрунтовні доповіді Г. Л. Аркушина (Луцьк) «Про статус пінських говірок (за романом Федора Одрача «Вощадь»)» та Ю. В. Громика (Луцьк) «Актуалізація західнополіських говірок у текстах українських та білоруських ЗМІ».

Про особливості лінгвальної та стильової організації історичних текстів йшлося у виступах Л. П. Павленко (Луцьк) – «Требник» Петра Могили: мовно-стильові параметри», С. М. Локайчук (Луцьк) – «Глоси Пересопницького Євангелія в контексті міжстильової взаємодії».

Л. В. Голоух (Луцьк) розглянула доміанти звукової та синтаксичної організації художнього тексту в доповіді «Ритмомелодика прозових текстів Євгена Пашковського».

Н. О. Данилюк (Луцьк) зосередила увагу на термінологічних аспектах стилістики – «Стилістичне забарвлення і стилістичне значення як терміни лінгвостилістики».

Проблеми жанрової специфіки порушили в доповідях О. Г. Ковальчук (Луцьк) – «Традиції і новаторство мовостилістики повстанських пісень у контексті українського фольклору» – і Т. М. Тарасюк (Луцьк) – «Сучасна наукова стаття з мовознавства: пошук гармонії національного та світових стандартів».

У контексті освітньої реформи особливу увагу привернули доповіді І. П. Левчук (Луцьк) «Тренінгові акметехнології у формуванні професійної компетентності майбутніх журналістів» та О. А. Маленицької (Луцьк) «Мотиваційний компонент у технології компетентнісного навчання мовних дисциплін у виші», у яких науковці розглянули ефективні інноваційні методи й засоби навчання мови, апробовані у вищій школі.

Засадничою та знаковою для учасників конференції стала наукова доповідь С. К. Богдан (Луцьк) – «Лінгвальні орієнтації Лесі Українки (до питання «Чи була письменниця ще й «завзятим лінгвістом?»)», – у якій дослідниця переконливо аргументувала твердження про Лесю Українку як одного з перших українських соціолінгвістів, детально прокоментувавши її переклад праці Френсіса Фегі «Справа ірландської мови».

Актуально звучали виступи молодих науковців: к. ф. н. Н. С. Приходько (Луцьк) «Семантико-стилістичне навантаження знака оклику в сучасній поезії», к. ф. н. А. Ю. Яворського (Луцьк) «Берестейська говірка в художніх

перекладах Федора Климчука», аспірантів Ю. В. Грицевича (Луцьк) «Народні назви хвороб у текстах західнополіського фольклору», Л. Б. Романюк (Луцьк) «Мовний вияв мовчання й тиші в «Лісовій пісні» Лесі Українки», О. В. Хвіщука (Луцьк) «Демінутиви та аугментативи як твірні основи прізвищ жителів м. Нововолинська Волинської області» тощо.

Загалом у роботі III Міжнародної наукової конференції «Лінгвостилістика XXI ст.: стан та перспективи розвитку» взяли участь 110 дослідників із України, Білорусі, Чехії та Болгарії.

Було проведено також круглий стіл «**Активізація міжстильової взаємодії сучасного мовного простору: проблема норми**», який засвідчив виразне розмивання стильових меж у багатьох сучасних жанрах і зміну стильових парадигм.

У межах конференції в неофіційній атмосфері відбулася **презентація** нових наукових і навчальних видань працівників кафедри історії та культури української мови та їх креативних проєктів, що викликало особливе зацікавлення учасників. Мали можливість представити свої видання й гості, зокрема, білоруська письменниця українського походження, голова Товариства української літератури при Спільноті білоруських письменників **Наталка Бабіна** презентувала білорусько-український альманах «Справа».

Наукове спілкування продовжувалося й під час **екскурсії «Скарби Шацького краю»** (під час якої учасники мали нагоду почути говірки Прибужжя та познайомитися з народними майстринями-вишивальницями), **мистецької імпрези «На хвилях Світязю ми зустрічаємось»**, а приємним дарунком на спомин для кожного учасника стали власноруч виплетені вироби з соломки на **майстер-класі** заслуженого майстра народної творчості України **Марії Кравчук**.

Матеріали конференції опубліковано в збірнику наукових праць «Лінгвостилістичні студії» (№ 6, № 7).

Стаття надійшла до редколегії 11.09.2017

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Аркушин Григорій Львович, доктор філологічних наук, професор кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Богдан Світлана Калениківна, кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Голоух Лариса Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Грицевич Юрій Васильович, аспірант кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Дзера Оксана Василівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура Львівського національного університету імені Івана Франка.

Заєць Валентина Григорівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка.

Касянчук Наталія Миколаївна, аспірантка відділу слов'янських мов Інституту мовознавства НАН України.

Костюк Юлія Михайлівна, аспірантка кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Кузьмич Оксана Олексіївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови імені проф. Шульжука К. Ф. Рівненського державного гуманітарного університету.

Локайчук Світлана Михайлівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Микитюк Оксана Романівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Омельковець Руслана Степанівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Павленко Лариса Петрівна, кандидат філологічних наук, професор кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Приймачок Оксана Іванівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Скорук Ірина Денисівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Снітко Анна Володимирівна, учениця 10 класу комунального закладу «Луцький навчально-виховний комплекс №9 Луцької міської ради».

Струганець Юрій Борисович, кандидат філологічних наук, викладач кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Струс Мирослава Василівна, магістрантка кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Тарасюк Тетяна Миколаївна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Фаріон Ірина Дмитрівна, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Яворський Андрій Юрійович, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри історії та культури української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Міністерство освіти і науки України
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
Кафедра історії та культури української мови

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТ

Загальна інформація

Журнал «Лінгвостилістичні студії» – наукове видання України, зареєстроване в Державній реєстраційній службі України як друкований засіб масової інформації (серія КВ № 20841-10641Р від 08.05.2014), *виходить двічі на рік*.

Згідно з наказом МОН України від 16.05.2016 № 515 входить до переліку наукових **фахових** видань України.

Тематична спрямованість наукового журналу охоплює актуальні питання сучасної лінгвостилістики: поліфункційний статус української мови в синхронії та діячронії; стилістичні ресурси української мови; стилістика різних типів текстів; порівняльні стилістичні дослідження; лінгвоперсонологія; стилістика діалектного мовлення; лінгвостилістичні параметри онімів.

Мови видання: українська, білоруська, російська, польська, англійська.

Вимоги до оформлення статей у науковому журналі «Лінгвостилістичні студії»

Послідовність структурних елементів статті:

- ліворуч – УДК (напівнасиченим шрифтом, кегль 12, без абзацу);
- у наступному рядку праворуч – **ім'я та прізвище** автора (напівнасиченим шрифтом, кегль 14);
- у наступному рядку праворуч – *місце роботи (навчання)* автора (курсивом, кегль 12);
- через рядок посередині – **НАЗВА СТАТТІ** (напівнасиченим шрифтом, заголовними літерами, кегль 14);
- після назви статті через один рядок – анотація та **ключові слова** українською мовою (кегель 12) (*вимоги див. далі*);
- через рядок – основний текст (через 1,5 інтервалу, кегль 14);
- через рядок після основного тексту посередині – **Список використаних джерел та їх умовних скорочень** (напівнасиченим шрифтом, кегль 12) за абеткою;
- через рядок після джерел посередині – **Список використаної літератури** (напівнасиченим шрифтом, кегль 12) за абеткою;
- через рядок після літератури посередині – **References** (напівнасиченим шрифтом, кегль 12) (*вимоги див. далі*);
- через один рядок після літератури – анотації російською та розширена англійською (кегель 12) мовами (*вимоги див. далі*).

Вимоги до технічного набору статті

Основний текст рукопису необхідно друкувати через 1,5 інтервалу без перенесень, 14 кеглем, шрифт – Times New Roman.

Параметри сторінки: усі поля – 2 см.

Абзацний відступ – 1,25 см (*просимо не створювати абзацний відступ за допомогою клавіші Tab і знаків пропуску*).

Обов'язкове розрізнення знаків дефіс (-) та тире (–), а також використання лапок такого формату – «» («текст»).

Знак апострофа (') друкувати за допомогою одночасного натиснення клавіш alt+0146.

Значення слів брати в одинарні верхні лапки '...'.
Авторські пропуски тексту позначати трьома крапками в ламаних дужках <...>.

Відстані між ініціалами та прізвищем, сторінкою та її номером тощо друкувати через *нерозривні пробіли* (одночасне натиснення клавіш ctrl+shift+пропуск, наприклад: С. Т. Кузьменко, с. 73, XXI ст., № 3, Вип. 7 тощо).

Ілюстративний матеріал у тексті подавати *курсивом* (підкреслень не робити) із покликаннями на джерело у круглих дужках (якщо воно подане у списку використаних джерел та їхніх умовних скорочень), наприклад, (СУМ, IX, с. 231) або у квадратних (якщо воно подане у списку використаної літератури) [12, IX, с. 231].

Бібліографічні покликання оформляти у квадратних дужках, де перша цифра – номер джерела в списку використаної літератури, друга – номер сторінки, наприклад: на одне джерело – [1, с. 4], на кілька джерел – [4, с. 55; 10, с. 15]. Для зазначення діапазону сторінок використовувати знак тире без пропусків ліворуч і праворуч від тире [7, с. 14–26]. Можливе покликання й без зазначення сторінки, якщо йдеться про джерело загалом [6]. Якщо йдеться про кілька джерел, розділяти їх крапкою з комою [3; 7; 8].

Використовуючи таблиці, саме слово «Таблиця» розмістити праворуч і вирізнити **напівнасиченим курсивом**; нижче – в центрі назва таблиці **напівнасиченим шрифтом**. Таблиці нумерувати арабськими цифрами.

Сторінки статті не нумерувати.

Якщо в роботі є інші шрифти, їх потрібно подати окремим файлом.

!!! Не вчитані автором тексти (з фактичними або технічними помилками), надруковані в інших виданнях й ті, що мають ознаки плагіату й копії, редакція до друку не приймає.

Стаття повинна мати такі обов'язкові структурні елементи (їх потрібно виокремити в тексті **напівнасиченим шрифтом):**

Вступ (*Постановка наукової проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями, аналіз досліджень, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми й на які спирається автор; виокремлення не розв'язаних раніше частин загальної проблеми, які розкриває стаття*).

Мета дослідження (Мета передбачає розв'язання основної проблеми й отримання необхідних знань щодо неї, орієнтує на кінцевий результат дослідження).

Матеріал і методи дослідження (Цей розділ повинен бути коротким, але змістово вичерпним. Він передбачає чітке визначення джерельної бази дослідження та його основних методів як теоретичних, так і експериментальних із конкретною вказівкою на їхнє застосування. Наприклад: метод компонентного аналізу використано для з'ясування семантичної структури опорних лексем; метод кількісних підрахунків уможливив визначення продуктивних, малопродуктивних та непродуктивних тематичних груп лексики; метод стилістичного експерименту застосовано для вивчення вмотивованості вибору синонімічних одиниць).

!!! Звертаємо увагу авторів, що звичайний перелік використаних методів дослідження неможливий.

Результати дослідження та дискусія (Передбачає виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Варто гармонійно поєднати теоретичні міркування інших науковців, котрі займаються вивченням цієї проблеми, їх систематизацію, виокремлення дискусійних моментів (за наявності), й висловлення власного погляду на досліджувану проблему з детальним аналізом і узагальненнями фактичного матеріалу).

!!! Радимо уникати заміни аналізу матеріалу подачею реєстрів фіксованих мовних одиниць.

Висновки та перспективи досліджень (Подати коротке, але вичерпне формулювання результатів дослідження, а також чітко визначити його перспективу. Висновки повинні бути обґрунтовані, без цитувань, не переобтяжені ілюстративним фактичним матеріалом, відповідати меті дослідження та співвідноситися зі змістом роботи).

Вимоги до анотацій

- анотація (300–400 знаків (6–7 рядків)) та ключові слова (5–7 слів чи словосполучень) українською мовою, які відображають специфіку теми, об'єкт і результати дослідження;
- анотація (300–400 знаків (6–7 рядків)) та ключові слова (5–7 слів чи словосполучень) російською мовою, які відображають специфіку теми, об'єкт і результати дослідження;
- анотація (не менше 1800 знаків) та ключові слова (5–7 слів чи словосполучень) англійською мовою. В англійській анотації потрібно сформулювати **проблему** та представити **основні результати й висновки дослідження**;
- перед російською та англійською анотаціями потрібно зазначити прізвище та ім'я автора, назву статті відповідними мовами (російською та англійською).

Вимоги до оформлення літератури

Список літератури повинен містити достатню кількість сучасних джерел за проблемою дослідження (бажано використовувати не менше 25 % наукової літератури за останні п'ять років).

Допускається покликання на власні роботи авторів статті (самоцититування), але не більше 10 %.

Бібліографічний опис джерел і літератури має відповідати вимогам ДСТУ 8302:2015: Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання (URL: <http://lib.pu.if.ua/files/dstu-8302-2015.pdf>) (*вимоги див. далі*).

Скорочення в бібліографічних описах робити відповідно до ДСТУ 3582:2013: Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень українською мовою (URL: http://lib.pu.if.ua/files/DSTU_3582_2013%20%D0%A1%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%BE%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B2%20%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%8E%20%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%8E.pdf).

Приклади оформлення скорочень в бібліографічних описах

друге видання	2-ге вид.
частина 3	ч. 3
том 1	Т. 1
номер 7	№ 7
випуск 1	вип. 1
у 5 томах	у 5 т.
та інші	та ін.
доповнене	допов.
виправлене	виправ.
збірник наукових праць	зб. наук. пр.
збірник науково-методичних праць за редакцією	зб. наук.-метод. пр. за ред.
колектив авторів, кол.авт.	кол. авт.
навчальний посібник	навч. посіб.
методичний посібник	метод. посіб.
науково-популярне видання	наук.-попул. вид.
конгрес, конгр.	конгр.
конференція,	конф.
монографія	монографія
передмова	передм.
переклад	пер.
підручник	підруч.
посібник	посіб.
редактор	ред.
редакційна колегія	редкол.
стереотипний	стер.
укладач	уклад.
університет	ун-т
упорядкування, упорядник	упоряд.

Вимоги до оформлення References

Кириличні джерела транслітерувати латиницею (для транслітерації можна використати онлайн-конвертери – з *української мови*: <http://ukrlit.org/transliteratsiia#source=0JzQvtCy0L3QuNC5INC10YLQuNC60LXRgiDRg9C60YDQsNGX0L3RhtGW0LI6>; з *російської мови*: <http://www.translit.ru>). **Обов'язковий переклад** назв праць (назв книг, статей, періодичних видань, конференцій) *англійською мовою*. Назву міста видання подавати повністю.

Приклади оформлення літератури та References

У списку використаної літератури

Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції та сучасність. Київ: Рідна мова, 1998. 475 с.

Богдан С. Методи й методика лінгвостилістичних досліджень. 2-ге вид. Луцьк : Вежа–Друк, 2014. 28 с.

Богдан С. Номінативне поле лексичного регулятива дитина в епістолярних текстах Лесі Українки // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія : Філологічні науки (мовознавство). 2015. № 6. С. 6–12.

Галлямова Н. Ш. Речево́й акт «Обещание, клятва» в русской языковой картине мира: лингвокультурологический, функциональнопрагматический аспекты // Язык и культура. 2010. № 3. С. 16–32.

У References

Прізвище 1, Ініціали 1. (Рік публікації). Назва книги транслітерована [Назва книги англійською мовою]. Місто: Видавництво. [мова видання].

Bohdan, S. K. (1998). Movnyi etyket ukrainsiv: tradytsii ta suchasnist [Linguistic Etiquette of the Ukrainians: Traditions and Modernity]. Kyiv: Ridna mova. [in Ukrainian].

Bohdan, S. (2014). Metody j metodyka lnhvostylistychnykh doslidzhen [Methods and Methodology for Linguistic Research] (2nd ed). Lutsk: Vezha–Druk. [in Ukrainian].

Прізвище 1, Ініціали 1. (Рік публікації). Назва статті транслітерована [Назва статті англійською мовою]. Назва періодичного видання транслітерована – Назва періодичного видання англійською мовою, Том (Випуск), Сторінка(и). [мова видання].

Bohdan, S. (2015). Nominatyvne pole leksychnoho rehulyatyva dytyna v epistoliarnykh tekstakh Lesi Ukrainky [The nominative field of the lexical regulative child in the epistolary texts of Lesya Ukrainka]. Naukovyi visnyk Shkhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu im. Lesi Ukrainky. Serii : Filolohichni nauky (movoznavstvo) – Scientific Journal of Lesia Ukrainka Eastern European National University. Philological Sciences (Linguistics), 6, 6-12. [in Ukrainian].

Galljamova, N. Sh. (2010). Rechevoj akt «Obeshhanie, kljatva» v russkoj jazykovoj kartine mira: lingvokul'turologicheskij, funkcional'nopragmaticheskij aspekty [«Promise, oath» in the Russian linguistic picture of the world: linguocultural, functional and pragmatic aspects]. Jazyk i kul'tura – Language and Culture, 3, 16–32. [in Russian].

Тарасюк Т. Послання як засіб релігійної комунікації. URL: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/6940/1/Tarasiuk.pdf> (12.04.2017).

Бондаренко Т. Г. Типологія мовних помилок та їх усунення під час редагування журналістських матеріалів : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2003. 18 с.

Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 3. – 400 с.

Прізвище 1, Ініціали 1. Назва статті транслітерована [Назва статті англійською мовою]. Retrieved from адреса сайту. [мова видання].
Tarasiuk, T. Poslannia yak zasib relihiinoi komunikatsii [Epistle as a means of religious communication]. Retrieved from <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/6940/1/Tarasiuk.pdf>. [in Ukrainian].

Прізвище, Ініціали. Назва дисертації / автореферату дисертації транслітерована [Назва дисертації / автореферату дисертації англійською мовою]. *Extended abstract of the candidate's thesis*. Місто. [мова видання].
Bondarenko, T. H. (2003). Typolohiia movnykh pomylok ta yikh usunennia pid chas redahuvannia zhurnalistskykh materialiv [Typology of language mistakes and their elimination while editing journalistic materials]: *Extended abstract of the candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

Прізвище редактора, Ініціали. (Ред.) (Рік публікації). Назва багатотомної праці: транслітерована [Назва багатотомної праці англійською мовою]. (Діапазон томів). Місто: Видавництво. [мова видання].
Bilodid, I. K. (Ed.). (1970–1980). Slovnyk Ukrainskoi Movy [Dictionary of the Ukrainian Language]. (Vols. 1–11). Kyiv: Naukova Dumka. [in Ukrainian].

Прізвище автора / редактора тому, Ініціали. (Рік публікації). Назва багатотомної праці: транслітерована [Назва багатотомної праці англійською мовою]. (Номер тому, сторінка(и)). Місто: Видавництво. [мова видання].
Bilodid, I. K. (Ed.). (1970–1980). Slovnyk Ukrainskoi Movy [Dictionary of the Ukrainian Language]. (Vol. 3, pp. 27–28). Kyiv: Naukova Dumka. [in Ukrainian].

Переклад типових елементів у списку літератури

Тези доповідей	Abstracts of Papers
Матеріали (праці) конференції	Proceedings of the Conference Title
Матеріали III Міжнародної конференції (симпозіуму, з'їзду, семінару)	Proceedings of the 3 rd International Conference (Symposium, Congress, Seminar)
Матеріали II Всеукраїнської конференції	Proceedings of the 2 nd All-Ukrainian Conference

Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції	Proceedings of the 5 th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference
Дис. ... канд. наук	Candidate's thesis
Дис. ... д-ра наук	Doctor's thesis
Автореф. дис. ... канд. наук	Extended abstract of candidate's thesis
Автореф. дис. ... д-ра наук	Extended abstract of Doctor's thesis

2-ге вид.	1 st , 2 nd , 3 rd , 4 th / ^{nth} ... ed
частина 1, ч. 1 для багатотомних видань	part 1
том 1, Т.1 для багатотомних видань	Vol. 1
С. 26, С. 12-15, 123 с.	p. 26, pp. 12-15, 123 p.
№ 1	no. 1
Випуск 1, вип. 1	Iss. 1
у 5 т.	Vols. 1-5
та інші	et al.
за ред.	(Ed.)
редакційна колегія	(Eds)
видання доповнене, змінене тощо	rev.

До статті на окремому аркуші необхідно додати інформацію про автора:

- прізвище, ім'я, по батькові;
- науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посада;
- контактні дані: домашня адреса (або ж адреса для листування), e-mail, мобільний чи робочий телефон.

Відповідальність за достовірність фактів, покликань, власних імен, а також правильність перекладу покладено на автора статті.

Статті аспірантів і здобувачів подавати з відгуком наукового керівника.

Редакційна колегія залишає за собою право рецензувати та редагувати тексти статей і відхиляти ті, які не відповідають вимогам і науковій проблематиці журналу. Матеріали, оформлені без дотримання вимог, без надання чеків (чи копій чеків) про сплату поліграфічних послуг або надіслані пізніше зазначеного терміну, *друкуватися не будуть*.

Рукопис потрібно надіслати на адресу редакції у двох варіантах: *електронному* (в режимі *doc* або *docx* версії *Word* 1997–2010 рр.) та *паперовому*, засвідченому підписом автора. Назви файлів (латиницею) мають відповідати прізвищу автора (Petrenko.doc). Текст публікації (*від 8 до 24 сторінок формату А 4*) повинен бути зредагований.

Адреса для надсилання кореспонденції: Волинська обл., м. Луцьк, просп. Волі, 13, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, факультет філології та журналістики, редакційна колегія наукового журналу «Лінгвостилістичні студії»; e-mail: lingvostud@ukr.net.

Матеріали у 8 випуск надсилати до 10 квітня 2018 року,
у 9 випуск – до 10 вересня 2018 року.

Увага! Після того, як редколегія отримає Вашу статтю,

– Вам буде надіслане повідомлення-відповідь: «Вашу статтю отримано та прийнято для рецензування»;

– якщо така відповідь не надійшла через два-три дні після надсилання, тоді зателефонуйте, будь ласка, редколегії і з'ясуйте ситуацію;

– упродовж місяця статтю буде прорецензовано і повідомлено Вам про рекомендацію / відхилення до друку;

– якщо потрібно доопрацювати матеріал, статтю буде Вам повернуто;

– після внесення правок відповідно до зауважень (протягом тижня) Ви надсилаєте статтю на електронну адресу редколегії, яка повідомить Вас про остаточну ухвалу;

– лише після рекомендації статті до друку Ви оплачуєте її.

На одну статтю (незалежно від кількості авторів) буде надіслано один авторський примірник наукового журналу. Якщо необхідно, додаткові примірники бажано замовити заздалегідь, надсилаючи статтю.

Електронну версію наукового журналу «Лінгвостилістичні студії» можна прочитати за адресою <http://lingvostud.at.ua>.

Сподіваємося на подальшу творчу співпрацю!

Зразок оформлення статті

УДК 811.161.2'271:395.6:821.161.2'06-5.09

НАЙМЕНУВАННЯ АДРЕСАТА В СУЧАСНИХ РЕЛІГІЙНИХ ПОСЛАННЯХ

Тетяна Тарасюк

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті проаналізовано найменування адресата в сучасних релігійних посланнях вищого духовенства українських церков. Простежено вплив тематики та функційної ролі таких найменувань на лексичний склад досліджуваних конструкцій. Встановлено типові для релігійного спілкування номінативи й апелятиви, а також кваліфікативні означення до них. З'ясовано, що номінативами автори послань послуговуються для звертання до адресата, апелятивами – для вступних привітань на початку текстів та для активізації уваги реципієнта протягом усього тексту.

Ключові слова: адресат, номінативи, апелятиви, релігійне послання, релігійна комунікація.

Вступ. Релігійна комунікація посередництвом сучасного релігійного послання, як відомо, передбачає наявність двох комунікантів: священика (автора) та потенційного вірянина (адресата). Логічно постає питання про різновиди найменувань адресатів. Ця проблема в українському мовознавстві на сьогодні досліджена різносторонньо. Свідченням того слугують вагомні доробки українських та зарубіжних учених.

...

Висновки та перспективи дослідження. Проведене дослідження дозволяє зробити висновки: сучасне релігійне послання звернене до неоднорідного реципієнта, що й визначає особливий набір найменувань адресата мовлення. Зафіксовані номінативні та апелятивні конструкції – типові для релігійного спілкування, хоча й вирізняються індивідуально авторським підходом у виборі кваліфікативних означень до опорних лексем. Апелятиви слугують для звертання до адресата на початку послання та актуалізації його уваги впродовж усього тексту, номінативи уможливають називання адресатів у заголовку послань та поздоровленнях. Вибір найменувань адресата визначається тематикою сучасних релігійних послань й територіальною належністю автора таких текстів.

Список використаної літератури

1. Богдан С. Звертання і привітання в релігійному стилі: типологія вживання і функціональний статус // Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки. Філологічні науки. 2001. № 9. С. 47–50.
2. Богдан С. Молитовні й акафістні звертання як домінанта духовного діалогу // Науковий вісник Чернівецького університету. Чернівці : Рута, 2001. Вип. 117–118. Слов'янська філологія. С. 75–81.
3. Бугаева И. В. Функциональные, грамматические и семантические особенности номинации адресата в религиозной сфере. URL : <https://www.portal-slovo.ru/philology/37403.php> (17. 03. 2017).
4. Мирончук О. Я. Словник скорочень назв чинів святості в українській мові. Київ : Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2013. 108 с.
5. Неологічні назви осіб у сучасних слов'янських мовах: монографія / відп. ред. Г. М. Вокальчук. Рівне-Оломоуць, 2011. 356 с.
6. Пуряева Н. В. Українська церковна титулатура // Мовознавство. 2000. № 2–3. С. 45–54.
7. Скаб М. С. Граматика апеляції в українській мові. Чернівці : Місто, 2002. 272 с.

References

1. Bohdan, S. (2001). Zvertannia i pryvitannia v relihiinomu styli: typolohiia vzhyvannia i funktsionalnyi status [Addressing and greetings in the religious style: typology of use and functional status]. *Naukovyi visnyk Volynskoho derzhavnoho universytetu im. Lesi Ukrainky. Filolohichni nauky – Scientific Bulletin of Lesia Ukrainka Volyn National University. Philological Sciences*, 9, 47–50. [in Ukrainian].
2. Bohdan, S. (2001). Molytovni y akafistni zvertannia yak dominanta dukhovnoho dialohu [Prayerful and akathist appeals as the dominants in the spiritual dialogue]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu – Scientific Bulletin of Chernivtsi University. Slavic Philology*. Chernivtsi: Ruta, 117–118. [in Ukrainian].
3. Bugaeva, I. V. Funkcionalnye, grammaticheskie i semanticheskie osobennosti nominacii adresata v religioznoj sfere [*Nomination of the addressee in the religious domain: functional, grammatical and semantic specificities*]. URL: <https://www.portal-slovo.ru/philology/37403.php>. (in Russian).
4. Myronchuk, O. Ja. (2013). Slovnyk skorochen nazv chyniv sviatosti v ukrainskii movi [*Dictionary of abbreviations of the holy rank names in the Ukrainian language*]. Kyiv: Vydavnychi viddil UPTs Kyivskoho Patriarkhatu. [in Ukrainian].
5. Vokalchuk, Gh. M. (ed.) (2011). Neolohichni nazvy osib u suchasnykh slovianskykh movakh [*Neologism-based names of persons in modern Slavic languages*]. Rivne-Olomouts. [in Ukrainian].
6. Puriaieva, N. V. (2000). Ukrainska tserkovna tytulatura [Ukrainian Church Titulature]. *Movoznavstvo – Linguistics*, 2–3, 45–54. [in Ukrainian].
7. Skab, M. S. (2002). Hramatyka apeliatsii v ukrainskii movi [*Grammar of appeal in the Ukrainian language*]. Chernivtsi: Misto. [in Ukrainian].

Тарасюк Татьяна. Наименования адресата в современных религиозных посланиях. В статье проанализированы наименования адресата в современных религиозных посланиях высшего духовенства украинских церквей. Прослежено влияние тематики и функциональной роли таких наименований на лексический состав исследуемых конструкций. Установлено типичные для религиозного общения номинатив и апеллятивы, а также квалификативные определения к ним. Выяснено, что номинативы авторы посланий пользуются для обращения к адресату, апеллятивы – для вступительных поздравлений в начале текстов и для актуализации внимания реципиента на протяжении всего текста.

Ключевые слова: адресат, номинатив, апеллятивы, религиозное послание, религиозная коммуникация.

Tarasiuk Tetiana. Nominating an Addressee in Modern Religious Epistles. The religious communication process involves two communicants, namely a priest (the author) and a potential believer (addressee). The nominative field of the addressee in the religious style requires more detailed scientific studies. The purpose of the article is to analyze the peculiarities of the addressee's nomination in modern religious epistles of the highest-rank clergy of the Ukrainian churches. The recipient (addressee) of the texts under study is determined not only by the church status (the priest - the monk - the believer), but also by the confessional, eparchian, partly by territorial and professional affiliation and by the subject matter of the epistles themselves. It has been revealed that all the lexemes under study fall into two major categories: nominatives (names) and appellatives (appeals) according to language functional spheres, namely the sphere of representation and sphere of appeal. The authors of the religious epistles use nominatives predominantly in the epistle titles to name the addressees, whom they are appealing to, while appellatives are used in the introductory greetings, at the beginning of the epistle, and are aimed at enhancing the attention of the

recipients throughout the text. The addressee's names are represented by three lexical-semantic groups: «clergy», «monks», «believers» with the core lexemes typical of religious discourse. Such lexemes, except for sporadic one-component use, are most often intensified by stylistically marked qualifying attributes. In terms of the structure of emotionally-evaluative expressions, epithet-based nominations dominate, among which we distinguish functionally-marked lexemes (*Worthy/Respectable, Reverend, Most Reverend, God-loving, etc.*) and commonly used lexemes, mainly adjectives of intimate semantics (*Dear, Beloved, Loving*) including official-ceremonial – *Dear, Honourable*. Optional lexico-grammatical structure of appeals is represented by various-style lexemes, which are not typical of the religious style. For example, typical for conversational style appellative lexemes appear to be combined with functionally-differentiated attributes of religious semantics. Thus, the lexeme of general use *children* is often combined with epithets *spiritual, church*; stylistically marked lexical units *pastors, brothers and sisters*, conventional for official, business or colloquial styles, are used with the attributes *dear, honourable, close to my heart*.

Key words: addressee, nominatives, appellatives, religious epistle, religious communication.

Наукове видання

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ СТУДІЇ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ВИПУСК 7

Редактор *Л. П. Павленко*

Коректори *О. І. Приймачок, І. Д. Скорук, Л. Є. Смалько*

Технічне редагування та верстка *Т. М. Тарасюк*

Адреса редакції: 43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13; тел./факс +38(0332)24-10-07;
телефон редколегії (0332)24-83-67; електронна адреса: lingvostud@ukr.net
Засновник і видавець – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки.
(43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13).

Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4513 від 28.03.2013 р.

Формат 60×84¹/₈. Папір офсетний. Гарн. Таймс. Друк цифровий.
Обсяг 13,25 ум. друк. арк., 13,18 обл.-вид. арк. Наклад 100 пр. Зам. 183.

Виготовлювач – Вежа-Друк (43021, м. Луцьк, вул. Бойка, 1).
Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4607 від 30.08.2013 р.